

Etnološka biblioteka

Knjiga 61

Urednik
Miroslav Niškanović

Recenzenti
prof. dr Saša Nedeljković
prof. dr Danijel Sinani

*Recenzentska komisija za etnologiju i antropologiju
Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu*

prof. dr Vesna Vučinić
prof. dr Dragana Antonijević
Dr Mladena Prelić, viši naučni saradnik

Uređivački odbor

Prof dr Mirjana Prošić-Dvornić (Northwood University Midland, SAD), prof. dr Ivan Kovačević (Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu), prof. dr Dušan Drljača, Beograd, prof. dr Mladen Šukalo (Filološki fakultet Univerziteta u Banja Luci, RS, BiH), prof. dr Bojan Žikić, docent (Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu), dr Petko Hristov (Etnografski institut s Muzej, BAN, Sofija, Bugarska), dr Mladena Prelić (Etnografski institut SANU, Beograd), dr Miroslava Lukić-Krstanović (Etnografski institut SANU, Beograd), prof. dr Dimitrije O. Golemović (Fakultet muzičke umetnosti, Beograd), dr Srđan Katić (Istorijski institut, Beograd).

Štampanje publikacije finansirano je iz sredstava
Ministarstva za obrazovanje i nauku Republike Srbije

OGLEDI O JUGOSLOVENSKOM KULTURNOM NASLEĐU

Zbornik radova sa naučnog skupa
OKVIRI KONSTRUISANJA JUGOSLOVENSKOG
KULTURNOG NASLEĐA

Uredio
Ivan Kovačević

Beograd
2012

Naučni skup:

**OKVIRI KONSTRUISANJA JUGOSLOVENSKOG
KULTURNOG NASLEĐA**

Programski odbor:

Prof. dr Bojan Žikić, Odeljenje za etnologiju i antropologiju,
Filozofski fakultet u Beogradu (predsednik)

Prof. dr Ljubomir Dimić, Odeljenje za istoriju,
Filozofski fakultet u Beogradu

Dr Ljiljana Gavrilović, Etnografski institut SANU

Dr. Ljubomir Hristić, Institut društvenih nauka, Beograd

Prof. dr Ivan Kovačević, Odeljenje za etnologiju i
antropologiju, Filozofski fakultet u Beogradu

Prof. dr. Lidija Merenik, Odeljenje za istoriju umetnosti,
Filozofski fakultet u Beogradu

Organizacioni odbor:

Prof. dr Miloš Milenković, Odeljenje za etnologiju i
antropologiju, Filozofski fakultet u Beogradu

Prof. dr Vladimir Ribić, Odeljenje za etnologiju i antropologiju,
Filozofski fakultet u Beogradu

Ljubica Milosavljević, istraživač saradnik, Institut za
etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu
(sekretar)

Ovaj Zbornik predstavlja krajnji rezultat naučnog skupa pod naslovom "Okviri konstruisanja jugoslovenskog kulturnog nasleđa" održanog 8. devcembra 2011. godina na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Skup je realizovan u okviru projekta "Definisanje jugoslovenskog kulturnog nasleđa" Ministarstva kulture, informacija i informacionog društva Republike Srbije.

Namera organizatora ovog skupa, Odeljenja za etnologiju i etnologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Instituta za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta je bila da se otvori naučna rasprava o jugoslovenskom kulturnom nasleđu u prvoj godini realizacije projekta, da bi se u drugoj godini akcenat stavio na istraživanje konkretnih fenomena koji pripadaju tom nasleđu što bi omogućilo da se u poslednjoj godini projekta ponovo organizuje naučni skup koji bi rezimirao istraživanja i doneo određena mišljenja i preporuke o određenju jugoslovenskog kulturnog nasleđa.

U tom cilju Organizacioni odbor je pozvao istraživače iz više naučnih i kulturnih organizacija i jedinica da učestvuju na održanom skupu. Profesor Ivan Kovačević, rukovodilac projekta "Definisanje jugoslovenskog kulturnog nasleđa" Ministarstva kulture, informacija i informacionog društva Republike Srbije, je pozvan da održi plenarno predavanje u kome bi predstavio okvire definisanja jugoslovenskog kulturnog nasleđa kao polazište za dalja proučavanja i diskusiju u okviru samog naučnog skupa.

Organizacioni odbor je pozvao stručnjake iz više naučnih i kulturnih ustanova da uzmu učešće na ovom skupu i to: sa Odeljenja za Istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, sa Odeljenja za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta u Beogradu, sa Fakulteta za kulturu i medije Megatrend univerziteta Beograd, iz Etnografskog instituta SANU, iz Instituta društvenih nauka, iz Muzeja istorije Jugoslavije i iz Instituta za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Na skupu je, uz jedno plenarno predavanje, podneto i 11 naučnih saopštenja koji se ovim zbornikom predstavljaju naučnoj i široj javnosti.

Prof. dr Bojan Žikić
predsednik Organizacionog odbora

Ivan Kovačević

Odeljenje za etnologiju i antropologiju

Filozofski fakultet

Univerzitet u Beogradu

ikovacev@f.bg.ac.rs

Jugoslovensko kulturno nasleđe – od jugoslovenske ideje do jugonostalgije¹

Apstrakt: Generisanje jugoslovenskog kulturnog nasleđa je imalo tri faze i to: fazu jugoslovenske ideje (do 1918.godine), fazu jugoslovenske države (1918-1992) i fazu jugonostalgije (od 1992. godine). U prvom periodu generativni faktor je bila politička ideja, a nosioci politički aktivisti i privrženici te ideje, u drugom periodu je to prvenstveno država zajedno sa složenim paradržavnim aparatom, a u poslednjem su, uz političku ideju, prisutna i individualna stanja i sećanja koja stvaraju nove fenomene koji, iako bazično nostalgični, predstavljaju stvaranje "novog" jugoslovenskog nasleđa.

Jugoslovensko kulturno nasleđe u peirodu 1945-1992 predstavljaju kulturni proizvodi u visokoj, popularnoj ili "narodnoj" kulturi proistekli iz glavnih obeležja države i ideologije koja je

¹ Ovaj rad je nastao na osnovu istraživanja koja su sufinansirana iz projekta Ministarstva kulture RS: *Definisanje jugoslovenskog kulturnog nasledja* i Ministarstva prosvete i nauke RS: *Antropološko proučavanje Srbije – od kulturnog nasleđa do modernog društva* (177035).

tom državom vladala, kao što je ključni idejni trougao izgrađivan tokom 1950-ih godina samoupravljanje, nesvrstanost i opštenarodna odbrana, praćen proizvodima i atributima same države, idejom bratstva-jedinstva, shvatanjem radničke klase kao subjekta jugoslovenske (i svetske) revolucije, vladavinom komunističke partije (KPJ, SKJ), kultom Josipa Broza i kultom partizanskog rata (NOB).

Ključne reči: Jugoslovensko kulturno nasleđe, Socijalistička federativna republika Jugoslavija, Savezna republika Jugoslavija, jugoslovenska ideja, jugonostalgijska

Sintagma "jugoslovensko kulturno nasleđe" sastoji se iz tri dela koji se, svaki za sebe, shvataju na mnogo različitih načina.

Pridev jugoslovenski može biti izveden iz naziva države koja je postojala tokom većeg dela dvadesetog veka. Takođe je moguće pridev "jugoslovenski" izvesti iz političke ideje koja je vodila stvaranju te države, kao i iz onog idejnog sklopa koji je ostao posle nestanka države i nastao da živi i kada država s tim imenom više nije postojala. Isto tako, ni sve države koje su nosile to ime nemaju jednak udeo u gradnji atributa jugoslovenski.

Shvatanja sadržaja pojma kulture variraju od kolokvijalne upotrebe, političkog i upravljačkog diskursa, preko različitog shvatanja u pojedinim naučnim disciplinama, koje se bave proučavanjima sadržaja nekog od pojma "kultura".

Samo naizgled, pojam nasleđa je jasan, ali, zajedno za često upotrebljavanim pojmom "baština", jednako je polisemičan ili je, barem, teško odrediti njegove granice prema drugim pojmovima koji se odnose na prošlost, kao što su svedočanstvo ili izvor.

Polisemičnost sva tri konstitutivna pojma omogućava veliki broj kombinacija i potrebno je ispitati koja kombinacija najbolje odgovara onome što je društveni cilj u definisanju jugoslovenskog kulturnog nasleđa, a da to istovremeno bude i u okviru naučnog određenja pojmova ili, barem, ukoliko se od tih pojmova odstupa da odstupanje bude svesno i intencionalno.

Država koja u svom imenu ima reč "Jugoslavija" postoji od proglašenja Kraljevine Jugoslavije 1929. godine pa do promene naziva Savezne republike Jugoslavije u naziv Državna zajednica Srbije i Crne Gore 2003. godine. Međutim, teritorija, koja u najvećem vremenskom periodu sačinjava državu sa imenom Jugoslavija, je u jedinstvenoj državi još od 1918. godine pod nazivom Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, ali samo do 1992. godine kada su, raspadom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, pod nazivom Savezna Republika Jugoslavija ostale samo Srbija i Crna Gora. Naziv Savezna republika Jugoslavija i njegovo postojanje nisu generisani jugoslovenskom idejom već su rezultat političkog i pravnog nastojanja da se obezbedi pravni i, iz njega izvedeni, diplomatski i imovinski kontinuitet sa prethodnom državom. Dva koncepta nacionalne svesti, srpski i crnogorski, su i periodu održavanja takve države i u procesu njenog raspada bili van ju-

goslovenske ideje, bez obzira na naziv države tokom više od jedne decenije. Srpski koncept jedinstvene srpske nacije, makar i u dve srpske države koje čine SR Jugoslaviju i, potom, Zajednicu država, i crnogorski koncept crnogorske nacije i nezavisne države koja se na tome zasniva, nisu ostavljali ni malo prostora za stari pojam jugoslovenskog. Stoga se može zaključiti da u tom periodu, bez obzira na naziv države, praktično ne postoji ništa što bi država proizvodila kao jugoslovensko i što bi se sa današnje tačke gledišta moglo tretirati kao jugoslovensko nasleđe. U tom periodu nema ničega što bi bilo rezultat one jugoslovenske ideje koja je vodila ka stvaranju države 1918. godine. Ovakav kraj, zapravo, upućuje na početak, na samu jugoslovensku ideju kao nešto što predstavlja hronološki prvi deo onoga što možemo razmatrati radi utvrđivanja značenja pojma "jugoslovensko kulturno nasleđe". U istorijskim istraživanjima jugoslovenske ideje, i to ne samo u njenoj političkoj realizaciji, već i u domenu klasičnog poimanja kulture (književnost, umetnost, političke ideje i politički folklor) moguće je locirati prve elemente jugoslovenskog kulturnog nasleđa. Zastupljenost jugoslovenske ideje u periodu pre i za vreme Prvog svetskog rata u različitim delovima buduće zajedničke države, kao i njene realizacije i opredmećivanja, početna su tačka svakog istraživanja jugoslovenskog kulturnog nasleđa. Koliko i kako je ta ideja bila opredmećivana u odnosu na konkurentske ideje kao što su bile ideje o stvaranju srpske države koja će obuhvatiti sve oblasti u kojima žive Srbi, o oslobođenju Srbije ili o stvaranju jugo(slovenske) države na teritoriji ta-

dašnje Austro-Ugarske itd, je veoma važno da se ne bi pod jugoslovenskim kulturnim nasleđem shvatalo ono što to nije.

Stvaranjem prve države, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, započinje državni period generisanja jugoslovenskog kulturnog nasleđa i otvara se pitanje šta je kulturno nasleđe koje može nositi taj atribut. Na to pitanje se može odgovarati samo kroz analizu sastavnih delova tj. kroz sagledavanje pojmova "kultura" i "nasleđe". No, pre toga potrebno je još jednom se vratiti na kraj postojanja te države da bi se videlo šta ostaje od jugoslovenskog kulturnog nasleđa kada država prestane da postoji. Prestankom generisanja bilo čega što bi imalo atribut jugoslovenski, osim državnih obeležja, "stolice" u Ujedinjenim nacijama i zajedničkih, a suštinski razdvojenih, diplomatskih predstavništava, te sportskih reprezentacija, Savezna Republika Jugoslavija je država u kojoj je jugoslovensko kulturno nasleđe već počelo da se stvara samo kao jugonostalgija. U trenutku kada država više ne počiva na jugoslovenskoj ideji počinje vreme jugonostalgije.

Prema svemu iznetom, generisanje jugoslovenskog kulturnog nasleđa je imalo tri faze i to fazu jugoslovenske ideje (do 1918.godine), fazu jugoslovenske države (1918-1992) i fazu jugonostalgije (od 1992. godine). U prvom periodu generativni faktor je bila politička ideja, a nosioci politički aktivisti i privrženici te ideje; u drugom periodu je to prvenstveno država zajedno sa složenim paradržavnim aparatom; a u poslednjem su, uz političku ideju, prisutna i individualna stanja i sećanja koja stvaraju nove fe-

nomene koji, iako bazično nostalgični, predstavljaju stvaranje "novog" jugoslovenskog nasleđa.

Pojam kulturnog nasleđa najčešće referira na pojam "visoke kulture", na pojam kulture određen u sociologiji kulture ili kulturologiji i to više u kolokvijalnom shvatanju ovih disciplina nego u njihovim teorijskim konceptima. Visoka kultura, shvaćena kao umetnost (književnost, likovna, muzička umetnost, pozorište i film) je nešto što izgleda predodređeno da stvara proizvode koji će se potom čuvati kao kulturno nasleđe. Ovaj koncept je sa dve strane nagrižen: s jedne strane, pojmom popularna kultura koji visoku kulturu predodređuje isključivo kao elitnu kulturu, i s druge strane antropološkim pojmom kulture koji obuhvata praktično celinu ljudskog življenja. Bez obzira što je dominantna muzejska praksa usmerena ka elitnoj kulturi, nema ozbiljnog pokušaja teorijskog svodenja kulturnog nasleđa na tragove elitne kulture. S druge strane, masovno kreirana kultura shvaćena kao proizvod života ne može biti isključena iz nasleđa, baš kao što se ne može isključiti ni popularna kultura. Čak je u nekim slučajevima petrifikovana i konstruisana "narodna" kultura postala stožer nasleđa kao što se to dogodilo sa seljačkom subkulturom srpskog sela iz devetnaestog veka. Takođe, popularna kultura, shvaćena kao "kultura za mase", bilo da je ekonomski ili politički generisana, predstavlja često jače obeležje nekog vremena, neke ideje ili politike nego što to čini visoka kultura.

Uvođenjem u razmatranje pojma "obeležje vremena" prelazi se na treću komponentu sintagme "jugoslovensko

kulturno nasleđe" – na pojam "nasleđa". Ne ulazeći ni u semantiku pojma niti u pregled mnogobrojnih definicija treba se zadržati na osnovnoj osobini ovog pojma, na njegovoj gradivnoj konstruktivnosti, tj. na tome da taj pojam u sebi sadrži konstrukciju. Šta, kako i zašto ćemo nešto proglasiti za "nasleđe" zavisi od toga ko smo to "mi" i u kojim društvenim okolnostima to činimo. Ta radnja ima različite aktere i to može biti država preko svojih direktnih organa (razna ministarstva) ili paradržavnih organa (zavodi, muzeji), ali to mogu biti i različite organizacije od političkih i ekonomskih do raznih udruženja i grupa koje se deklarišu ili ne deklarišu kao neprofitne i nevladine, a zahvaljujući i najmodernijoj tehnologiji prenosa informacija to može biti i pojedinac. Raznolikost učesnika u utvrđivanju onoga šta treba smatrati nasleđem je rezultat demokratskog društva i slobode iskazivanja stavova u javnosti i svaki pokušaj monopolisanja, pogotovo od strane države, predstavlja na političkom planu sužavanje slobode ukoliko se suzbijaju drugačiji stavovi, a na planu uspešnosti Sizifov posao jer će u uslovima demokratskog društva uvek postojati različiti kreatori i različita "nasleđa". Stoga država, njeni državni i paradržavni organi zaduženi za kreiranje politike nasleđa, treba da sasvim jasno shvate da nisu i neće biti jedini akteri konstruisanja kulturnog nasleđa, te da će uvek postajati i alternativni konstruktori i alternativna nasleđa.

Arbitrarnost u određivanju opšteg koncepta nasleđa, kao i u svakom daljem konkretizovanju odgovora na pitanje šta ćemo smatrati nekim od oblika nasleđa, čini po-

trebnim ukazivanje na uzroke takve arbitrarnosti iz koje proizilazi konstrukcija kao njegovo osnovno obeležje. Ukoliko je nasleđe nešto što sa vrednosno pozitivnim kriterijumom uzimamo iz prošlosti, onda je isti taj vrednosni kriterijum prisutan i u selekciji onoga što ćemo kao nasleđe za budućnost selektovati budućim generacijama. Već se tu postavlja pitanje da li ćemo budućim generacijama prepustiti da oni generišu svoje nasleđe ili ćemo pokušati da im preporučimo/nametnemo ono što mi mislimo da treba da bude njihovo nasleđe. Samo selekcijom prezentovanja i čuvanja ili, eventualno uništavanjem svega ostalog, bi se mogao ostvariti takav projekt, koji je u realnosti nezamisliv. Prema tome, buduće generacije će iz sveukupne zaostavštine birati šta će smatrati vrednim i šta će proglašiti za svoje nasleđe koje su im preci ostavili. Iz svega iznetog jasno se vidi da vrednosni sud, po svojoj prirodi arbitraran, ugrađivanjem u akciju nužno nosi njen konstruktivni karakter. Relativnost vrednosnih sudova nam ne dozvoljava da utvrdimo apsolutne vrednosti na kojima bi gradili pojmove dobrog nasleđa i onda takvo nasleđe prihvatili kao svoje. Međutim, to ne čini nemogućim utvrđivanje opšteg koncepta nasleđa niti njegove konkretne forme. Jedino se ti principi moraju posmatrati dinamički tj. ograničeno i privremeno, uz izbegavanje svake ideje da su odluke apsolutno valjane i dugotrajne sa pretenzijom na večnost. Konkretno, to znači da je moguće određenim putem doći do stava šta je za nas i sada kulturno nasleđe, uz obaveznu svest da je važenje te odluke vremenski, pa i socijalno ograničeno. Sasvim je moguće da će protokom

vremena doći do potpuno drugog izbora, kao i da istovremeno u različitim društvenih grupama postoje različiti izbori. Sve to treba imati u vidu kada se konstruiše određeno nasleđe prema kome zauzimamo pozitivan stav, na kome gradimo delove sopstvenog identiteta i identitete koji se stvaraju u procesu socijalizacije. Od posebnog je značaja kada to čini država spremna da usled političke prirode vlasti, bez obzira na stvarnost koja tu vlast čini vremenski ograničenom, zamisli da je večna i da će sve njene odluke ostati neporečene u budućnosti. Zaslepljena verom u svoju večnu misiju, u stanju je da utiče na one delove izgradnje identiteta na koje može da utiče i to u procesima vaspitanja i obrazovanja ne ostavljajući slobodu izbora sopstvenog nasleđa.

Vrednosna selektivnost u izgradnji našeg nasleđa dovodi do ulepšavajućih procesa koji polaze od trenutnih estetskih i etičkih merila. Nasuprot takvoj polaznoj poziciji u konstrukciji nasleđa nalazi se klasičan historicizam koji svaku stvar iz prošlosti smatra izvorom. Taj pristup je vrednosno neutralan i u tom smislu izbegava mogućnost da predstavlja konstrukciju. Stvaranje tezaurusa svedočanstava o vremenu iz koga će sadašnja, kao i buduće generacije, graditi svoj konstrukt nasleđa je opravdano u smislu otvorenosti da i ono što se ne smatra lepim i vrednim uđe u "riznicu prošlosti", budući da čini život ljudi datog perioda. Ipak, takav pristup je praktično nemoguć, jer svi procesi arhiviranja svedočanstava o sadašnjem vremenu nužno u sebi nose elemente selektivnosti. Uz sve tehnološke inovacije koje omogućuju lakše i mnogostruko obimnije

odlaganje informacija, nezamislivo je njihovo obuhvatno čuvanje. Stoga je neophodno u nužnoj selekciji imati u vidu konstrukcionu prirodu nasleđa i sve vrednosne i estetske sudove vremena u kome se selekcija obavlja. Kada je reč o državnoj konstrukciji nasleđa i profesionalcima koji to rade, potrebno je imati u vidu promenljivost kriterijuma u prošlosti i na osnovu tog saznanja ne samo anticipirati kriterijume budućnosti već dati prostor što je moguće većem broju kriterijuma koji mogu nastati. Država može pomagati i grupne, partikularne pokušaje tezaurisanja informacija o sadašnjosti imajući u vidu da sama ne može da pokrije sve vrste i aspekte tog posla.

Nužna selekcija u stvaranju "zaostavštine za budućnost" upućuje da, i u trenucima kada svest o tome postoji i kada bi namera bila da se konstrukcija svede na najmanju moguću meru, to jednostavno nije moguće. Kada je, pak, reč o prošlim vremenima i to onima koja su hronološki ograničena kao što je postojanje jedne države na određenoj teritoriji i stvorenoj na osnovu jasne političke ideje, selekcija informacija o tom vremenu je kombinacija organizovanog tezaurisanja, uz sve elemente konstrukta, u vreme njenog postojanja sa pretežno stihijnim odnosom posle njenog nestanka.

Radi ispitivanja pojma "jugoslovensko kulturno nasleđe" i traženja njegovih elemenata koji su ideološki konstruisani u periodima 1918-1941 i 1945-1992, potrebno je perthodno raspraviti osnovno pitanje okvira tog sadržaja. Maksimalistički okvir bi određivao jugoslovenskim kulturnim nasleđem sve što je u periodu dve države, koje su

postojale na skoro istoj teritoriji, stvoreno u domenu koji smo prethodno definisali kao kulturu. Sa druge strane, okvir koji bi polazio od političke ideje koja je stvorila tu državu i njene realizacije tokom više od pola veke njenog trajanja bi, pod jugoslovenskim kulturnim nasleđem, podrazumevao samo one tvorevine koje su nastale kao realizacija ideje ujedinjavanja ili zajedničkog života različitih naroda obuhvaćenih jugoslovenskom idejom i državom.

Što se jugoslovenskog kulturnog nasleđa tiče osnovni izbor pri određenju ovog pojma se nalazi u odgovoru na pitanje da li se radi o nasleđu vremena ili o nasleđu države. Iako može izgledati preusko određenje nasleđa države, ono je prihvatljivije od drugog. Naime, nasleđe vremena obuhvata i mnoga druga nasleđa, tj. mnoge druge stvari koje su se javljale u dato vreme na prostoru bivše Jugoslavije. U kulturi, shvaćenoj kao amalgam visoke kulture, popularne kulture i kulture koju živi stanovništvo, ima elemenata specifičnosti pojedinih sastavnih delova i elemenata univerzalnosti uslovljene tadašnjim globalizacionim procesima. Ni jedni ni drugi ne mogu predstavljati specifično jugoslovensko kulturno nasleđe. Prema tome, takvom okviru za određenje jugoslovenskog kulturnog nasleđa ne bi pripadale ni one zajedničke kulturne tvorevine koje su plod evropskih ili globalnih kulturnih kretanja, a pogotovo ne one posebne koje se javljaju u nezavisnom životu kultura u sastavnim delovima bivše Jugoslavije.

Dva različita perioda u životu jugoslovenske države i veća vremenska udaljenost prvog nalaže da on u potpunosti bude prepušten istoričarima ili, šire rečeno, istorijskom

pristupu koji će istražiti, počevši od jugoslovenske ideje pa do Drugog svetskog rata, one elemente kulture koji su bili jugoslavizujući u direktnom i indirektnom smislu. Period posle Drugog svetskog rata, pogotovo poslednjih dvedesetak godina, iz antropološkog ugla pokazuje nekoliko ključnih elemenata koji iz današnje perspektive izgledaju kao konstitutivni delovi jugoslovenskog kulturnog nasleđa. To su kulturni proizvodi u visokoj, popularnoj ili "narodnoj" kulturi proistekli iz glavnih obeležja države i ideologije koja je tom državom vladala, kao što je ključni idejni trougao izgrađivan tokom 1950-ih godina²: samoupravljanje, nesvrstanost i opštenarodna odbrana, praćen proizvodima i atributima same države, idejom bratstva-jedinstva, shvatanjem radničke klase kao subjekta jugoslovenske (i svetske) revolucije, vladavinom komunističke partije (KPJ, SKJ), kultom Josipa Broza i kultom partizanskog rata (NOB).

Sve drugo što je nastalo u tom periodu predstavlja nasleđe vremena koje nema nužno jugoslovenski atribut, bez obzira što u jugonostalgičnoj perspektivi dobija takvo značenje. S druge strane, današnja jugonostalgična poima-

² Četvrti element "specifičnosti" jugoslovenskog socijalizma, usmereno obrazovanje, je etabliran dosta kasno, pred sam kraj Titovog života i nije dostigao stepen temelja juslovenskog puta u socijalizam kao što su to bili samoupravljanje, opštenarodna odbrana i nesvrstavanje. Ipak, proizvodi usmerenog obrazovanja predstavljaju deo, ovako shvaćenog, jugoslovenskog kulturnog nasleđa.

nja određenih potrošnih dobara ili socijalnih fenomena, koja ne predstavljaju jugoslovensko kulturno nasleđe, jednako kao što ga ne predstavljaju i proizvodi visoke kulture nastali u okviru pojedinačnih nacionalnih ili administrativnih celina bivše države, jesu elementi budućeg jugoslovenskog kulturnog nasleđa. Buduće generacije će današnja jugonostalgična shvatanja i njihove realizacije u materijalnom ili nematerijalanom obliku tretirati kao jugoslovensko kulturno nasleđe.

Мира Радојевић
Одељење за историју
Филозофски факултет
Универзитет у Београду
mradojev@f.bg.ac.rs

Југословенска идеја као део југословенског културног наслеђа¹

Апстракт: У овом смо раду настојали да укажемо на неке од значајнијих чинилаца из историје југословенске идеје. Један од акцената ставили смо на оновремено инсистирање на потреби остварења културног јединства, нарочито с обзиром на улогу културних и интелектуалних елита у пропагирању југословенства. Рад смо писали на основу познатих историјских извора и постојећој литератури.

Кључне речи: Јужни Словени, национално јединство, идеје, југословенство, културна елита, политичка елита, Краљевина Србија, југословенска државна заједница

¹ Овај рад је настао на основу истраживања која су суфинансирана из пројекта Министарства културе РС: *Дефинисање југословенског културног наслеђа* и Министарства просвете и науке РС: *Српска нација – интегративни и дезинтегративни процеси* (ев. број 177014) и *Срби и Србија у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развитак и положај у европској/светској заједници* (ев. број 47027).

Распад југословенске државе у ратовима вођеним 90-тих година 20. века још једном је отворио дуги низ питања о разлозима њеног настанка, јавним и прикривеним мотивима њених заговорника, оправданости и неоправданости постојања, добицима и губицима народа који су је чинили, одговорности и неодговорности политичких и уметничких елита. Током неколико година чинило се као да је Југославија била "крива свима" и "крива за све", иако су полазишта њених критичара и судија често била потпуно супротстављена. Тешко је било разлучити шта је више утицало једно на друго, да ли квазинаучна историографија на политичку и националну свест или је било обрнуто – узавреле страсти преносиле су се у историјску науку, још једном од ње захтевајући да "докаже" исправност, утемељеност и неопходну изводљивост националних програма. Са "највиших научних места" чула су се питања и нуђени "коначни одговори" чијих би се искључивости, олакости, једностраности и свих других облика ненаучности требало на сваки начин клонити. Бранећи достојанство и част историјске науке, поједини историчари покушавали су да тај велики корпус дилема, оптужби и пресуда врате на терен историјских чињеница, објективног расуђивања о њима и научног тумачења. Говорећи о карактеру југословенске интеграције, бројним контроверзама о југословенском уједињењу и сложенем склопу проблема који су пратили постојање југословенске државе, проф. Бранко Петрановић је размишљао у временској вертикали ду-

жој од једног века, имајући на уму да се пред очима савременика одигравао крај важног историјског процеса.² Данас, међутим, две деценије касније, повремено се поставља питање о "реалности краја", уз подсећање да у историји ретко може да буде "коначних решења". Није их могло бити ни на Балкану, у његовом историјском и политичком искуству, које је подразумевало просторну, етничку, верску и многу другу предодређеност за прављење "великих количина историје", како је једном приликом помало цинично приметио Винстон Черчил, превиђајући утицај великих сила на токове балканских дешавања. Невезано, међутим, за магловиту будућност у којој ће се интеграције одвијати по обрасцима другачијим но у прошлости, иако се у разлозима и начелима много тога не мења, пред историчарима и другим проучаваоцима се налази готово непојмљиво тежак задатак да разумеју век иза нас и једну државу која је налазила и губила разлоге постојања.

Суочена са њеним распадом, губитком националних територија, напуштањем неких вековних простора, осећајем вишеструког пораза, бременом савремених проблема и неизвесношћу времена и искушења која долазе, српска нација се – мислећи на Југославију – још увек пита да ли јој је таква државна заједница била потребна. Зашто се нешто зажелело, замислило и

² Видети: Б. Петрановић, *Југословенско искуство српске националне интеграције*, Београд 1993.

хтело, а потом зашто се дозволило да пропадне, најчешћа су питања која долазе од најмлађих генерација историчара. Њихово постављање још једном сведочи о постојећем интересовању за најдубље корене југословенства као националне и југословенства као државне идеје. Истовремено, пак, потврђује да – и поред постојања веома вредних истраживања Јарослава Шидака, Ферда Шишића, Виктора Новака, Драгослава Јанковића, Андреја Митровића, Владимира Дедијера, Милорада Екмечића, Ђорђа Станковића и других проучавалаца овог проблема, ни данас нису познати многи садржаји југословенске идеје из времена наглог јачања њене популарности почетком 20. века. У најпотпунијој и најбољој до сада написаној студији о историји стварања Југославије проф. Екмечић је, на пример, у проучавању кренуо од краја 18. века, односно од 1790. године, а анализом обухватио покрете, идејне групе, друштва и удружења, истакнуте појединце и најзначајније носиоце југословенства, показујући да је богата историја југословенске идеје у истраживачком смислу један од најсложенијих историјских проблема у чијем су разумевању историографији потребна сазнања других друштвених наука.³ Из ове студије се такође могло видети у коликој је мери нужно познавати културну историју јужнословенских простора. Јер, ма колико је историографија била окренута посматра-

³ М. Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918*, 1-2, Београд 1989.

њу политичких процеса, и пре појаве ове двотомне монографије проф. Екмечића у многим другим радовима истицана је улога књижевника и уметника као значајних носилаца и пропагатора југословенске идеје. Пре њега ову чињеницу је посебно анализирао Драгомир Гајевић, пишући књигу о противуречностима југословенства, чије су се илузије сударале са стварношћу већ у добу које је тек могло да најави магловите назнаке некакве заједничке државе.⁴ Истичући најзначајније садржаје југословенских схватања и опредељења неколицине хрватских и српских књижевника, он је указивао на однос између југословенства и литературе, настојећи да одгонетне његов смисао у духовном и моралном животу Јужних Словена. Као и више других истраживача, и он је најважнији акценат ставио на прве деценије 20. века.

Посебност тог периода као најзначајнијег у омасовљењу југословенског покрета, поред историчара и историчара књижевности, истицали су сами савременици и заговорници југословенске идеје. По речима једног од њих, Милана Грола, 29. мај 1903. године, односно преврат у Србији, који је, како се брзо показало, био много више од династијске смене, дао је "знак за све узбуне", тим више што су исте године нестала још два реакционарна режима – Бењамина Калаја у Босни и Херцеговини и Куена Хедерварија у Хрватској. На-

⁴ Д. Гајевић, *Југословенство између стварности и илузија*, Београд 1985.

ционализам и национална политика не само да су оживљени, већ су добили нови замах и подстрек. И једно и друго дала им је велика југословенска идеја. Мада је у њеном испољавању било много чега романтичарског, недовољно разређеног и утопијског, најозбиљнији њени заступници у Србији исповедали су је као основу националног опстанка у судару са претешким аустроугарским и немачким царством, али и у стремљењу ка модерној европској држави. По мишљењу Јована Цвијића, окренутост српске државе ка западу и југу није била тежња династије или војничке класе, него "једна бесвесно јака мисао и воља целог једног народа", који се осетио угрожен у ономе што је брижљиво чувао – државној независности.⁵ Управо зато, југословенска идеја прихваћена је и промовисана као решење, историјска реалност и нужност, постајући идеологија времена које је покушавало да споји демократију и национализам. Према сећању и тврдњи Милана Грола, тадашње југословенство није имало ништа заједничко са романтизмом Људевита Гаја, бискупа Штросмајера и кнеза Михаила Обреновића, иако су и њихова уверења поштована. "Нагонским осећањем самоодржања" оно је у омладини израсло "у стварну снагу, у готовост на пожртвовање, у револу-

⁵ Ј. Цвијић, "Излазак Србије на Јадранско море", *Гласник Српског Географског Друштва*, Београд 1912. Прештампа-но у: Ј.Цвијић, *Говори и чланци*, књ. II, Београд 1921, стр. 14.

ционарну делатност". Онда, међутим, када је покрет доживљен као историјска неопходност, његов је морал постао догматичан. Романтизма није било у идејама, "свирепо реалним", јер су излазиле из "самог нагона самоодржања", већ у "религиозном узнесењу: у догми сличној оној у какву је реалист Масарик сабио мисао једне много пробуђеније генерације но што је била наша, истим неодољивим покличем: 'Истрајати и живети пре свега'".⁶ Један други заговорник југословенске идеје, Божидар (Божа) Марковић, слагао се са овим мишљењем, тврдећи да нови југословенски покрет, јачи и успешнији од свих претходних, није био спонтан, романтичан и сентименталан. Супротно томе, одликовали су га продирање у "народне масе", демократизам и реализам.⁷

Национализам је доиста тих година постајао масован, попримајући другачије форме и разликујући се од претходних његових појава. Говорећи о новом квалитету који је добијао, већина савременика и истраживача често је цитирала мисли које је о њему изнео Јован Скерлић. Понет југословенском идејом, постајући јој апостол, он је писао о "ветру живота", који је "моћно духнуо нашим земљама", подижући чела и исправљајући леђа. Највише наде полагао је у млађе генерације,

⁶ М. Грол, *Из предратне Србије. Утисци и сећања о времену и људима*, Београд 1939, стр. 153-154.

⁷ Б. Марковић, "Омладина у југословенском покрету", *Југословенска демократска лига*, бр. 1, Париз 1919, стр. 16.

ђачку и студентску омладину, за које је веровао да могу лакше од старијих превазићи постојеће етничке, верске, историјске и политичке поделе. "... одлика је новогa нараштаја", написао је, "што је дубље и доследније усвојио идеју народног јединства српско-хрватског но што је то био случај код ранијих нараштаја. Оно што је некада била једна тврдња филолога и историчара, платформа појединих политичких странака, више једна лепа жеља но жива стварност, то је код најмлађег нараштаја аксиома од које све потиче, први члан његовог симбола вере. Остављајући на страну прошлост, верску подвојеност, традиције и предрасуде, млади у свом реализму полазе од једне прости чињенице: да једанаест милиона људи говоре једним језиком и имају једну душу, и да никакав *distinguo*, филолошки, антрополошки, теолошки, или политички, не може од једнога направити двоје. Са изузетком Босне и Херцеговине... у свима другим крајевима српско-хрватским, омладина се осећа као једна национална целина".⁸

Те су речи Јована Скерлића постале програм готово свих присталица југословенске идеје. Тумачена тако неодољиво, са напуштањем прошлости из које је требало узети само најбоље мисли и традиције, са потпуним окретањем будућности, са вером у себе и без страха

⁸ Ј. Скерлић, "Наш нови нараштај", *Српски књижевни гласник* (СКГ), књ. XLII, бр. 2, 16. мај 1934, стр. 101-105. Видети и: П. Булат, *Јован Скерлић као националиста*, Скопље 1924, стр. 8-9.

пред моћнима, она је постала "вјерују" не само српске, већ и југословенске омладине. У Краљевини Србији уз њу је пристала већина "напредних" интелектуалаца, књижевника, уметника и политичара. Иако једна од мањих балканских престоница, Београд је почетком 20. века је постао седиште југословенског окупљања. У њега су, по сећању Пера Слијепчевића, сви Југословени, посебно ђаци, ишли "као на ћабу". То је била њихова оријентациона тачка, "најјаче огњиште југословенског спремања", пример и углед.⁹ Београд и словенски југ уопште заплъуснути су таласом југословенских манифестација различитих врста – конгреса, конференција, уметничких изложби, узајамних ђачких посета, професионалних окупљања лекара, новинара, уметника.¹⁰ По речима проф. Екмечића, ови масовни конгреси представљали су "инструмент првог великог интегрисања југословенске интелигенције".¹¹

⁹ П. Слијепчевић, "Омладина и Сарајевски Атентат", *Нова Европа*, књ. XI, бр. 18, 21. јун 1925, стр. 544.

¹⁰ Видети: М. Васић, "Југословенска уметничка изложба", *СКГ*, књ. XIII, бр. 2, 16. септембар 1904, стр. 107-115; Ф., "Живео југословенски краљ", исто, бр. 4, 16. октобар 1904, стр. 307-312; Б. Поповић, "Прва Југословенска Уметничка Изложба (1)", исто, бр. 6, 16. новембар 1904, стр. 463-471; Б. Поповић, "Прва Југословенска Уметничка Изложба (2)", исто, бр. 7, 1. децембар 1904, стр. 533-542; Б. Аџековић, "Хрватска и српска студентска омладина уочи балканског рата", *Гласник СИКД "Његош"*, св. 8, децембар 1961, стр. 98-100.

¹¹ М. Екмечић, *н.д.*, књ. 2, стр. 492.

У залагању за југословенску идеју и њено пропагирање интелектулана и уметничка елита тиме је испредњачила у односу на политичку, слободније тумачећи националне програме и са више оптимизма гледајући у будућност. Отуда се и десило да је осећај потребе културног јединства надвладавао политички, чинећи се, при томе, готово реално постојећим.

Промовишући идеју јединства најпре Срба и Хрвата, а потом Словенаца и Бугара, "Словенски југ", гласило југословенски опредељених интелектуалаца, упорно је понављао како ће "југословенски народи моћи одолети навали непријатеља само тако, ако се буду насклонили један на другог", увидели своје заједничке интересе и културно се ујединили. Обраћајући се студентској омладини, уредништво листа јој је саветовало да што боље упозна живот и прилике у свим југословенским крајевима. Један од могућих начина да се то реализује тражен је у могућности да сваки студент, из било ког југословенског национално-културног центра, током школовања упозна сва три постојећа југословенска универзитета – у Београду, Загребу и Софији, проводећи на њима барем по један семестар или школску годину. Као добар пример за угледање навођено је искуство немачких студената, који су управо тако чинили, увиђајући одласцима на универзитете широм Немачке "како су сви они прво Немци па онда Баварци, Саксонци, Пруси итад".¹²

¹² Б. Марковић, "Јужнословенској академској омладини", *Словенски југ*, бр. 37, 11. септембар 1910. Сећајући се срдач-

Неуморно пишући о идеји културног јединства Јужних Словена, "Словенски југ" није скривао жељу да њено остварење буде тек први корак у продубљивању њиховог заједништва, усмераваног у политичком правцу. Напокон, то је био и савет који је стизао од чешког професора Томаша Масарика, према коме је лист гајио велико поштовање због његове улоге у борби за "словенску ствар" и отпора који је пружао самовољи аустроугарске државе. Према сећању Николе Шкеровића, председника студентског друштва "Шумадија", он је српским и југословенским студентима већ у Прагу образлагао потребу духовног уједињења и културног јединства Срба, Хрвата и Словенаца, после којег би нестале политичке границе. Омладинци тада нису имали много разумевања за његову "хладну и мудру реч", јер им се журило и јер нису схватали значај културног сједињавања. Чинило им се да су разлике у културном по-

них дочека који су хрватској омладини приређивани у Београду, Смедереву, Крагујевцу и другим градовима у Србији, Оскар Таргаља је истицао како је то утицало да сви "Србофоби" – франковци, старчевићанци и клерикалци, који су такође учествовали на овим излетима, буду у српској престоници ("Пијемонту Српства и Југословенства") "крштени... у Србо-Хрвате", те да приме српску заставу и српско-хрватску кокарду. Јер, манифестације добродошлице приређивали су им грађани, студенти, универзитетски наставници, војска, неколицина министара и краљ Петар, који их је поздравио са балкона (О. Таргаља, *Велеиздајник. Моје успомене из борбе против црно-жутог орла*, Загреб – Сплит 1928, стр. 21-23).

гледу безначајне или да чак и не постоје, а да је један од путева ослобођења и уједињења у револуционарној акцији.¹³ За разлику од ђачке и студентске омладине, интелектуалци, књижевници и уметници старије генерације и сами су врло често били блиски погледима проф. Масарика. Усвајајући његова гледишта, "Словенски југ" је изражавао уверење о будућем политичком јединству, као последици међусобног упознавања, солидарности и духовног заједништва. У једном од уводника то је, као национални циљ, врло јасно наведено, мада ублажено његовим одлагањем за даљу будућност: "Данашње покољење поборника југословенске идеје води рачуна о два основним тенденцијама нашег доба: о индивидуализму и демократији. Стога је и поставило као далеки, политички идеал федерацију аутономних југословенских провинција, а као непосредни, практични циљ поставило је солидарност, културну и духовну заједницу, која много значи и за данашњи политички положај свих Југословена, па чак и за опстанак већ постојећих самосталних југословенских држава. Тако схваћена, југословенска идеја је не само један политички идеал за одушевљене и егзалтиране људе, но у исти мах и систем једне реалне, практичне политике, стављене само на ширу основу".¹⁴

¹³ Н. Шкеровић, "Југословенска омладина у Прагу пре двадесет година", *Нова Европа*, књ. XIX, бр. 3, 11. фебруар 1929, стр. 81.

¹⁴ *Словенски југ*, бр. 35, 27. август 1910.

Цитирано мишљење "Словенског југа" било је тек једно од многих у коме је разматрана идеја различитих облика југословенског заједништва. Анализа текстова истакнутих присталица југословенства, било да је реч о књижевницима, уметницима или научницима, показује многе разлике, недоречености, нејасноће и повремене контрадикторности, које упућују на недовољну обрађеност, непромишљени романтизам, занемаривање већих разлика и пренебрегавање могућих проблема. Примећује се, на пример, да су чак и једни исти "Југословени", говорећи о југословенском јединству, постојећем или жељеном, неретко употребљавали различите термине и називе. Отуда није увек јасно зашто су писали и о *југословенским народима* (Србима, Хрватима, Словенцима и Бугарима) и о *југословенском народу*, нарочито када је била реч о Србима и Хрватима, за које је употребљаван и израз *српско-хрватски народ*. Да ли је у питању само збрка изазвана непрецизношћу или дубље неразумевање и несналажење у концептима југословенства, тешко је рећи. Мимо тога, међутим, заговорници југословенске идеје видели су у њеној могућој реализацији спас од насртаја агресивних царстава, која су продирали на исток, одбрану од германизације, гаранцију културног, економског и политичког напретка. За многе од њих, питање културе и демократије било је суштинско, важније од задовољавања појединачних национализама и парцијалних тежњи. По мишљењу људи из света науке, литературе и уметности, оживотворењем југосло-

венске идеје биле би превазиђене вековне поделе – историјске, државне, политичке и верске, надвладани незајажљиви апетити – српски, хрватски и бугарски пре свега, и широм отворена врата јужнословенској солидарности. У том контексту ова идеја је и доцније, у сећању савременика времена у коме је доживела до тада невиђене размере, а по речима др Ива Политеа, једног од најпоштованијих хрватских интелектуалаца, сматрана "сном племенитих генерација", без обзира што је политичка пракса показивала да су интелектуалци најчешће били слабији политичари.¹⁵

Много мање понети експлозијом југословенства с почетка 20. века, страначки и државни врхови били су уздржанији, не ограничавајући своје деловање магло-витим циљевима, због чега је Самостална радикална странка била једина која је у свом партијском програму помињала југословенско име, чинећи то и заслугом енергичних књижевника у својим редовима. И поред испољеног опреза, примамљивост и популарност југословенске идеје, као и изазов који је српској држави наметао немачки продор ка истоку, допринели су пред избијање Првог светског рата да и старије странке, попут Народне радикалне, почну више пажње поклањати југословенском покрету. Времена за пречишћавање и усаглашавање ставова о основама југословенства,

¹⁵ Више: М. Радојевић, *Научник и политика. Политичка биографија Божидара В. Марковића (1874–1946)*, Београд 2007, стр. 118-124.

међутим, више није било. Почетак рата показао је колико су владајући кругови у Србији били стручно неприпремљени за вођење целовито осмишљене и утемељене југословенске политике. Према истраживању историчара, разјашњени су били једино политички принципи уједињења и један општи оквир југословенског програма, који је као крајњи свој домет истакао потребу стварања снажне националне државе на југоистоку Европе, способне да задржи немачко надирање на Балкан. О њеној унутарњој садржини, укључујући и проблем уређења, не само да није јавно говорено, већ се поуздано мало шта и знало. Образлажући ту незавидну ситуацију, Ђорђе Станковић се ипак спорио са тврдњом Боже Марковића да су "политичари, јавни радници и интелигенција најчешће и највише размишљали и говорили о изгледу будуће државе читавог нашег народа" тек од новембра 1914. године, као и да те дискусије нису представљале "ништа организовано, а још мање организовано са службене стране". По његовом мишљењу, такви су се разговори морали и раније водити у званичним српским круговима.¹⁶ С друге стране, у науци није било спорно тврђење овог истакнутог присталице југословенске државе о утицају рата на убрзање процеса реализације југословенске

¹⁶ Ђ. Ђ. Станковић, *Никола Пашић и југословенско питање*, књ. 1, Београд 1985, стр. 202-203; Б. Марковић, "Унутрашње уређење Југославије", *Југословенска демократска лига*, св. 1, Париз 1919, стр. 16-19.

идеје. "Тачно је, да нас је рат затекао неспремне", рекао је у пролеће 1918. године, "али је исто тако тачно и то, да је баш овај рат учинио, да идеја народног уједињења постане општом, да сасвим сазре. За ове три и по године рата учињено је више, но што би се можда учинило за три и по деценије у мирно доба и при нормалним приликама. И одиста, требало је да дође овакав рат, требао је сав наш народ да буде изложен оваквим страхотама, па да и онај последњи скептик види, у којој мери је наше уједињење постало неопходност. Свест и воља народа, а не дипломатски или кабинетски рад, учинили су наше уједињење неопходним. Данас, више него икад, и Словенци и Хрвати су увидели да се ради о бити и не бити. Тога морамо бити свесни и ми Срби. Раздвојени и поцепани не можемо се одржати. Можемо само животарити и постепено се губити у туђинском мору. Међутим, ми сви нећемо да животаримо, већ хоћемо да живимо, а моћи ћемо живети само ако смо заједно. Отуд и неопходност нашег уједињења".¹⁷

Потреба рушења Аустроугарске и стварања нових националних држава условила је из тих разлога и нужност инсистирања на једном јединственом, троплеменом или троименом народу Срба, Хрвата и Словенаца. Оспоравајући великој "тамници народа" право на постојање, заговорници стварања југословенске др-

¹⁷ Б. Марковић, *Наше народно уједињење*, библиотека *Просвета*, Женева 1918, стр. 31.

жаве морали су усвојити формулу о јединствености народа којом су свој захтев бранили колико пред домаћом толико пред међународном јавношћу и дипломатијом. И тако, како је доцније написао Радоје Кнежевић, у журби да се "што пре досегне оно што је тек на крају пута" учињено је "насиље над оним што представља стварност (три посебне националне индивидуалности – прим. М.Р.). Превладала су схватања југословенских интегралиста, добронамерних и уверених људи чија се грешка састојала у томе што су хтели да претекну будућност".¹⁸ Колика је била величина заблуде показало се већ у првим годинама постојања заједничке српско-хрватско-словеначке државе. Док је током рата упорно понављана теза о народном јединству, убрзо по његовом престанку и многи најубеђенији поборници југословенског заједништва морали су признати да је стварањем Краљевине СХС југословенство реализовано као државна идеја, а да ће процес његове реализације као националне идеје бити далеко сложенији и дужи. Истовремено, већ су савременици "прве" и "друге" Југославије с горчином примећивали да она ни у једном периоду свог постојања није заживела онако како су је њени заговорници замишљали, као демократска држава у којој би југословенски сан српско-хрватско-словеначке научне, уметничке и књижевне елите био претворен у стварност.

¹⁸ *Споменица Љубомира Давидовића*, Београд 1940, стр. 17.

Ljiljana Gavrilović

Etnografski institut SANU

ljiljana.gavrilovic@ei.sanu.ac.rs

Nepostojeće nasleđe zemlje koje nema¹

Apstrakt: U radu se raspravlja o (mogućem) postojanju/definisanju jugoslovenskog nasleđa, nezavisno od vrste socio-ekonomskog uređenja države koja je nosila to ime. Analiza bi trebalo da pokaže da nastajanje takve vrste nasleđa nikada tokom jugoslovenske istorije nije bilo stimulisano, a da je, uprkos tome, u svim post-jugoslovenskim zemljama ostalo nešto malo svakodnevice koja bi se mogla karakterisati kao ne-ideološko nasleđe nestale države, prvenstveno u okviru svakodnevice i popularne kulture.

Ključne reči: Jugoslavija, nasleđe, nostalgija, svakodnevica, popularna kultura

"Od nas je ostalo samo ime (...) ime je tu, sačuvano i posle našeg nestanka, pa ipak ono ništa ne znači, ništa ne kazuje, ništa o nama ne govori."

Teri Bruks, *Trčanje za demonom*

¹ Ovaj rad je nastao na osnovu istraživanja koja su sufinansirana iz projekta Ministarstva kulture RS: *Definisanje jugoslovenskog kulturnog nasleđa* i Ministarstva prosvete i nauke RS: *Kulturno nasleđe i identitet* (177026).

Zemlja koje više nema, iako je njeno ime ostalo u sećanju i istorijama, trajala je – pod različitim varijantama imena i sa različitim socio-ekonomskim uređenjima – tri četvrtine veka.² Bilo bi logično da je tokom tog, za državu možda ne dugog ali zato izvesno veoma burnog perioda, nastajalo ono što bi se danas moglo prepoznati kao njeno kulturno nasleđe i što bi, čak i prema najkonzervativnijim muzeološkim standardima koji podrazumevaju sakupljanje i čuvanje predmeta koji su stariji od 50 godina, našli u muzejskim fundusima kao deo priče o onima/nama(?) koji su/smo živeli u sada nepostojećoj državi. No, da li toga zaista ima, i ako ga ima šta bi to moglo biti?

Posle 2000. godine, posle pada Miloševićevog režima tokom koga je Jugoslavija otišla u ropotarnicu istorije, a sve što je u njoj nastalo/postojalo bilo dosledno javno demonizovano ne samo u Srbiji, nego i u ostalim državama nastalim raspadom Jugoslavije, počelo je postajati jasno da u novonastalim državama, uprkos svim nastojanjima da se

² 1918–1929. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, 1929–1943. Kraljevina Jugoslavija sa kapitalističkim socio-ekonomskim uređenjem, 1943–1946. Demokratska Federativna Jugoslavija, 1946–1963. Federativna Narodna Republika Jugoslavija, 1963–1991/1992. Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija sa komunističkim, kasnije samoupravno-socijalističkim socio-ekonomskim uređenjem. Iako po imenu postoji sve do 2003. godine (Savezna republika Jugoslavija), posle odvajanja četiri federalne jedinice (Slovenija, Hrvatska i Makedonija 1991, Bosna i Hercegovina 1992. godine) ime više nije imalo nikakvog smisla, niti veze sa geo-političkom stvarnošću.

previdi, postoji jasno osećanje *jugonostalgije* – čežnje i žala za nestalom državom. Ipak, kako vidimo iz sve brojnijih radova koji govore o jugonostalgiji (v. Velikonja 2010, Mijić 2011), ona se ne odnosi toliko na samu bivšu državu, koliko na njeno socijalističko uređenje. Ista situacija je poznata i u svim drugim ex-komunističkim državama, u kojima – na nekom nivou – postoji nostalgija za bivšim socijalizmom/komunizmom, ali kako se u nekadašnjoj Jugoslaviji raspad komunizma (iako je on bio transformisan u odnosu na "klasični" model koji je postojao u zemljama iza gvozdene zavese, to ne menja njegovu suštinu) preklapio sa raspadom države, u novim državama nastalim tim raspadom žal za obećanom socijalnom sigurnošću³ i izgubljenim idealima označen je imenom nestale države.

Demonizacija prethodnog perioda i potpuni rez sa dojučerašnjom svakodnevicom, nisu, ipak, izmišljeni tokom devedesetih – oni su konstanta balkanske/jugoslovenske/srpske istorije. Raskid sa prethodnim sistemom posle II svetskog rata, u novoj Jugoslaviji, značio je i potpuno zaboravljanje svega što je nastajalo tokom perioda prve Jugoslavije,⁴ tako da ne samo da se nasleđe prethodnog

³ Ma koliko ona bila diskutabilna i ma koliko isključivala pojedine segmente društva, nesumnjivo je zaista bila značajno veća od aktuelne.

⁴ Osim oslobodilačkih ratova, radničkog pokreta i istorije Komunističke partije Jugoslavije, jer je nova država gradila svoj javni identitet pozivajući se na kontinuitet sa ovim elementima prethodne istorije.

perioda u komunističkoj/socijalističkoj Jugoslaviji nije čuvalo, nego se i svesno zaboravljalo.⁵ O tome potpuno jasno govori promena naziva ulica u svim gradovima, novi državni praznici i ukupna organizacija života koja je temeljno brisala sve što se nije moglo uklopiti u istoriju Revolucije-koja-teče i komunističkog pokreta. Identičan proces ponovljen je posle raspada Jugoslavije, uz nastojanje da se uspostavi kontinuitet ne čak sa vremenom pre uspostavljanja komunizma, nego sa vremenom pre nastanka zajedničke države, gotovo čitav vek ranije.

Identiteti, institucije, kultura i zaštita nasleđa

Pre nastanka Jugoslavije, tokom druge polovine 19. veka, jugoslovenska ideja je bila integralni deo nacionalnog preporoda, naročito u delovima Austro-Ugarske koji su se kasnije našli u Jugoslaviji – Sloveniji, Hrvatskoj, Vojvodini, ali i među intelektualcima u Srbiji. No, posle osnivanja zajedničke države, tokom perioda između dva rata, nije se radilo na formiranju bilo čega što bi govorilo o nastojanju da se oblikuje jugoslovenski državni identitet, niti da se stvori slika zajedništva koja bi se mogla preneti kasnijim naraštajima, pa u tom smislu nova država,

⁵ U slučajevima kada je nova vlast preuzimala elemente koji su postojali u Kraljevini Jugoslaviji, ona im je menjala ime, delimično i formu, nastojeći da porekne svaki pretpostavljeni kontinuitet.

nastala posle II svetskog rata sa manje-više istim imenom, nije imala šta da prekine. Ustanove koje se smatraju stubovima nacionalnih država, kao što su nacionalni muzeji i akademije nauka ili nauka i umetnosti nikada nisu bile formirane na nivou čitave države, nego su sve do II svetskog rata, a i nekoliko decenija posle njega, ostajale u etničkim granicama Srba, Hrvata i Slovenaca,⁶ da bi se kasnije, u SFRJ, osnivale akademije po svim republikama.⁷

Jedan od retkih pokušaja objedinjavanja delatnosti u zaštiti kulturnog nasleđa na nivou čitave države bilo je osnivanje *Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture*⁸ 1950. godine, kome je 1963. godine ime promenjeno u *Jugoslovenski institut za zaštitu spomenika kulture*.⁹ Institut je bio osnovan sa ciljem da

⁶ Pre ujedinjenja su samo Srbija i Hrvatska imale Akademije nauka: Srpsku kraljevsku Akademiju (1886) i Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti (1866). Ravnoteže radi, 1938. godine je osnovana Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

⁷ Makedonska, crnogorska i bosansko-hercegovačka akademija bile su osnovane u drugoj Jugoslaviji, tokom šezdesetih godina 20. veka. U ovim slučajevima su primenjeni stavovi usvojeni na Osmom kongresu SKJ (decembar 1964. godine), kojima bi sve republike trebalo staviti u ravnopravan položaj, pa je to započeto upravo u oblasti nauke i umetnosti, što je bio uvod u temeljnu razgradnju centralne države koja je bila sprovedena Ustavnim amandmanima iz 1967. i 1968. godine i, kasnije, Ustavom iz 1974. godine.

⁸ Uredba objavljena u Službenom listu FNRJ 5/50.

⁹ Uredba objavljena u Službenom listu FNRJ 12/63.

"istražuje, proučava, i po naučnim metodama obrađuje pitanja iz oblasti zaštite spomenika kulture; vrši konzervatorske i restauratorske radove na spomenicima kulture; stara se o stručnom obrazovanju i usavršavanju kadrova, i saraduje sa republičkim i drugim ustanovama za zaštitu spomenika kulture" (*Podrška uspostavljanju...* 2011).

Prioritet u programu rada Instituta bilo je školovanje stručnjaka u poznatim evropskim centrima, što je trebalo da obezbedi "neposredan transfer znanja i svetskih metoda rada u našu sredinu". Institut je učestvovao u konzervatorskim radovima na Svetoj Sofiji u Ohridu, Eufrazijevoj bazilici u Poreču, manastirima Morača i Pečka Patrijaršija, Gamzigradu, Herakleji, Lipljanu, dakle – zaista je delovao na čitavoj teritoriji Jugoslavije.

Paralelno je postojao i Republički zavod za zaštitu spomenika (od 1947. godine), a odgovarajuće ustanove osnovane su i u svim drugim republikama, a kasnije i u pokrajinama, sa ciljem da se svaka od njih bavi "svojim" nasleđem, što je bilo i regulisano *republičkim* zakonima o zaštiti kulturnog nasleđa, a nalazilo se u nadležnosti *republičkih* ministarstava za kulturu. Kada je Jugoslovenski institut zatvoren 1972. godine, a stručni kadar i dokumentacija su pripojeni Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture, zaštita spomenika kulture je definitivno omeđena republičkim granicama. Tako su, upravo kulturom, postavljane čvrste međe koje će samo dve decenije kasnije postati i državne granice.

Čak i prema međunarodnim institucijama koje su nadležne za zaštitu kulturnog nasleđa u okvirima nacionalnih dr-

žava, kao što je UNESCO, Jugoslavija je samo prenosila predloge koje su republike unutar svojih granica definisale kao "svoje" nasleđe: svi spomenici koji su tokom postojanja Jugoslavije uvršćeni u UNESCO-vu listu svetskih kulturnih dobara,¹⁰ bili su, u samoj državi, proglašavani na republičkom, a ne na saveznom nivou i shvatani kao vrednosti koje "pripadaju" republikama, a ne zajedničkoj državi.

Ipak, zajedničko oficijalno nasleđe

Jedine institucije koje su formirane na saveznom nivou i uspele da opstanu i posle 1974. godine bile su čvrsto vezane za komunističko nasleđe:¹¹ *Muzej revolucije*, koje je

¹⁰ Istorijski kompleks Splita sa Dioklecijanovom palatom (1979), Stari grad Dubrovnik (1979), nacionalni park Plitvička jezera (1979), Stari Ras i Sopoćani (1979), prirodni i kulturno-istorijski region Kotor (1979), prirodno i kulturno nasleđe ohridskog regiona (1979), Nacionalni park Durmitor (1980), Škocjanske pećine (1986), manastir Studenica (1986). Zanimljivo je da su samo Srbija i Hrvatska imale spomenike kategorisane kao kulturno nasleđe, dok su sve ostale republike imale spomenike na listi mešovitog (prirodno-kulturnog) ili samo prirodnog nasleđa, a Bosna i Hercegovina nije imala ni jedan spomenik na bilo kojoj UNESCO-voj listi. Ovo bi moglo da bude pokazatelj unutardržavne politike i odnosa moći između bivših jugoslovenskih republika, što bi trebalo posebno ispitati.

¹¹ Opstao je, doduše, i *Arhiv Jugoslavije* (osnovan 1950. godine), ali ga njegova gotovo potpuna isključenost iz javnog de-

čuvao materijal vezan za radnički pokret i narodnooslobodilačku borbu i *Muzej 25. maj*, koji je čuvao materijale vezane za ličnost i delo Josipa Broza Tita, pre svega poklone koje je on dobijao u zemlji ili inostranstvu. Mnogo kasnije, kada su one u poslednjoj Jugoslaviji (koja više, osim imenom, nije postojala) spojene u *Muzej istorije Jugoslavije*, nova ustanova je, logično, mogla samo da nastavi da se bavi periodom o kome čuva svedočanstva:¹² periodom komunizma, pre svega njegovim novim čitanjima. Ipak, ona je uspela da napravi i jedan značajan iskorak: zaštitu imena Internet domena .yu¹³ kao muzejskog predmeta, povodom čega je 30. marta 2010. godine organizovan jednodnevni događaj pod nazivom "kraj.yu",¹⁴ u okviru koga je bilo planirano i prikupljanje starih internet prezentacija sa .yu završetkom.¹⁵

lovanja onemogućava da, na bilo koji način, utiče na percepciju njegovih fondova kao jugoslovenskog nasleđa.

¹² Ovaj muzej poseduje i predmete koji su nastali pre uspostavljanja komunističkog sistema, ali su oni u manjini, ili su stigli u muzej kao pokloni Titu (dakle u potpuno ideološki definisanom kontekstu) i teško mogu da promene suštinski ideološki kontekst nasleđa koje se čuva u njegovim fondovima.

¹³ Zamenjen .rs imenom domena.

¹⁴ Autor ovog projekta bio je Ivan Manojlović, kustos Muzeja istorije Jugoslavije.

¹⁵ Na žalost, reakcija na ovu akciju bila je zanemarljivo mala: vlasnici starih sajtova ili nisu sačuvali svoje prezentacije iz perioda pre prebacivanja na novo ime domena, ili nisu prepoznali značaj sakupljanja i čuvanja ove vrste materijala.

U vreme kada se Jugoslavija realno raspadala Interneta uopšte nije bilo – to je bio period njegovog uspostavljanja na globalnom nivou. Ime domena .yu bilo je, u tom periodu zauzimanja državne teritorije u virtuelnom prostoru, dodeljeno SFRJ (1990. godine), a podnosioci registracije bili su mariborski Univerzitet i institut "Jožef Stefan" iz Ljubljane. Registracija .yu imena domena preneti je na YUNET asocijaciju, koja je bila organizovana pri Elektrotehničkom fakultetu u Beogradu, tek 1994. godine¹⁶ – u vreme kada, tada već nestala država kojoj je bilo sačuvano samo ime, nije imala pristup Internetu zbog sankcija međunarodne zajednice, uvedenih 1992. godine. Jugoslovenska nacionalna akademska mreža (koja je obuhvatala samo Srbiju i Crnu Goru) spojena je na Internet preko provajdera BeoTelNet-a tek 1996. godine (Bačević 2003), čime je omogućeno i stvarno korišćenje tog imena domena. Tako, zapravo, ime Internet domena .yu nikada nije bilo povezano sa stvarnom, celom Jugoslavijom, te je trajalo pre kao reminiscencija na zemlju koje više nema (isto kao i formalni naziv Savezna republika Jugoslavija, koje su Srbija i Crna Gora zadržale sve do 2003. godine), nego kao odraz stvarnog stanja.

Ipak, čuvanje imena domena države koje više nema (koje je, pritom, promenjeno tek 2010. godine, gotovo 20 godina posle realnog nestanka države sa čijim je imenom

¹⁶ Iako je Slovenija od 1992. godine imala registrovano ime .si, ime domena .yu se sporadično koristilo još nekoliko godina posle toga.

povezano) kao muzejskog "predmeta"/kulturnog nasleđa u potpunosti izlazi iz okvira vezanosti za socio-politički kontekst i odnosi se samo na prostu, realnu činjenicu da je, kao i sve ostalo, i internet oznaka bivše države nepovratno nestala.

Popularna subverzija: nepriznato nasleđe

I tako, kada danas pogledamo oko sebe, izgleda da nije ostalo ništa što bi se moglo nazvati istinskim jugoslovenskim nasleđem.

Mada, na nivou svakodnevnog života stvari nisu baš tako jednostavne. Uprkos činjenici da je od početka 1990-ih, ubrzana "simbolička nacionalizacija mnogih potrošnih artikala, od hrane i pića do muzike" (Erdei 2009: 249),¹⁷ mnoga jela su prešla bivše unutar-državne granice u zadržala se van okvira lokalnih tradicija i posle raspada Jugoslavije. Tako u hrvatskim novinama možemo videti naslo-

¹⁷ Govoreći samo na primeru Srbije, Ildiko Erdei kaže: "Na domaćim trpezama i u kafanama popularna šopska salata postala je 'srpska sa sirom', uvedeno je 'slavsko pivo' i kisela voda 'Karadorđe', a na radio-stanicama su pravljenе liste muzike podobne za emitovanje, 'očišćene' od 'neprijateljskih' jezika i sazvučja, od uživanja sa kojima su nacionalna država i nacionalni identitet želeli nedvosmisleno da se rastanu, da ih smeste s one strane granice koja označava 'naš' identitet i njegovu 'suštinu'." (Erdei 2009: 249)

ve tipa: "Miris roštilja širio se zadarskom rivom i mamio sline na usta" (A. A. 2011), a isti miris se može osetiti gotovo čitavom dužinom jadranske obale. Arome sarajevskog, banjalučkog i leskovačkog roštilja su ponegde, kao u velikom delu crnogorskog primorja, potpuno potisnule karakteristične mediteranske mirise mora, ribe i maslina, a istovremeno su se specijaliteti sa roštilja, zajedno sa nekim drugim tipovima jela (kajmak, sarma itd),¹⁸ proširili do Slovenije, gde su postali omiljena hrana ne samo "južnjaka", nego velikog dela populacije (Radojičić 2010; Godina Golija 2010). "Strani elementi" kuhinje, čije je usvajanje započeto tokom šezdesetih i sedamdesetih godina 20. veka, u vreme postojanja Jugoslavije, nisu napuštene uprkos povlačenju granica – oni su postali zajednički materijalni (i nematerijalni) kulturni inventar širom bivše države.

Istovremeno, u Hrvatskoj i Sloveniji su veoma popularni proizvodi srpskog neofolka i tako je bilo čak i tokom devedesetih godina 20. veka, u vreme najtežih ratnih sukoba. Čak se i na izrazito nacionalistički obojenim slavljinama u Hrvatskoj uz Tompsona slušala i – Ceca,¹⁹ a Seka Aleksić

¹⁸ Sva ta jela, naravno, nisu "srpska" ili "bosanska", nego pripadaju opštem kulturnom inventaru Levanta, ali su u Sloveniju i/ili Hrvatsku došla preko Srbije, Makedonije i Bosne i u lokalnim varijantama koje su u njima u svakodnevnoj upotrebi, pa se zbog toga prepoznaju kao import iz tih ex-Yu država.

¹⁹ U ovom slučaju je manje važna činjenica da su Tompson i Ceca odraz identičnog pogleda na (nacionalno ograđeni/očišće-

je već nekoliko godina zvezda na čitavom ex-Yu prostoru, isto onako kako je osamdesetih godina 20. veka, uoči raspada Jugoslavije, to bila Lepa Brena. Pink televizija, koja je najveći promoter ovog zvuka, postoji u svim ex-Yu državama, sa zavidnom gledanošću. Kako kaže Ildiko Erdei:

"(n)akon raspada prethodne države, turbo-folk i slične stvari korišćene su u Sloveniji i Hrvatskoj za to da se najkraće ukaže na nacionalne osobine koje nisu 'naše' i koje prete da ugroze 'evropejsku' pripadnost tih zemalja. Zato je vrlo interesantno pitanje otkuda danas u Hrvatskoj i Sloveniji tolika fascinacija upravo onim što je odbačeno kao strano i takoreći neprijateljsko?" (Erdei 2009: 255).

O tome govori i Katarina Luketić, koja kaže:

"Adekvatni suvremeni izraz te srpske *nekulture* je turbo-folk, i on se u Hrvatskoj tumači kao uvezeni istočnjački element koji je, navodno, potpuno stran hrvatskoj kulturi i kao takav onečišćuje uzvišenu viziju nacionalnoga" (Luketić 2009: 90),

no očigledno je da sva ta javna negativna vrednovanja ni na koji način ne ograničavaju uživanje građana Hrvatske i Slovenije²⁰ u zvuku koji čak i u Srbiji ima izrazito negativnu ko-

ni) svet, ono što je važno jeste da neofolk zvezde nisu bile tretirane kao "neprijatelji", odnosno, čak i ako jesu, to nimalo nije smetalo uživanju u njihovoj muzici.

²⁰ O recepciji neofolk zvuka u Sloveniji vidi u: Đorđević 2010; Radović 2010.

notaciju, pre svega kao jasan odjek miloševićevske politike iz perioda rastakanja Jugoslavije i ratova koji su ga pratili.

Paralelno tome, u Hrvatskoj je tokom prve decenije ovog veka počeo da se uspostavlja kult "novog vala" i kult jugoslovenske popularne kulture, ali uz njenu interpretaciju van okvira političkog sistema, u čemu Katarina Luketić vidi reakciju na "propisani zaborav" iz Tuđmanovog vremena (Luketić 2009: 100). No, isti proces se odvijao i u drugim post-jugoslovenskim republikama, tako da pop i rok koncerti srpskih, hrvatskih, slovenačkih, bosansko-hercegovačkih i makedonskih muzičara pune dvorane širom bivše Jugoslavije, a nastajale su i neke potpuno nove zvezde, koje su to bile ili su još uvek na čitavom ex-yu prostoru (npr. Toše Proevski i/ili Severina).

I dok su, tokom raspada Jugoslavije

"procesu ekonomske nativizacije i kulturne autohtonizacije bili (...) praćeni strasnim raspravama o tome ko je pravi 'vlasnik' ili 'baštinik' određenog jela, pesme ili muzičke fraze, i ko ima pravo, a ko ne, da na toj 'baštini' zasnuje svoj užitak kao ospoljenje nacionalnog osećanja" (Erdei 2009: 250)

to pitanje se zapravo postavljalo uglavnom samo u javnoj sferi, pre svega u medijima, dok se u svakodnevnom životu uživanje veoma velikog broja ljudi zasnivalo *upravo* na činjenici da muziku/hranu za koju svi tvrde da nije "naša", konzumiranjem pretvaramo u svoju, čime su oni – između ostalog – pokazivali otpor nacionalističkim javnim politikama, makar samo u privatnim okvirima.

Tako su, iako su institucije na svim nivoima insistirale na strogom razdvajanju nasleđa po etničkim granicama, svakodnevni život i popularna kultura uspeli da ih prevaziđu i da stvore jedino zajedničko jugoslovensko nasleđe potpuno nevezano za politički/socio-ekonomski kontekst, živo uprkos tome što su generacije koje danas slušaju/pevuju tu muziku ili jedu tu hranu rođene ili uoči, ili čak posle raspada Jugoslavije. U ovom slučaju je popularna kultura u potpunosti potvrdila svoju subverzivnost u odnosu na zvanične kulturne politike i postavila temelj razumevanja koji prevazilazi uspostavljene granice, a činjenica da ljudi sa čitavog prostora nekadašnje Jugoslavije u svoje uživanje u tom neformalnom nasleđu, pored svog slobodnog vremena ulažu i teško zarađeni tranzicioni novac (takođe u javnoj sferi izrazito negativno vrednovana kao konzumerizam), samo dodatno govori o njenoj životnosti.

Ukupno ovo nasleđe je u potpunosti nematerijalno i, kao što sam već istakla, veoma živo i moglo bi se podvesti pod aktuelni proces zaštite nematerijalnog kulturnog nasleđa, u svetu sve više usmerenog na prevazilaženje državnih granica, ali je takođe potpuno jasno da države u kojima ono danas postoji nemaju nikakvu ideju da ga prepoznaju/definišu kao takvo.

* * *

Reklo bi se da, posle centrifugalnih sila koje su bile aktivne tokom čitavog postojanja Jugoslavije kao "zajed-

ničke države južnih Slovena", počinju ponovo da deluju centripetalne sile, koje su i prouzrokovale njeno formiranje. No, kako su svi nacionalni preporodi u ovom delu Evrope tokom 19. veka bili zasnovani na premisama nemačkog romantizma, koje su insistirale na *Volk Geist* osnovi ukupne kulture, a time i identiteta, logično je da na nivou zajedničke države nije bilo moguće konceptualizovanje bilo jednog, bilo drugog, iz čega proizilazi da takođe nije bilo moguće nikakvo kulturno nasleđe države koju su činile različite etnije, nego samo paralelna nasleđa pojedinih naroda koji su je nastanjivali. Državna politika se čvrsto držala tog principa,²¹ što jeste rezultiralo nepostojanjem bilo čega što bi se danas institucionalno moglo prepoznati kao jugoslovensko kulturno nasleđe, nevezano za komunističke/socijalističke ideološke okvire. No, kako se život ne može u potpunosti i trajno urediti u skladu sa željama onih koji oblikuju državne politike, potpuno mimo državnih strategija nastajalo je nasleđe u jednim oblastima gde je to bilo moguće – u svakodnevnom životu i popularnoj kulturi. Ma koliko se ono na nivou državnih politika nije definisalo kao bilo kakva vrednost (ili se čak negativno vrednovalo, kao neofolk), ono je u potpunosti vitalno, a samo njegovo tvrdoglavo postojanje potvrđuje svoju vrednost za one koji ga žive, što i jeste suština svakog istinskog nasleđa. Tako je zemlja koje više nema,

²¹ To je dosledno sprovedeno i kroz obrazovni sistem, u kome se učila srpska, hrvatska, slovenačka itd. istorija, književnost i sve ostale oblasti koje su pripadale sferi kulture.

uprkos svim javnim politikama, ipak uspela da oblikuje svoje nasleđe jedino u okviru subverzije i bez ikakvog pomena svoga imena.

Izvori i literatura

- A. A. (2011, 22. 5) "Miris roštilja širio se zadarskom rivom i mamio sline na usta". *Index.hr*, <http://www.index.hr/xmag/clanak/miris-rostilja-sirio-se-zadarskom-rivom-i-mamio-sline-na-usta/552950.aspx>
- Baćević, Ljiljana. 2003. Internet u Srbiji. U: *Promene vrednosti i tranzicija u Srbiji: pogled u budućnost*, 211-218. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Institut društvenih nauka.²²
- Dorđević, Ivan. 2010. Identitetske politike u ritmu "lakah nota". Recepcija neofolk muzike u Sloveniji. *Traditiones* 39/1, 137-154.
- Erdei, Ildiko. 2009. "Za tango je potrebno dvoje". Ekonomija i identiteti Srba i Slovenaca u postsocijalizmu. U: Ivan Čolović (urednik), *Zid je mrtav, živeli zidovi! Pad Berlinskog zida i raspad Jugoslavije*, 236-258. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Godina Golija, Maja. 2010. From Gibanica to Pizza. Changes in Slovene Diet in the Twentieth Century. *Гласник Етнографског института САНУ* LVIII (2), 117-130.
- Luketić, Katarina. 2009. Prošlost je naša budućnost. U: Ivan Čolović (urednik), *Zid je mrtav, živeli zidovi! Pad Berlinskog zida i raspad Jugoslavije*, 76-106. Beograd: Biblioteka XX vek.

²² Ovaj tekst je, simptomatično, prvobitno imao naziv *Internet u Jugoslaviji*, www.scribd.com/doc/37715905/l-bacevic. Pristupljeno 6. 12. 2011.

Mijić, Emilija (2011). Yustalgija: sećanje i materijalna kultura socijalizma kao okvir za konzumiranje sadašnjosti. *Etnoantropološki problemi* 6 (3), 763-782.

Podrška uspostavljanju Centralnog instituta za konzervaciju. 2011. Zaštita, konzervacija i restauracija u Srbiji > Istorijski pregled > Period planske zaštite, http://culturakulturaserbia.org/lang2/period_planske_zastite.html. Pristupljeno 7. 12. 2011.

Radović, Srđan. 2010. Juče na Balkanu, danas u vašem stanu: nekoliko zapažanja o neofolk muzici u Sloveniji. *Traditiones* 39/1, 123-136.

Radojičić, Dragana. 2010. Srpski specijaliteti na slovenačkoj trpezi. *Traditiones* 39/1, 111-122.

UNESCO World Heritage List, <http://whc.unesco.org/en/list>

Velikonja, Mitja. 2010. *Titostalgija*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Марија Крстић

Институт за етнологију и антропологију

Филозофски факултет

Универзитет у Београду

marija.krstic@f.bg.ac.rs

Покрет несврстаних као југословенско наслеђе*

Апстракт После Другог светског рата, као комунистичка земља, Југославија је била у лошим односима са капиталистичким земљама Запада, док су југословенски-совјетски односи често долазили у кризе. С тим у вези, Југославија је морала да мења своју спољну политику. Сматрам да је Покрет несврстаности у Југославији представљао стратегију, не толико одржавања ван блокова, колико стратегију функционисања унутар оба блока док су југословенски заговорници идеје и Покрета несврстаности објашњавали припадност Покрету као нужност очувања југословенске посебности. С друге стране, Покрет несврстаности све чешће постаје предмет и савремене спољне политике Републике Србије. У српској политичкој јавности идеја несврстаности и при-

* Овај рад је настао на основу истраживања која су суфинансирана из пројекта Министарства културе РС: *Дефинисање југословенског културног наслеђа* и Министарства просвете и науке РС *Идентитетске политике Европске уније: Прилагођавање и примена у Републици Србији (177017)*.

падност Покрету несврстаних се сагледавају као важно југословенско наслеђе на које Србија, као највећа земља наследица СФРЈ има легитимно право. Такву стратешку политику пропагирања несврстаности као вида југословенског наслеђа у раду сагледавам као покушај остваривања интереса које заступа званична влада РС: улазак у ЕУ уз истовремено непризнавање независности Косова.

Кључне речи: несврстаност, Покрет несврстаних, југословенска посебност, југословенско наслеђе

Увод: Покрет и политика несврстаности

Политика несврстаности и антиблоковско опредељење се противе империјализму, неоколонијализму, расизму, политици силе и хегемонији (Tito 1981, 212)

Значај самог Покрета је из данашње перспективе двосмислен. Иако је својевремено СФР Југославија имала веома битну улогу у њему, као земља оснивач и дугогодишња чланица, данас се о самом Покрету ретко говори у јавности осим ако није у служби реактивирања фиктивног континуитета Републике Србије са СФР Југославијом ради добијања подршке земаља Покрета несврстаних против отцепљења Косова. С друге стране, сам Покрет је изгубио на међународној важности и улози у решавању светских проблема. У овом раду се осврћем на Покрет несврстаности да бих раз-

мотрила значај Покрета данас за савремену Србију. С тим у вези постављам питање, да ли се о Покрету може говорити као виду југословенског наслеђа на које Србија има право?

Покрет несврстаних је међународна организација која данас има 118 пуноправних чланова. Те земље чланице не припадају ниједном блоку, док су неке чланице регионалних економских групација као што су АСЕАН, Афричка унија, САРК (Јовић према Мишић 2009, 05).¹ Једина европска земља учесница је Белорусија. Међу 22 земље са статусом посматрача се налазе и Хрватска, Босна и Херцеговина, Србија и Црна Гора (Мишић 2008; Мишић 2009, 05).

Петрановић истиче да је Покрет несврстаности настао средином педесетих година као алтернатива страхотама нуклеарног наоружања и блоковској политици (Petranović 1998, 22). Циљеви Покрета су поштовања Повеље УН и осигурање суверенитета и националног интегритета земаља, борба против колонијализма и расизма и спречавање даљих сукоба у свету. Идеја о конференцијама и Покрету несврстаних настала је на "Петнаестом заседању Генералне скупштине Уједињених нација 1960. године, где су неангажоване земље први пут манифестовале решеност да се заложе за мирољубиво и правилно решавање међународних питања и да се не помире с тиме да се било ко неодговорно

¹ <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Politika/950474/Nesvrstani+ponovo+u+Beogradu.html>

игра са судбином народа" (Tito 1981, 11-12). То, у ствари, значи да су се неангажоване земље ангажовале у циљу решавања светских проблема, односно, решавању својих проблема. Бројност неангажованих односно сиромашних и неразвијених земаља је одлучујући чинилац који им омогућава да могу да учествују у решавању своје судбине, под маском решавања питања од општег значаја за све. На конференцијама су разматрана питања могућности глобалног мира у свету, позив на опште разоружање, могућности мирољубиве конструктивне сарадње, проблем постојања колонијализма, разлике између економски слабо развијених и високоразвијених подручја света, мирољубива коегзистенција између држава са различитим унутрашњим друштвеним уређењем. Прва конференција шефова држава или влада несврстаних земаља је одржана у Београду 1961. године. Према речима председника СФР Југославије, Јосипа Броза Тита (Tito 1981, 11), конференције несврстаних потврђују бригу за судбину човечанства и жељу да се заједничким напорима изађе из светске кризе. На првој конференцији је учествовало дванаест азијско-афричких земаља и Југославија. На Десетој конференцији одржаној у Џакарти, у Индонезији 1992. године, суспендована је улога СФР Југославије у Покрету због оружаних сукоба и ратних злочина у Босни и Херцеговини (Damian-Lakićević 2000, 41), док је СР Југославија 2001. године добила статус посматрача у Покрету. На последње две конференције, одржаних у Хавани 2006. године и Шарм ел

Шеику 2009, Србија је учествовала као земља посматрач. Упркос томе што Југославија више не постоји, а Србија није више члан Покрета, у септембру 2011. године у Београду је на свечаној конференцији обележено пола века од прве конференције на којој је присуствовало око 700 дипломата из земаља ПНЗ, али и из региона и ЕУ (*Вечерње новости* 2011).

Током свог развоја и усаглашавања, Покрет несврстаности је дефинисао основне доктрине којих су чланице морале (и пре свега желеле) да се придржавају, од којих су међу најважнијим политика неангажовања и активна и мирољубива коегзистенција. Основни циљ политике неангажованости је очување мира и активна и мирољубива коегзистенција међу народима и државама. Та политика подразумева обавезу да се активно ради и бори за решавање постојећих проблема али искључује мешање у унутрашње системе других држава (Tito 1981, 81, 45). Идеје "неангажованости" и "активност" имају за циљ да оправдају активност несврстаних неангажовањем, односно, активност се оправдавала неутралношћу и представљала се, самим тим, непристрасном. С једне стране се тврдило да неће долазити до мешања у унутрашње послове других земаља а, с друге стране, принципи на којима почива активна коегзистенција директно су представљали уплитање у туђе унутрашње системе. Како наводи Тито, примена принципа коегзистенције треба да служи као помоћ неразвијеним земљама и последично за успостављање правилног и равноправног односа међу државама (Tito 1981,

86). У складу с тим произилази да су несврстани неупитно објективни јер су по правилу неангажовани, у смислу да не теже личним циљевима већ достизању идеала важећих за цело човечанство. "Ми ћемо бити срећни ако будемо успјели да својом објективном анализом данашњег стања у међународним односима, и својим конструктивним приједлозима, допринесемо побољшању међународне ситуације" (Тито 1981, 22). У овом случају, објективност је врлина која се постиже непристрасношћу, односно жељом да свима буде добро и да влада мир у свету. Тито говори о заузимању аутсајдерске позиције која омогућава емотивну неукљученост. Сем што је са научног становишта неисправна јер је објективност у науци одбачена као теоријски опасна и методолошки немогућа, Титов позив је и нетачан. Све земље су се бориле за остварење сопствених циљева. Народи Африке и Азије су тежили деколонизацији својих земаља (или очувању с тешком муком стечене слободе) и економском развоју, док је СФР Југославији несврстаност омогућавала позицији "између" два блока, тачније сарадњу с оба и истовремену неукљученост ни у један од њих и, на тај начин, сопствену егзистенцију (с обзиром да се замерила и Совјетском Савезу и Западу).

Како Тито указује, већина тих земаља је била економски заостала, сиромашна, у борбама за ослобођење. Шта је то, онда, њима давало моћ да се питају, захтевају и утичу? Покрет несврстаних, иако састављен од економски неутицајних земаља, представљао је гласачку силу у УН и на тај начин успео да "охлади" хладно-

ратовске поделе и смири могуће тензије. Са друге стране, с обзиром на хетерогеност захтева и потреба самих чланица ПНЗ, заједнички циљеви су понекада били веома тешко оствариви. Данашња ситуација томе говори у прилог, с обзиром на то да Покрет нема моћ, иако има бројност чак и већу него раније. Колико ће несврстаност као идеја на нивоу свакодневне политичке праксе бити корисна за Републику Србију показаће (без)успешно српско приближавање земљама ПНЗ.

Југословенско опредељење за несврстаност

То опредељење [за политику несврстаности] произашло је из негативних искустава везаних за хегемонизам Совјетског Савеза у међународном комунистичком покрету и политичке притиске и ултиматуме Запада. ... Као идеално решење показало се заузимање екви-дистанце према оба блока и успостављање из-балансираних односа са њима како би се избегла 'штета' проузрокована фаворизовањем било једне било друге стране" (Bogetić 2000, 175)

Док сам у ранијем раду (Krstić 2011) описала историјско-политичке узроке несврстаности, у овом раду ћу се само осврнути на спољнополитичку ситуацију после Другог светског рата, док разматрам како су теоретичари несврстаности оправдавали постојање и легитимитет постојања несврстаности.

После Другог светског рата, као комунистичка земља, Југославија је била у лошим односима са капиталистичким земаљама Запада, док су југословенски-совјетски односи често долазили у кризе. Совјетски Савез 1948. године оптужује Југославију за антимакистичка скретања у теорији, игнорисање СССР-а као водеће снаге социјалистичког лагера, прецењивање достигнућа и развика Југославије ка путу у социјализам, занемаривање класне борбе на селу, опортунизам и ликвидаторство, питање улоге и места КПЈ у систему народне демократије (Cvetković 2005, 121). Према Петрановићу, напад Информбироа 1948. године зато као је Југославију усамљену зато што су њени односи са Западом били заоштрени. С обзиром на лошу економску и политичку позицију у међународним односима, Југославија је морала да мења своју спољну политику. Сматрам да је Покрет несврстаности у Југославији представљао стратегију, не толико одржавања ван блокова, колико стратегију функционисања унутар оба блока. Како у својим каснијим радовима Богетић (2000) објашњава, доктрина мирољубиве коезистенције која је настала средином 50-их и која је представљала основу будуће политике несврстаности јесте израз самоодржања Југославије а не инхерентне одлике "бића" југословенског друштва и система. Да је позиција "између" била добра стратегија говори и чињеница да је пробоју Југославије из економске и политичке блокаде нарочито допринела помоћ владе САД у виду бесплатне хране 1950., док је 1951. године пот-

писан Споразум о војној помоћи у циљу јачања одбрамбене моћи ФНРЈ (Petranović 1988, 244). Петрановић истиче да је сукоб са ИБ-ом показао да Југославија својим ослонцем на Запад, уз очување своје независности и одбацавање идеолошких уступака, није имала другу алтернативу у свом покушају опстанка. С друге стране, ни Запад није имао другу алтернативу с обзиром на то да би одбацавање Тита аутоматски ишло у прилог Стаљиновој политици (Petranović 1988, 247, 257-258). С тим у вези, подршка Запада Југославији представљала је начин ослабљивања комунистичког блока и рушења Совјетског утицаја. Како Богетић истиче, период између 1952-1955. године је било време најтешње сарадње са Западом.

И после нормализовања и обнављања односа са социјалистичким државама после Стаљивнове смрти, између 1953-1956. Југославија је наставила да ради на унапређењу веза са суседним, западноевропским, азијским, афричким и латиноамеричким земљама (Petranović 1981, 245, 256, 557). Разлог зашто су југословенско-совјетски односи и после обнове дипломатских веза наставили да се развијају у знаку сукоба, неповерења, прекида, пропагандних напада и раскида економских уговора је последица тежње Југославије да настави своју независну политку активне мирољубиве коегзистенције насупрот совјетским претензијама да спроведу централизацију у комунистичком покрету (Petranović 1988, 357-358). Иако је Југославија 1954. и 1955. била и даље економски и политички везана за

Запад, у то време постепено сазрева доктрина "мирољубиве коегзистенције" која је произашла из негативних искустава везаних за хегемонизам Совјетског Савеза и политичке притиске Запада (Bogetić 2005, 60).

Са друге стране, уочи Седмог конгреса СКЈ² 1958. почео је "други југословенско-совјетски сукоб" који је трајао до 1962. године (Богетић 2004, 126, 128). Сукоб је имао исте корене као и претходни. Титово настојање да самостално руководи земљом није било међу совјетским опцијама. Богетић (2004, 127) наводи да се у Совјетском Савезу сматрало да југословенска ванблоковска политика подрива јединство комунистичког покрета и да води њеном осипању и слабљењу. "Совјетски Савез је Југославији прилазио са становишта блоковске политике, неприхватајући суштину њеног 'одметништва' као тежњу за самосталном оријентацијом и очувањем независности... самим тим су и југословенско-совјетски односи од 1955. до 1961. били мање-више инцидентни" (Petranović 1988, 361). Истовремено је дошло до погоршавања односа са Западом. Почетком 1958. године, због југословенског признавања ДР Немачке, долази до једностраног прекида са СР Немачком (Богетић 2004, 123). Стога, може се закључити да је југословенско спољно-политичко опредељење током 1950-их и 1960-их није било

² О Конгресу, програму СКЈ и детаљније о другом југословенско-сојветском сукобу (в. Богетић 2004; в. Petranović 1988).

синхроно већ је варирало, малтене, од године до године, у зависности од могућности и с тим у вези, актуелних интереса које је држава имала. На додатно неповерење Запада и затезања односа доприноси и југословенско одбијање америчке војне помоћи и југословенски став према процесу деколонизације у Азији и Африци који се поклапао са совјетским (Богетић 2004, 123; 124).

Југословенско опредељење за несврстаност јесте представљало "неужност" али неужност историјске ситуације а не неужност као пулс којим је куцало југословенско социјалистичко биће. У радовима теоретичара несврстаности је истакнуто да је политика мирољубиве коегзистенције и касније, Покрет несврстаности, израз унутрашње и спољашње неужности, малтене самог "бића" Југославије као комунистичке и социјалистичке земље, тек изашле из народно-ослободилачког рата.

Према Титу, југословенско спољнополитичко опредељење за несврстаност има своје корене у ослободилачком рату и у предратном револуционарном и антифашистичком покрету (1977, 44). Према теоретичарима несврстаности, није држава бирала политику несврстаности него је политика несврстаности природно везана за њихов начин организације. Нису земље које су се декларисале као несврстане бирале критеријуме за улазак у Покрет, већ је несврставање надисторијска чињеница повезана са друштвеним бићем једне земље. Бојана Тадић наглашава да се извориште спољнополитичких

концепција Југославије може наћи још у току народно-ослободилачког рата, односно у Декларацији Другог заседања АВНОЈ-а. Основна садржина Декларације је везана за борбу против фашизма и изградњу нове Југославије на демократском федеративном принципу и принципу независности, као државне заједнице равноправних народа (Тadić 1976, 89). Покрет несврстаности је приказан као историјска нужност али и инхерентна одлика југословенског друштва. Питањем југословенског опредељења за несврстаност се бавио Богетић (1990) у својој докторској дисертацији. Ауторово становиште из тог периода је било да "ново спољнополитичко опредељење [за несврстаност] плод је укупног предратног, ратног и послератног искуства кроз која су почетне концепције сазревале и у непрекидној интеракцији са догађајима око себе даље се дограђивале и уобличавале" (Bogetić 1990, 16). Унутрашњи чиниоци спољнополитичког опредељења за несврстаност су: карактер и циљеви народноослободилачког рата и социјалистичке револуције; социјалистичко друштвено уређење; самоуправљање и федеративни карактер државне заједнице равноправних нација и националности (Bogetić 1990, 28). Петковић, такође, истиче повезаност и условљеност несврставања и самоуправљања које проиилази из њиховог заједничког и истоврсног историјског и друштвеног порекла (Petković 1974, 278). Према Богетићу, политика несврстаности је представљала једини начин да Југославија остане слободна да би могла самостално да одлучује о свом унутрашњем друштве-

ном развоју. Начела која чине основу несврстане политике Југославије су детерминисана и условљена принципима њеног унутрашњег федеративног уређења, које изражава пуну самосталност, индивидуалност и равноправност свих југословенских народа (Bogetić 1990, 44).³ Према овом схватању, несврстаност представља нужност очувања посебности. Корени несврстане политике се налазе у непријатељском ставу западних земаља по завршетку рата према Југославији чији је циљ била дестабилизација социјалистичког друштвеног система (Bogetić 1990, 127).

Југословенску политику, декларативно независну у односу на Исток и Запад, док у стварности у зависности од ситуације представља нагињање "мало на једну и мало на другу страну", "позицију две столице" која је имала за циљ да избегне претензије оба блока и очува независно одлучивање. Политика еквидистанце није природни пут већ смишљена политичка стратегија. То се види из тога да је у различитим периодима Југославија ипак нагињала једном од два блока, у зависно-

³ Током година, Богетић је променио своје мишљење, на које се такође позивам у раду, што се сматра легитимним и природним процесом у сазревању и развијању професионалности истраживача.

сти од користи коју је могла да извуче из тога. Према Рајку, несврстана позиција није била морални избор већ је, под притиском и претњи блоковских сила, била начин самоочувања од блоковске хегемоније (Рајак 2005, 90). С обзиром на политичку и идеолошку опредељеност, Социјалистичка Југославија није могла да буде део Запада, а, са друге стране, није хтела да буде подређена Совјетском Савезу.

У овом одељку циљ није био да покажем да ли су унутрашњи или спољашњи услови били примарнији у опредељењу Југославије за несврстаност, већ да укажем како је опредељење за Покрет функционисало као профитабилан избор у постхладноратовском свету сукоба и борбе за моћ. Социјалистички систем земље јесте утицао да Југославија постане несврстана али не због етике социјализма и укоренености социјалистичких и слободарских идеја у Југословена, већ због идеолошких разлика са Западом и политичких сукоба с Истоком. Како то објашњава Богетић, "мукотрпан пут, од савезништва са источноевропским државама, до тесног везивања за Запад, завршио се заузимањем средишње позиције и отварањем према светском Југу" (2000, 11). Покрет и доктирне несврстаности и доктрина несврставања су приказани као историјске нужности у циљу спречавања светске кризе и опстанка човечанства. Насупрот таквом становишту, сматрам да је несврстаност била квалитетан начин егзистирања "између", или можда могућност бенигног "паратизирања" и на Истоку и на Западу.

Нужна несврстаност

Наше опредељење за несврстаност проистиче из наше револуције и нераскидиво је повезано са цјелокупним друштвеним бићем наше земље, са системом социјалистичког самоуправљања и односима равноправности свих народа и народности Југославије (Tito 1981, 233)

Покрет несврстаних имплицитно импутира идеју југословенске посебности, пре свега у односу на земље Западног и Источног блока, али с обзиром на то да је Југославија била једина европска земља, онда се може приметити и вид хијерархије у односу на друге земље ПНЗ. У овом одељку ћу показати и на који начин су у југословенском опредељењу за несврстаност прокламоване вредности посебности.

Своју позицију на размеђи путева Југославија је изградила кокетирајући са обе стране и представља пример могућег балансирања у подељеном и сукобљеном свету. "Углед наше земље је нарочито порастао захваљујући њеној одлучној активној улози на међународном плану... Самом својом позицијом социјалистичке, несврстане и независне земље, на континенту гдје блоковске конфронтације и даље постоје, са развијеним односима и са источним и западним земљама, са разгранатом пријатељском сарадњом, са несврстаним и земљама у развоју, Југославија је и живи примјер могућности широке сарадње између свих земаља, без обзира на разлике у друштвеним системима, међуна-

родне позиције и спољнополитичке оријентације" (Tito 1977, 65). Јосип Броз Тито приказује одређење за несврстаност као нешто што се није развијало током 1950-их година, већ као нешто што је израстало још током НОБ-а, дакле, несврстаност је већ постојала, било је потребно само "открити је". Југославији се придаје већи значај зато што се сматра да она није посебна због међународне политике коју води, већ је њена међународна политика производ њене посебности. Стојковић наводи специфичности Југославије у ПНЗ: 1) европска несврстана земља;⁴ 2) несврстаност није производ антиколонијалне револуције; 3) неопходност очувања независног и аутономног самоуправног социјалистичког развоја земље (1982а, 114). Политика несврстаности за њене заступнике представља нужност, незаобилазни камен темељац југословенске унутрашње и спољне политике као и природно својство слободарских тежњи потлачених народа. "Политика несврстаности је настала као резултат историјских тежњи народа за независношћу, равноправношћу и миром. Природно је да се супротставила хладном рату и блоковској подјели свијета, као и покушајима блокова да доминирају међународним односима" (Tito 1977, 22). У складу са тим, Покрет несврстаних нуди припадност, постојање, важну улогу у одлучивању о битним питањима. "Идеје несврстаности дубоко су утемељене у целокупном друштвеном бићу Југославије. У

⁴ Једина уз Кипар и Малту.

Југославији није, као што је то случај у неким другим земљама, несврстаност остала на нивоу државне политике" (Petković 1982, 31). Може се рећи да се несврстаност приказује као природан и нужан ток сваке земље која тежи сопственом друштвено-економском развоју без угрожавања других, уз поштовање равноправности других држава. Иако се несврстаност посматра као универзална идеја, "историјска реалност и неминовност" (Kardelj 1977, 127) коју је само требало "убрати са дрвета", та могућност је дата само појединима и одабранима. "Сматрам да је снага те политике [несврстаности] у томе што одговара бићу нашег народа и његовој историји, пре свега настојањима да се избори за очување самосталности и независности" (Adamović 1982, 151). Иако се истиче да је несврстаност нужност, израз бића југословенских народа, Стојковић спомиње да су економска неразвијеност и зависност условљавале спољну политику будућих несврстаних земаља. "Неразвијеност и зависност су зато били природни извори опредељења подјармљености народа на несврстаност којом се тежило очување националне независности и дистанцирање од сукоба и интереса блокова који су ту независност угрожавали" (Стојковић 1982b, 10). Самим тим, може се закључити да несврстаност није нужност унутрашњег бића једне слободарске земље, већ нужност неповољне економске ситуације.

Да несврстаност јесте нужност, али у значењу потребе а не "израза унутрашњег бића" показао је Л. Ма-

тес (Mates 1970, 215). Он истиче да је политика несврстаности почела да се кристалише под утицајем конфронтације блокова, а такође и под утицајем упознавања са политичким правцем деловања земаља Југоисточне Азије. Али ни овај аутор није одолео (или није смео да не одоли?) истицању посебности Југославије. Према њему, Југославија има посебно место међу несврстаним земљама захваљујући свом географском положају, основним карактеристикама свог друштвеног бића, своје историје и формирању друштвених структура (Mates 1970, 183). Матес истиче да Југославија у односу на несврстане носи идентитет европске цивилизације, али је, истовремено, економски мање развијена од већине европских земаља. Различит положај Југославије је неоспоран. Оно што се преиспитује у овом раду је начин на који је та "другачијост" презентована, политизована и експлоатисана.

Српска варијанта несврстаности

Ако се дугорочно желе мир и сарадња у свијету, онда политици несврставања нема алтернативе (Tito 1977, 45)

У претходном раду (Krstić 2011) сам указала на постојање развијеног спољнополитичког дискурса на савременој српској политичкој сцени који се фокусира на улогу Србије у ПНЗ. Поред важности улоге Покре-

та у очувању светског мира коме Србија жели да допринесе, разлози који се наводе зашто Србија "не одустаје" од ПНЗ, иако је званични спољнополитички циљ земље улазак у ЕУ, јесте питање статуса Косова. Прецизније, као и пре неколико деценија, "моћ" несврстаних и даље лежи у њиховој бројности, односно могућој гласачкој снази у УН против самосталности Косова. Претпоставља се да око две трећине чланица УН чине земље ПНЗ са скоро две милијарде становника. Покрет истовремено чине неке од најбогатијих али и најсиромашнијих земаља света (*Вечерње новости* 2011а). С обзиром да су неке од несврстаних земаља велики произвођачи и извозници нафте и минерала, као и да више чланова припада Групи 20 економски најјачих држава света, Покрет има "више економски него политичко-безбедносни карактер" (*Вечерње новости* 2011а).⁵ У Србији су се различите политичке струје односиле према елементима идеје несврстаности као да је у питању младица коју је само неопходно заливати да би уродила богатим плодом. Све је већ виђено. Рецепт опробан. Поднебље и клима скоро непромењени. Нема разлога да не успе! Напротив, како Герц подсећа, период јасно разграничених политичких опција, време компактних влада и супротстављених блокова више не постоји (Geertz 2000, 218). Свет у коме несврстани могу да делују као опозиција бло-

⁵ <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Politika/950474/Nesvrstani+ponovo+u+Beogradu.html>

ковској политици више не постоји. И саме несврстане земље су се уклопиле у њега. Са друге стране, Република Србија се изборила да се у септембру 2011. године у Београду одржи министарску конференцију поводом педесетогодишњице одржавања првог Самита несврстаних земаља у Београду. Том одлуком и конференцијом у Београду, учињен је преседан у историји постојања Покрета, с обзиром да је по први пут земља посматрач била домаћин конференције. На конференцији је присуствовало око 700 дипломата из 106 земаља Покрета несврстаних, ЕУ и региона (*Вечерње новости* 2011b). Како је истакао председник РС, Борис Тадић, принципи несврстаних "изградња праведнијег друштва и нових односа у свету, поштовање територијалног интегритета и државног суверенитета, мира и људских права – остају главне смернице и наше спољне политике" (*Вечерње новости* 2011b). С тим у вези, током више билатералних сусрета, званичници Београда су затражили подршку несврстаних у одбацивању статуса независног Косова и позвали на развијање економске сарадње (*Вечерње новости* 2011b). Такође, на конференцији је закључено да би ПНЗ могао да буде "мост ка ЕУ" за земље Западног Балкана (*Вечерње новости* 2011b).

У српској политичкој јавности идеја несврстаности и припадност Покрету несврстаних се сагледавају као важно југословенско наслеђе на које Србија, као највећа земља наследница СФРЈ (и само због тога?), има легитимно право као и на стратешки покушај "седења

на две столице" а с циљем остваривања интереса званичне српске политике: улазак у ЕУ и одбацавање независности Косова.

Реактивирање политике несврстаности и активна сарадња са Покретом показује да политика несврстаности као југословенска спољнополитичка опција, југословенски "изум" у јавном политичком дискурсу се представља и као легитимно српско наслеђе и да временско, просторно и политичко дистанцирање од комунистичке Југославије не представља и садржинско дистанцирање од југословенског политичког наслеђа, бар када је политика несврстаности у питању.

Завршна разматрања: несврстаност јуче-данас-сутра

Иако је Југославија својевремено била и сврстана, пре свега на страни Совјетског Савеза (Mates 1970, 184, 185), таква политика јој се не уписује у грех с обзиром да је била земља победница у Другом светском рату. Представљање политике несврстаности као трајног и непроменљивог спољнополитичког опредељења Југославије (Стојковић 1982b, 38), истицање посебног југословенског удела у Покрету имало је за циљ омогућавање стратегије "позиције између" зато што се доказивала и оправдавала југословенска различитост у односу на Исток и Запад ради скретања пажње са криза и проблема у југословенском друштву.

Иако Покрет несврстаних није имао званичног лидера, неки теоретичари несврстаности истицали су доприносе југословенске политике на међународној сцени. Према Петковићу, југословенска политика несврстаности је имала велики углед у настанку, развоју и усмеравању политике и Покрета несврстаности, као да је захтевање од саме Југославије да показује истанчан слух за проблеме и преокупације осталих несврстаних земаља (Petković 1982, 41). Циљ рада је био да покажем како је несврстаност флукутирала од идеје преко теорије, доктрине и праксе да би се у српској интерпретацији опет вратила на почетак – на идеју, прецизније, на идеју о посебности. Несврстаност данас представља идеју оживљавања и реактивирања југословенског наслеђа. Пример редукционистичке политике на "пожељне и непожељне садржаје прошлости" (Јовановић 2009, 95) представља и реактуализација интереса за Покрет несврстаности. За разлику од југословенског опредељења за несврстаност за који постоји више чинилаца од којих не могу да тврдим да су неки били важнији или не, сматрам да је српско опредељење за невидљиво присуство у Покрету несврстаности свесна стратегија политичко-економског развитка земље.

Циљ рада је био да се истражи како су анализирани радови о феномену несврстаности допринели истицању југословенске посебности. Несврстаност као одредница српске посебности, српска посебност као елемент "српства" на савременој политичкој сцени, "српство" као кључна ознака српског идентитета, указују

да данашња политичка стратегија има за циљ да искористи опробани титоистички рецепт у регенерисању култа несврстаних "на српски начин", и успостави паралелно експлоатисање идеја и циљева различитих политичких традиција у циљу омогућавања боље међународне позиције Србије.

Последично, може се приметити да Србија живи у једном вакумираном времеплову пре изгона из "комунистичког раја". Према потребама, Србија се враћа у време пре пада Берлинског зида, а у зависности од ситуације, српски политичари Србији прекрајају њене границе, шире је и скупљају, братиме је и са НАТО и ЕУ чланицама и са несврстаним земљама, бришу историјске чињенице и политичке недоследности, све у циљу достизања једног бољег, праведнијег, лепшег и сигурнијег друштва и живота у Србији.

Реторика позната?

Литература

- Adamović, Ljubiša S. 1982. Ekonomske osnove jugoslovenske politike nesvrstanosti. U *Društvene osnove jugoslovenske politike nesvrstanosti*, ur. Z. Stojiljković, D. Vulović, S. Stefanović, 144- 152. Beograd: Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, Marksistički centar organizacije SK u Beogradu.
- Bogetić, Dragan. 1990. *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Bogetić, Dragan. 2000. *Jugoslavija i Zapad 1952-1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*. Službeni list SRJ: Beograd.

- Богетић, Драган. 2004. Други југословенско-совјетски сукоб 1958. и концепт активне мирољубиве коегзистенције. *Историја 20. века* 22 (2): 123-154.
- Bogetić, Dragan. 2005. "Saradnja Jugoslavije i Zapada u vreme sukoba sa Kominformom (1952-1955)". U *Velike sile i male države u hladnom ratu 1945-1955. Slučaj Jugoslavije*, ur. Ljubodrag Dimić, 43-62. Beograd: Katedra za istoriju Jugoslavije Filozofskog fakulteta, Arhiv Srbije i Crne Gore, Institut za noviju istoriju Srbije, London: Centar za istraživanje hladnog rata LSE.
- Broz, Josip Tito. 1977. *Nesvrstanost – izraz interesa cijelog čovječanstva*. Sarajevo: NIŠRO "Oslobođenje".
- Broz, Josip Tito. 1981. *Nesvrstanost – savjest i budućnost čovječanstva*. Sarajevo: Oslobođenje.
- Cvetković, Srđan. 2005. "Uticao hladnog rata i sovjetske politike na intenzitet represije u narodnim demokratijama i Jugoslaviji 1947-1948". U *Velike sile i male države u hladnom ratu 1945-1955. Slučaj Jugoslavije*, ur. Ljubodrag Dimić, 106-128. Beograd: Katedra za istoriju Jugoslavije Filozofskog fakulteta, Arhiv Srbije i Crne Gore, Institut za noviju istoriju Srbije, London: Centar za istraživanje hladnog rata LSE.
- Damian-Lakićević, Ana. 2000. *Saradnja Jug-Jug. Politički aspekti. Dokumenti XII konferencije šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja u Durbanu 1998*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Dimić, Ljubodrag. 2005. "Ideology and Culture in Yugoslavia (1945-1955)". U *Velike sile i male države u hladnom ratu 1945-1955. Slučaj Jugoslavije*, ur. Ljubodrag Dimić, 303-320. Beograd: Katedra za istoriju Jugoslavije Filozofskog fakulteta, Arhiv Srbije i Crne Gore, Institut za noviju istoriju Srbije, London: Centar za istraživanje hladnog rata LSE.
- Geertz, Clifford. 2000. *Available Light: Anthropological Reflections on Philosophical Topics*. Princeton: Princeton University Press.

- Јовановић, Мирослав. 2006. "Криза и историја: друштвена криза и историјска свест у Србији почетком 21. века". *Годишњак за друштвену историју* 1-3: 89-113.
- Kardelj, Edvard. 1977. *Razvoj socijalizma kroz najrazličitije oblike*. Sarajevo: NIŠRO "Oslobođenje".
- Krstić, Marija. 2011. The SFR Yugoslavia during the Cold War and Current Serbian Foreign Policy. *Antropologija* 11 (1): 21-44.
- Mates, Leo. 1970. *Nesvrstanost. Teorija i savremena praksa*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Petković, Ranko. 1982. Osobnosti jugoslovenske politike nesvrstanosti. U *Društvene osnove jugoslovenske politike nesvrstanosti*, ur. Z. Stojilković, D. Vulović, S. Stefanović, 27-41. Beograd: Centar za marksizam univerziteta u Beogradu, Marksistički centar organizacije SK u Beogradu.
- Petranović, Branko. 1988. *Istorija Jugoslavije 1918-1988: Socijalistička Jugoslavija 1945-1988*, knj. 3. Beograd: Nolit.
- Rajak, Svetozar. 2005. "In Search of a Life Outside the Two Blocks: Yugoslavia's Road to Non-Alignment". In *Velike sile i male države u hladnom ratu 1945-1955. Slučaj Jugoslavije*, ed. Ljubodrag Dimić, 83-105. Beograd: Katedra za istoriju Jugoslavije Filozofskog fakulteta, Arhiv Srbije i Crne Gore, Institut za noviju istoriju Srbije, London: Centar za istraživanje hladnog rata LSE.
- Stojković, Momir. 1982a. Uvodna reč u *Društvene osnove jugoslovenske politike nesvrstanosti*, ur. Z. Stojilković, D. Vulović, S. Stefanović, 113-118. Beograd: Centar za marksizam univerziteta u Beogradu, Marksistički centar organizacije SK u Beogradu.
- Стојковић, Момир. 1982b. *Политика и покрет несврстаности у међународним односима*. Београд: Институт за политичке студије.

Tadić, Bojana. 1976. *Nesvrstanost u teoriji i praksi međunarodnih odnosa*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

Новински чланци:

Вечерње новости. 2011a. Dosta je terora sile. *Вечерње новости* [online], 03. Septembar, Dostupno sa <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.293.html:343775-Sansa-Srbije-i-nesvrstani> [11 Nov 2011]

Вечерње новости. 2011b. Nesvrstani u Beogradu: svetu treba više pravde. *Вечерње новости* [online], 05. septembar, Dostupno sa <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.289.html:343954-Nesvrstani-u-Beogradu-Svetu-treba-vise-pravde> [11 Nov 2011]

Мишић, Милан. 2008. Аплауз у Техерану. *Политика* [online], 2 август, Доступно на: <http://www.politika.rs/rubrike/redakciji-ski-komentari/Aplauz-u-Teheranu.sr.html> [12 Дец 2008]

Мишић, Милан. 2009. Београд поново међу несврстанима. *Политика*, 16 фебруар, 05..

Web странице

2011. *Nesvrstani ponovo u Beogradu*. Доступно са: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Politika/950474/Nesvrstani+ponovo+u+Beogradu.html> [Нов 2011]

2011. *Nesvrstani danas slave pola veka*. Доступно са: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2011&mm=09&dd=05&nav_id=539675 [Нов 2011]

Ljubica Milosavljević

Institut za etnologiju i antropologiju

Filozofski fakultet

Univerzitet u Beogradu

ljmilosa@f.bg.ac.rs

Stvaranje društvenog sloja penzionera

– prilozi o kulturnom nasleđu jedne zemlje u penziji¹ –

Apstrakt: Jedan od zadataka ovog priloga proučavanju jugoslovenskog kulturnog nasleđa bio je pokušaj da se osvetli proces stvaranja penzionisanog sloja društva, u punom obimu, u periodu posleratne Jugoslavije. Analiza ovog procesa temelji se na proučavanju pojedinih zakona iz oblasti socijalne politike obeju Jugoslavija. Kao drugi zadatak nametnula se potreba da se prouči uticaj koji je ovaj sloj društva imao, ili pokušao da pridobije, u periodu koji je usledio. Proučavanje osnovnih ciljeva i aktivnosti organizacije koja će prerasti u Savez penzionera poslužilo je za upoznavanje s osnovnim strategijama koje su korišćene u cilju obezbeđivanja sigurne pozicije u društvu, kao i one koja je ovoj populaciji pružala pravo na odlučivanje u nje-mu. Zbog ograničenosti prostora, fokus je stavljen na teritoriju Srbije kao uže jugoslovenskog reprezentata.

¹ Ovaj rad je nastao na osnovu istraživanja koja su sufinansirana iz projekta Ministarstva kulture RS: *Definisanje jugoslovenskog kulturnog nasleđa* i Ministarstva prosvete i nauke RS: *Antropološko proučavanje Srbije – od kulturnog nasleđa do modernog društva* (177035).

Ključne reči: Jugoslovensko nasleđe, penzioneri, ideologija, zakoni, organizacija.

Uvod

Jugoslovensko kulturno nasleđe spada u red kompleksnih pitanja i predstavlja deljeno polje interesovanja različitih naučnih disciplina svih naučnih javnosti koje su se razvijale u okvirima jugoslovenstva, često i prevazilezeći ove okvire. Mogućnost posmatranja konkretnog naučnog problema iz različitih perspektiva nudi veliki broj putokaza za proučavanje i, shodno tome, suočava nas sa velikim brojem izazova. Zbog toga će fokus ovog priloga proučavanju jugoslovenskog kulturnog nasleđa biti ograničen na pokušaj da se osvetli pojava i rast jednog novog sloja društva – sloja penzionera.

Pojavu penzionera, međutim, ne bi trebalo razumeti kao nužno jugoslovenski proizvod iz najmanje dva razloga. Prvi se odnosi na to da je proces stvaranja penzionisanog sloja društva započeo još u XIX veku, dok se drugi odnosi na to da su na ovaj proces snažno uticali međunarodni procesi. Razlog zbog kojeg ovaj proces biva proučavan kroz prizmu jugoslovenskog nasleđa leži u činjenici da je formiranje penzionisanog sloja društva u širem obimu koincidiralo, upravo, sa periodom jugoslovenstva i da ga je snažno obojilo ideološko udaljavanje novostvorene Jugoslavije nakon Drugog svetskog rata, od Kraljevine Jugoslavije koja joj je prethodila. Zbog toga će akcenat ovog rada biti na ideološkom razgraničenju koji se vremenski poklapa sa stvara-

njem penzionisanog sloja društva u punom obimu, dok će osvetljavanje prethodnih faza ovog procesa poslužiti kao pokazatelj njegove dugotrajnosti i zavisnosti od globalnih društvenih tokova i ideoloških previranja.

Ovaj rad, dodatno, predstavlja i pokušaj da se ukaže na strategije koje su korišćene s ciljem da se penzionisanom delu stanovništva osigura pozicija aktivnog učesnika u društvenim kretanjima, nakon promena koje su usledile po okončanju Drugog svetskog rata. Proučavanje ciljeva i aktivnosti organizacije, koja je iz Udruženja prerasla u Savez penzionera, poslužilo je sticanju uvida u proces koji je odabran za proučavanje.

Preduslovi za nastanak novog sloja društva

Na ovom mestu, moguće je samo pomenuti neke od ključnih datuma koji se vezuju za penzijsko osiguranje, kao ilustraciju toga da je proces koji je prethodio stvaranja sloja penzionera u punom obimu, a koji se vezuje za jugoslovensku državu nakon Drugog svetskog rata, trajao više od jednog veka kada se radi o teritoriji Srbije². Prva lična

² Ograničavanje na teritoriju Srbije, koja se tokom izabranog perioda za proučavanje menjala, nameće se i iz razloga kompleksnosti, ali i zbog ograničenog prostora predviđenog za ovaj prilog. Ipak, gde god to bude bilo moguće i potrebno pitanja koja su u vezi s ovim naučnim problemom biće dovedena u vezu sa širom teritorijom države čije se kulturno nasleđe razmatra.

penzija dodeljena 1833. godine šabačkom ober-knezu i trgovcu Iliji Markoviću, učesniku i finansijeru oslobodilačkih ustanaka i namešteniku na više važnih pozicija u ondašnjim institucijama, a predstavlja odraz lične volje vladara Miloša Obrenovića (Ristić 1956, 37-43). Temelji za proučavanje prvih penzija namenjenih činovnicima nalaze se u *Sretenjskom ustavu* iz 1835. godine koji je predviđao da ostareli činovnici ili oni zbog bolesti sprečeni da obavljaju svoje dužnosti imaju pravo na doživotnu penziju iz "opštenarodne hazne" u visini polovine plate za petnaest godina i u visini cele plate za dvadeset pet godina staža (Zbornik zakona i uredaba 1877, 21). *Zakonom o Državnom savetu*, iz iste godine, prava i obaveze članova Saveta bila su detaljno razrađena, međutim, splet istorijskih okolnosti dovešće do toga da Ustav bude suspendovan, a Ukaz o penzijama opozvan već u avgustu iste godine, kada kao jedan od članova Saveta penziju gubi i prvi penzioner Ilija Marković (Ljušić 1986, 215 fus-nota 32). Konkretno mere, a koje se odnose na uvođenje penzijskog osiguranja, vezuju se za 1841. godinu kada stupa na snagu *Uredba o penzijama činovnika*, za vreme vladavine Mihaila M. Obrenovića. Ovom Uredbom činovnicima je bilo garantovano pravo na istupanje iz službe i dobijanje penzije, iz "pravitelstvene kase", po osnovu godina provedenih u službi, zbog slabosti ili bolesti, te zbog starosti i nemoći s tim u vezi. Pravo na punu penziju, u visini plate poslednje godine službovanja, ostvarivali su činovnici koji su u službi proveli četrdeset godina, pravo na penziju zbog slabosti ili bolesti mogli su dobiti nakon deset godina službe,

dok starost nije bila definisana po kriterijumu godina, nego telesne i umne iznemoglosti koju je trebalo da potvrdi lekar (Zbornik zakona i uredaba 1877, 287-293). Slede *Uredbe o penzijama činovnika* iz 1861. i 1871. godine. Za penzijsko osiguranje zanatlija važno je osnivanja prvog *Zanatskog dobrovoljnog fonda* koji je osiguravao veliki broj zanatlija i koji je imao vlastite izvore finansiranja.

Iz navedenog se vidi da su prava na penzije najpre i u najvećem obimu ostvarili činovnici kao narastajući sloj društva, a koji se javlja kao posledica profesionalizacije i izgradnje novih i/ili modifikovanja institucija koje su nasleđene iz perioda tuđinske vlasti. Nešto kasnije, to pravo stižu i zanatlije po principu samoorganizovanja, a bilo je i pojedinih profesija koje su imale vlastite propise, poput rudarske koja se oslonjala na bratinske kase. *Zakon o radnjama*, donet 1910. godine, uređivao je sve odnose zanata i industrije, naročito odnos radnika i poslodavaca, organizacije poslodavaca i radnika, zanatske, radničke i industrijske komore, zaštitu i obezbeđenja radnika. Radničko osiguranje je određeno za slučaj bolesti, povrede, iznemoglosti, starosti i smrti. Međutim, usled izbijanja Balkanskih ratova 1912. godine, *Zakon* nikada nije ušao u praksu.

Penzionisanje u Kraljevini Jugoslaviji

U Kraljevini Jugoslaviji između dva svetska rata dolazi do pokušaja uvođenja obaveznog socijalnog osiguranja, koje je trebalo da dovede i do regulacije i ujednačavanja

propisa koji su bili vezani za dodeljivanje prava na penziju na teritoriji novoosnovane države. Sistem socijalnog osiguranja izgrađivan je paralelno s industrijalizacijom, ali ono što je domaća posebnost u odnosu na većinu evropskih zemalja, ističe Mari Žanin Čalić u studiji "Socijalna istorija Srbije 1815-1941", jeste činjenica da on nije bio niti direktna posledica industrijalizacije, niti plod radničkog pokreta. Uzori, koji su se čitavu decenije razvijali u evropskim okvirima, najzad je trebalo da budu sustignuti dvadesetih godina XX veka pokušajem uspostavljanja obaveznog socijalnog osiguranja, ali je uspostavljanje socijalnog osiguranja, zapravo, bilo "samo rezultat međunarodnih ugovora koje su pobedničke sile, u okviru međunarodnih ugovora, nametnule svojim slabijim saveznicima" (Čalić 2004, 216). To je, praktično, značilo da su se osnove socijalne politike, postavljeni u Versajskom ugovoru, našli u svim ostalim međunarodnim ugovorima koji su regulisali granice tadašnje države. Potpisnice, a među njima i Kraljevina Jugoslavija, obavezale su se, između ostalog, i na članstvo u Međunarodnoj organizaciji rada koja je nastala kao institucija Društva naroda. Na taj način, socijalno osiguranje i radnička zaštita, kao dva stuba moderne države blagostanja, bivaju podstaknuti međunarodnim sporazumima u okviru mirovnih ugovora i Društva naroda (Barjaktarović 1938, prema Čalić 2004, 217).

Delovanje međunarodnih uticaja osetilo se već u Ustavu iz 1921. godine koji je propisivao izvesna prava radnicima koja će se "preliti" i na ostarele članove društva. Naime, po ugledu na ugarsko-hrvatski zakon iz 1907. godine, Mini-

starsvo socijalnog staranja izdaje *Uredbu o sprovođenju osiguranja radnika za slučaj iznemoglosti, starosti i smrti* koja je stupila na snagu 1922. godine u Srbiji i Crnoj Gori. Iste godine Uredba je u Parlamentu proglašena za *Zakon o osiguranju radnika* (ZOR) kojim je označen početak socijalne politike jugoslovenske države, a koji je bio dopunjen odredbama koje su se odnosile na osiguranje invalida, rente (penzije) i članove porodica umrlih lica. Ovim zakonom biva osnovan i Središnji ured za osiguranje radnika (SU-ZOR), sa sedištem u Zagrebu, a na čitavoj teritoriji tadašnje države uvedeno je i obavezno penzijsko osiguranje zaposlenih. Uslov za sticanje prava na penziju bio je 500 nedelja plaćenih prinosa (Sekulić 1987, 100), koji su išli na teret poslodavca i zaposlenog (3% na osiguranu osnovicu/zaradu), dok je izlazna godina sa tržišta rada podrazumevala sedamdesetu godinu života. "Za vrijeme kada je donesen i počeo se provoditi, ovaj je zakon bio smatran jednim od najnaprednijih propisa te vrste u Europi, a zasnivao se na Reichversicherungsordnungu koji je još koncem XIX stoljeća uveden u Njemačkoj za vreme kancelara Bismarka" (Rismondo 2002, 13). Međutim, različiti faktori utiču na to da primena Zakona bude odložena do 1937. godine, s izuzetkom Osiguranja od bolesti i nesreće koje je bilo uvedeno odmah po izglasavanju Zakona. Među najvažnijim faktorima, moguće je izdvojiti najmanje tri: balast nasleđenih socijalnih problema, naročito onih koji su vezani za stradanja stanovništva i razaranja zemlje u Prvom svetskom ratu; zatim unutrašnja politička previranja na relaciji Srbija – Hrvatska i svetska ekonomska kriza. Tako, novostvorena dr-

žava, potresana i unutrašnjim i spoljašnjim krizama, beleži pomake u nepotpunoj socijalnoj zaštiti tek kasnih tridesetih godina. Porast zapošljavanja 1935. godine približio se nivou s kraja dvadesetih godina, što je uslovalo širenje tržišta rada i porast broja onih koji su uplaćivali doprinose (Čalić 2004, 403). Zahvaljujući ovim pozitivnim trendovima, za vreme vlade Milana Stojadinovića bilo je moguće uvođenje osiguranja invalida, starih i zaostalih lica (SUZOR 1938, 102, prema Čalić 2004, 405). Prema ovom osiguranju, svako ko je bio obveznik osiguranja deset godina, u slučaju potrebe, imao je pravo na starosnu penziju. Godine 1938. međutim vlasti registruju samo 20% socijalnih osiguranika, od ukupnog broja stanovnika Kraljevine, odnosno 852.000 obveznika koji su sa članovima porodica tvorili tri miliona socijalnih osiguranika, a nacionalni dohodak koji je Jugoslavija izdvajala za osiguranje iznosio je krajem tridesetih godina 0,3 odsto. Ispunjavanje međunarodnih obaveza, ispostavilo se, ostalo je daleko izvan mogućnosti ondašnje Jugoslavije. To se može videti na primeru toga da nije izvršeno smanjenje starosne granice za odlazak u penziju sa 70 na 65 godina, ili na primeru da je 500.000 poljoprivrednika ostalo bez prava na bilo koji vid socijalnog osiguranja, izuzev nadoknade za slučaj nesreće (Čalić 2004, 407-408). Kao jedna od opštih karakteristika penzijskog osiguranja u Kraljevini Jugoslaviji izdvojila se podeljenost, kako u pogledu uslova za ostvarivanje pojedinih davanja, tako i u pogledu obuhvata osiguranika, ali i u pogledu postojanja mnoštva privatnih penzijskih fondova.

Penzionisanje u Republici Jugoslaviji

Neposredno pre završetka Drugog svetskog rata predsedništvo ANVOJ-a donelo je *Zakon o sprovođenju socijalnog osiguranja* na području DFJ, dok je za sprovođenje odredbi Zakona određen *Središnji zavod za socijalno osiguranje*, sa sedištem u Zagrebu, na temelju već postojećeg SUZOR-a. Tim Zakonom prestaju da važe zavodi za penzijsko osiguranje privatnih nameštenika u Beogradu, Ljubljani i Sarajevu, fondovi državnih službenika, rudara i drugih profesija (Rismondo 2002, 24). Princip koji dominira moguće je sažeti u imperativ služenju interesima radničke klase koja započinje proces dominacije u društvu i prema kojoj će biti oblikovan i onaj deo socijalnog osiguranja koji se odnosio na prava na penziju. Nastanak "neraskidive veze" između radništva i penzionisanog staleža, na čemu će penzioneri insistirati daleko više od radništva, činiće zalog njihovom pozicioniranju u društvu u kojem nastoje da se nametnu kao uticajan akter.

Sledi donošenje *Zakona o osiguranju radnika, nameštenika i službenika* od 1946. godine. On je predviđao jedinstveno socijalno osiguranje čiji je nosilac bio Državni zavod sa socijalno osiguranje pod nadzorom Ministra rada FNRJ; finansiranje iz doprinosa zaposlenih i poslodavaca, s tim da su prihodi i rashodi osiguranja zapravo prihodi i rashodi državnog budžeta; prava koja garantuje država; opseg prava temeljio se na načelu za više rada i za teži rad, veća prava iz osiguranja; osiguranje dobija državni karakter; ukinuta je samouprava, a organizacija postaje

jednom od funkcija države sa jedne strane i privrednih subjekata, tj. preduzeća i ustanova sa druge strane (Rismondo 2002, 25).

Ovaj Zakon, i njegovo viđenje od strane pomoćnika ministra rada FNRS dr Jerka Radmilovića, donosi na površinu potrebu za odricanjem od svega što je prethodilo, zbog čega možemo govoriti o poravnavanju ideološkog tla na kojem je trebalo da nikne, u svakom smislu, novo društveno seme. Osvrti na pređašnje faze razvoja osiguranja i pozivanja na tradiciju koja je "poznata više po zlu nego po dobru" (Radmilović u Dilber 1947, 3) i definisanje novog socijalnog osiguranja kao najznačajnije tekovine novog socijalnog uređenja, odiše nabojem koji jednom za svagda ima da ode li staro od novog i da apostrofira da se već u drugoj godini obnove zemlje postigla takva širina: "rizične zajednice, to jest toliki broj osiguranika, da se prosečno stanje članstva socijalnog osiguranja približno izravnava sa najvećim brojem osiguranika socijalnog osiguranja iz predratnog vremena" (Radmilović u Dilber 1947, 5).

Komentare ovog Zakona napisao je dr Nikola Dilber, koji će biti autor Zakona iz 1950. godine, a koji su naročito značajni za proučavanje ideoloških promena koje su se prelamale preko penzionisanog sloja društva, tj. koje su dovele do njegovog značajnog uvećanja na temelju razgraničenja sa prethodnim. Kada piše o socijalnom osiguranju u "staroj Jugoslaviji", a koje je bilo organizovano po sistemu posebnih javnih ustanova, zasnovanih na načelu samouprave, on ukazuje na rascepkanost i politički princip "razjedini, pa vladaj!" O samom penzionom osiguranju piše:

"Penziono osiguranje bilo je doduše predviđeno u zakonu o osiguranju radnika iz 1922. godine. Tim je zakonom šta više predviđeno da će se to osiguranje početi sprovesti od 1 jula 1925 god. Ali, vladajuće klike imale su i u toj prilici "ljutu travu na ljutu ranu". Finansijskim zakonima iz godine u godinu jednostavno se odlagalo sprovođenje penzionog osiguranja radnika. "Naša mlada privreda treba državne subvencije, a ne nove socijalne terete" pisali su kapitalisti i njihove skutonoše u svojim rezolucijama protiv sprovođenja radničkog penzionog osiguranja" (Dilber 1947, 21)

Ostajući u domenu kritike starog, autor podseća da se pravo na penziju sticalo po navršetku 70 godine života, bez obzira na težinu rada, i trajanje osiguranja preko deset godina, a da je prema popisu članstva radničkog osiguranja iz 1936. godine, od ukupnog broja koji je iznosio 613.182 osiguranika, bilo svega 1023 u dobi od 70 godina, odnosno jedan na šest stotina. Cifre je trebalo da govore više od reči, ali kod istog autora nalazimo i komentar dela *Zakona o osiguranju radnika, nameštenika i službenika* koji se odnosio na prava osiguranika na besplatno uračunavanje neosiguranog vremena zaposlenja. Naime, prema tom Zakonu, osiguranici koji zbog odlaganja ZOR-a iz 1922. godine nisu bili osigurani do 1937. godine imali su pravo na uračunavanje ranije neosiguranog vremena provedenog na radu, ali pod uslovom da posle 1. januara 1947. godine rade još najmanje pet godina. Dilber napominje da će mnogi приметiti da od posleratnog zakona mnogi stariji osiguranici neće imati neke naročite koristi i ističe da kada bi Zakon propisivao da se sve vreme provedeno na radu, a koje nije osigurano, priznaje kao pravo na penziju, da bi to značilo:

"angažovati nekoliko novih milijardi dinara za plaćanje penzija. To bi značilo odmah sada priznati pravo na pune penzije za novih nekoliko desetaka hiljada penzionera. To bi značilo angažovati već odmah, sada u početku, sva sredstva socijalnog osiguranja za isplatu penzija, i to kraj jeste perspektive da će ukupan iznos penzija još kroz dugo godina neprekidno rasti usled priliva novih penzionera dok se taj priliv ne uskladi sa prirodnim otpadom. Značilo bi to dalje, unapred trošiti nešto što još nije stvoreno." (Dilber 1947, 144)

Zanimljivo je i da se potreba uvođenja komisije kod određivanja nesposobnosti za rad, a koju nisu činili samo lekari i predstavnici osiguranika, definisala kao posledica toga da penzije nisu samo medicinsko pitanje i pitanje osiguranika, nego društveno pitanje. Određena ograničenja, i pored toga što ovaj Zakon možemo okarakterisati kao onaj koji značajno proširuje prava i obim onih koji stiču prava, što će uskoro biti pokazano, možemo pratiti i kroz načine na koji se određuje potreba za potpunim osiguranjem. Potpuno osiguranje, iz ugla zakonodavca, bilo je osiguranje radnika, nameštenika i službenika, dok poljoprivredni sloj društva, bez obzira na masovnost, ostaje izvan te "upotpunjenosti". Zakon je pravio razliku prema težini rada koji se delio na najteži, težak i običan rad. Tako je pravo na penziju sticao osiguranik koji je radio najteže poslove 15 godina i navršio 55 godinu; teške poslove 20 godina i navršio 60 godina ili 25 godina staža i 65 godina života. Ovo je važilo za muškarce, dok su žene pravo na penziju sticale navršenom 60 godinom kada se radilo o teškom i najtežem radu. Maksimalan broj godina provede-

nih u službi bio je 35 godina. Ovaj zakon, takođe, redefiniše radni odnos radnika u odnosu na ZOR, pri čemu se zasniva radni odnos kada jedno lice svoju telesnu ili umnu snagu stavlja na raspolaganje pravnom ili fizičkom licu za obavljanje određene službe uz naknadu za rad. Uvođenje kategorije umnog rada i u slučaju radništva, samo je jedan od načina na koji će "miljenici" nove ideologije otpočeti proces osiguranja čeonu pozicije u društvu, a koja je bila primamljiva za ujedinjavanje kada se radilo o penzionisanom sloju društva.

Komentari i analiza *Zakona o socijalnom osiguranju* iz 1950. godine bivaju dati sa stanovišta prvog petogodišnjeg plana koji je sebi zadala novonastala država. Komentare je pisao Gojko Vujnović iste godine kada je Zakon stupio na snagu. Na nezaobilazno određivanje u odnosu na Zakon iz predratne Jugoslavije ovoga puta biće ukazano kroz rashode koji su otpadali na penzije radnika. Naime, 1939. godine bilo je izdvojeno 95,909.000 dinara; 1946. godine 479, 003.000; 1947. 1.156,297.000, naredne 1.649,074.000 i 1949. godine 1.789,266.899 dinara. Međutim, ovo uvećanje ne bi trebalo shvatiti samo kao odraz uvećanja penzija, nego kao i uvećavanje opsega korisnika prava. Pravo na starosnu penziju tada dobijaju muškarci sa navršениh 35 godine staža i 55 godina života ili sa 30 godina staža i 65 godina života. Za žene osnov je 55 godina života i najmanje 15 godina staža.

Važnu novinu čini to što se pravo na penziju stiče za celokupno vreme provedeno na radu, bez obzira da li je postojalo osiguranje i da li je radnik bio prijavljen na osi-

guranje i da li su plaćani doprinosi. Podjednako važno je i uračunavanje u radni staž i perioda provedenog: na stalnim dužnostima u predstavničkim organima i određenim društvenim organizacijama u FNRJ; u sastavu NOV i u aktivnostima i u organizaciji rada u NOB, kao žrtva fašizma u zatvorima posle 6. aprila 1941. godine, internaciji, konfinaciji, deportaciji, na prisilnom iseljavanju, zarobljeništvu; na ilegalnom radu u revolucionarnom pokretu, u zatvorima i logorima zbog revolucionarnog rada pre 6. aprila 1941. godine; na vojnoj držnosti ili u zarobljeništvu za vreme ratova od 1912. do 1920. godine; na vojnoj dužnosti u ratovima od 1912. do 1918 i na vojnoj vežbi od 1914. do 1941; van službe ako je do njenog gubitka došlo zbog antifašističkog delovanja; u radu na doprinosu razvoja penzionog osiguranja izvan radnog odnosa... (Vujnović 1950, 56 – 57).

Razlike koje se odnose na pređašnji Zakon odnose se na smanjenje godina starosti kao osnova za starosnu penziju. Tako je za penziju muškaraca bilo potrebno 35 godina staža i 55 godina života, za žene 30 godina staža i 50 godina živora. U slučaju kada su osiguranici imali najmanje 15 godina staža mogli su ostvariti pravo na penziju sa navršenom 65 godinom za muškarce i 55 za žene. Primetno je da ovaj Zakon briše razlike prema kategorizaciji težine rada, koja je postojala u prethodnom Zakonu. Sada se Članom 56. uvodi drugačije vrednovanje rada:

Zakon ne određuje kriterijume koji treba da budu merodavni za uspostavljanje specijalnih penzijskih normala. Stoga ove spe-

cijalne, povoljnije penzijske normale za sticanje prava na starosnu penziju ne moraju biti uslovljene samo težinom rada na pojedinim poslovima (kako je to jednostrano bilo postavljeno u ranijem sistemu socijalnog osiguranja), već mogu biti uslovljene i drugim momentima koji sa društvenog stanovišta čine nužnim odnosno potrebnim izuzimanje pojedinih kategorija osiguranika iz opšte penzijske normale. (Dilber 1951, 258)

Ti naročiti "momenti" odnosili su se na znatno veći fizički ili umni napor u određenim delatnostima; nepovoljnije uslove rada koji se ne mogu izmeniti; štetnost rada po zdravlje radnika; stalnu veću opasnost; prosečnu starost osiguranika određenih kategorija pri stupanju u radni odnos. Ovome su pridodati i drugi "momenti" još važniji za ovu analizu, poput: veće odgovornosti na određenim poslovima; prioriteta značaja određenih vrsta delatnosti i specijalnosti za socijalističku izgradnju i društveni razvoj; izuzetnog društvenog značaja određenih vrsta delatnosti i zanimanja ili vršenja određenih zanimanja pod specifičnim uslovima (Dilber 1951, 258-259). Lagano uzmicanje primata radničkog pitanja primetno je bilo već nakon prvog petogodišnjeg plana, kada narasta broj osiguranika koji su za izgradnju države bili vezani kao funkcioneri, dok se posebno izdvajaju osiguranici policije i vojske koji pod posebnim uslovima imaju pravo i na skraćenje radnog staža. Beneficirani radni staž priznavao se učesnicima NOB-a.

Ono na šta je dodatno važno skrenuti pažnju odnosi se na dokazivanje radnog staža. Tako se Zakonom iz 1946. godine, pri određivanju prava na penziju, priznavao i staž ostvaren u prethodnim decenijama ili u svojstvu koja nisu

nužno radnog karaktera³, a za koji nisu plaćeni doprinosi. Zanimljivo je da je utvrđivanje ovakvog staža ili svojstva sve do 1966. godine vršeno na osnovu izjava svedoka (Rismondo 2002, 28), a "svedoci se nisu ustručavali da često i svesno potvrđuju nepostojeći radni staž, znajući da baš nikakvih posledica nije bilo protiv takvog svedočenja" (Paić 1978, 21).

Sve ovo uticalo je na to da možemo govoriti o formiranom penzionisanom sloju društva u godinama nakon Drugog svetskog rata. Bitno svojstvo ovog sloja društva ogleđa se u pokušaju da "drži korak" sa radnikom kao primerom idealnog čoveka "idealnog" društva.

Organizacija penzionera

Fokusiranje na ključne zakone donete u pet godina nakon Drugog svetskog rata imalo je za cilj da ukaže na načine na koji su se proširivala prava osiguranika, dok će naredne stranice imati zadatak da pokažu na koji način su ta prava bila korišćena. Reč je, naime, o pokušaju da se ukaže na uticaj koji je novi sloj društva pokušao, i do neke mere uspeo, da ostvari kroz organizaciju penzionera. To će biti moguće pokazati na primerima zacrtanih ciljeva i sprovedenih aktivnosti, koji zajedno svedoče o nameri organizacije penzionera da potvrdi ideološku ispravnost, obezbedi priznavanje prava na učešće u globalnim tokovi-

³ O čemu je već bilo reči.

ma, nametne sebe kao ključnog aktera u rešavanju pitanja populacije penzionera i osigura preduslove koji će omogućiti da se obezbedi povoljna pozicija u društvu.

U strategiji i retorici koja se javlja kod penzionera, koji se kao funkcioneri uključuju u rad organizacije, primetno je naglašavanje neraskidive veza između radnog čoveka i onog u penziji. Sve to trebalo je da niveliše nesrazmeru između načina na koji Savez penzionera potvrđuje svoje mesto u društvu i načina na koji to čini samo društvo. Da ta nesrazmera postoji vidi se iz pojedinih opštih ciljeva i zahteva koji su se ponavljali iz decenije u deceniju o čemu će biti više reči. U predgovoru monografije "Savez penzionera SR Srbije 1946-1979", koja je štampana 1980. godine u trenutku kada u SRS postoji 511.000 penzionera, Stevan Serdar piše:

Smatrali smo da ovaj, iako skroman, prikaz aktivnosti Saveza pokazuje da naš minuli rad nije bio uzaludan, da on predstavlja deo borbenog puta kroz velike teškoće i odricanja zajedno s radničkom klasom, našim narodom i narodnostima u borbi za bolje danas i još bolje sutra. Sada je to, na sreću svih nas, objektivna stvarnost u kojoj svi uživamo plodove svoga rada. (Vučković 1980)

Razvoj Saveza penzionera Srbije moguće je pratiti još od 1944. godine kada je u Beogradu osnovana *Nabavlačko-potrošačka zadruga penzionera*. Cilj ove zadruge bio je da pomaže penzionerima, ali i da ih uključi u Narodni front. Od naredne godine Savez sindikata Jugoslavije podstiče penzionere da se uključe u Savez sindikata. Jedin-

stveno udruženje penzionera, sa "humanitarnim i kulturnim ciljevima", Narodne Republike Srbije nastaje 1946. godine uz "moralnu i političku podršku" Saveza sindikata Jugoslavije. Tesna saradnja organizacije penzionera i Sindikata biva produbljena na XIII plenumu Centralnog veća Saveza sindikata Jugoslavije 1950. godine kada je odlučeno da se u okrilje Sindikata primi Udruženje penzionera sa svim pravima i obavezama osim plaćanja članarine (Vučković 1980, 13).

Definisanje penzionisane populacije kao aktivnog nosioca izgradnje društva koji ravnopravno doprinosi razvoju i ima ista prava kao i "radni čovek" bilo je važno, u prvom redu, za rukovodioce organizacije koji od početaka rada nastoje da se "kadrovski osnaže", dok je samo Udruženje bilo registrovano kao humanitarna, kulturno-prosvetna ustanova i društvena organizacija "koja čvrsto stoji na liniji Narodnog fronta". Već tada, iz sredstava organizacije, počinje izgradnja domova za samohrane, iznemogle i bolesne penzionere, čime uspevaju da se nametnu kao jedan od suvlasnika društvenog problema vezanog za starost. Kruna angažmana, u posleratnom periodu, bila je uključivanje članova Udruženja u Petogodišnji plan. Prvi ciljevi i zadaci penzionera bili su da učestvuju na dobrovoljnim akcijama za izgradnju zemlje i da svoje sposobnosti stave na raspolaganje državnim organima. Jedna od parola na radnim akcijama bila je: "Rad za narod nije kuluk, takmiče se deda i unuk". U periodu Prve petoljetke dali su preko deset miliona dobrovoljnih časova rada, dok je preko hiljadu članova dobilo udarničku značku (Vučković 1980, 25). Pensioneri tada po-

staju i članovi raznih komisija, saveta narodne odbrane, učestvuju u donošenju propisa, sakupljanju poreza, izdavanju karata za snabdevanje, učestvuju u radu društveno-političkih i društvenih organizacija poput: Narodnog fronta, Crvenog krsta, boračkih i drugih organizacija... Autor monografije sugerira da pravila Udruženja penzionera nisu odraz stvarnog stanja društvenih i političkih aktivnosti, jer se u njima insistiralo na materijalnoj pomoći i solidarnosti, a ne na političkom angažmanu koji ubrzo postaje dominantan. Ipak, za važne ciljeve ističu se i socio-ekonomski zadaci, pa su tako osnovane stotine kasa uzajamne pomoći penzionera širom NR Srbije, davani su bespovratni krediti za ogrev i pripremanje zimnice... Drugi važan cilj, već je pomenuto, bilo je kadrovsko učvršćivanje, jačanje i stabilizacija Udruženja i podružnica, dok se treći odnosio na, takođe pomenuto, društveno – političko delovanje. U čast II kongresa KPS učestvuju u osnivanju ekonomija, pčelinjaka, ži-vinarskih farmi, dok je u čast V kongresa KPJ pokrenuto takmičenje penzionera u visini upisa narodnog zajma, što je bio samo početak učešća u davanju zajmova koji će se ponavljati u predstojećim godinama. Udruženje uspeva i da akumulira značajne svote novca namenjenog različitim humanitarnim ciljevima. Tako, 1949. godine šalje pomoć francuskim rudarima u visini od 50.000 dinara, dok 73.000 dinara biva sakupljeno na osnovu dobrovoljnih priloga. Praksa pružanja pomoći ukazuje sa jedne strane na sredstva koja dobijaju iz budžeta države, ali i na pokušaj da se kroz davanje nametnu kao uticajan činilac društvene stvarnosti:

Ovo učešće u svim akcijama društveno-političkih organizacija i ne-sebično pomaganje svuda tamo gde je pomoć bila potrebna (zemljotresi, poplave, nesreće), penzioneri će nastaviti još intenzivnije u narednim godinama, afirmišući se sve više kao značajan činilac društvenog i političkog života Srbije s kojim se mora računati, jer može, želi i hoće da pomogne svuda gde je pomoć nužna. (Vučković 1980, 27).

Kulturno-prosvetna delatnost ogledala se u borbi protiv nepismenosti. Navodi se da su penzioneri opismenili 50.000 nepismenih i pripremili 30.000 srednjoškolaca za polaganje završnog ispita. U domenu njihovog rada bilo je i organizovanje kurseva i seminara o marksizmu i lenjinizmu, kao i držanje predavanja sa ciljem objašnjavanja političke i privredne situacije u zemlji i inostranstvu i "raskrinkavanje kampanja informbiroa", obrađivan je novi Zakon o osiguranju radnika i nameštenika (1950), razrađivani su govori rukovodilaca (Vučković 1980, 20 – 27).

I u periodu pedesetih godina nastavljaju da dobijaju sredstva od države, pa tako od sredstava Narodnog odbora grada Beograda dobijaju novac za izgradnju Doma penzionera u Beogradu i Novom Sadu, ali i izdvajaju 100.000 dinara za pomoć izgradnji dečje hirurgije i ortopedije u Nišu. U to vreme, podižu i beskamratne zajmove za kupovinu društvenih prostorija za okupljanje članstva i rukovodstva (Vučković 1980, 18 – 24).

Šezdesete godine doneće znatne probleme usled naraštanja ekonomskih problema države koji se reflektuju na sve aspekte života, pa tako i na socijalno osiguranje, ali i na rad i položaj same organizacije zbog čega je 1967. godina proglašena penzionerskom "godinom bunta i zahte-

va". Istovremeno opada članstvo u organizaciji, a kao razlozi navode se: gubitak povlastice za drumsko-železnički saobraćaj; uvođenje participacija za zdravstvene usluge; nedovoljna pravna pomoć pri ostvarivanju prava; nerazvijen društveni život zbog loših i nehygieničkih prostorija; oduzimanje prava na produžavanje i zamenjivanje zdravstvene knjižice; opadanje solidarnosti; neresavanje pitanja minimalnih penzija u vezi sa kretanjima troškova života i pada minimuma životnog standarda; nemogućnost učlanjenja u Jedinственu dobrovoljnu kasu članova starijih od 60 godina; nezauzimanje za zapošljavanje još krepkih penzionera i invalida rada; nedovoljna briga o nepokretnim i bolesnim penzionerima; loš društveni život, malo izleta, malo domova za odmor; slabo ili nikakvo učešće penzionera u upravljanju i raspolaganju sredstvima za stambenu izgradnju... Nezadovoljni valorizacijom penzija od 5% u odnosu na prethodnu godinu, 1967. godine podneli su tužbu Saveznom ustavnom sudu, pozivajući se na *Osnovni zakon o penzijskom osiguranju* koji je podrazumevao usklađivanje penzija sa troškovima života i porastom životnog standarda zaposlenih.

Promenjena ekonomska situacija odrazila se na članstvo Udruženja i u narednim etapama jugoslovenske me-
ne. Problemi će biti sve dublji, potreba da se bolje pozicioniraju sve veća. Otvoreno se govorilo o nepovoljnom položaju penzionera usled opadanja realne vrednosti penzija i o nezadovoljstvu kada se radi o učešću penzionera u samoupravi socijalnog osiguranja i u radu socijalno – zdravstvenih veća Republičke i Savezne Skupštine. Tim povi-

dom, govori se o potrebi da se "društvena anomalija ispravi, da penzioneri u ovim ogranima budu zastupljeni na način koji je adekvatan njihovom broju i društvenoj ulozi" (Vučković 1980, 52).

Ipak, šezdesete godine nisu bile do te mere porazne što se vidi na primeru osnivanja Fonda za stambenu izgradnju penzionera 1966. godine i uspeha Udruženja da reši 15.000 stambenih pitanja na teritoriji Republike do 1975. godine (Vučković 1980, 66). Takođe, predstavnici Saveza penzionera Jugoslavije prvi put bivaju uključeni u rad Komisije za društveno – politička pitanja CK SKJ, kao i u Centralno veće Saveza sindikata Jugoslavije i Srbije... (Paić 1978, 239)

Usklađivanjem sa odredbama Ustava iz 1974. godine, stvoren je Savez penzionera kao jedinstvena organizacija. Ovaj period karakteriše nastojanje Saveza da se preregistruje iz udruženja građana u društvenu organizaciju i osećaj ugroženosti od Samoupravne interesne zajednice penzijskog i invalidskog osiguranja sa kojim Savez deli vlasništvo nad problemom. Pored ovog stalnog zahteva, izrican je i zahtev za usklađivanjem penzija sa troškovima života iz prethodne godine. Insitiranje na usklađivanju išlo je do krajnosti: "ako bi se smanjivali lični dohoci, penzioneri žele da se i njihove penzije smanje, jer bi samo tako penzioneri u potpunosti delili sudbinu aktivnih radnika, smatrajući da su svi jednako pripadnici radničke klase" (Paić 1978, 74). Među redovnim zahtevima nalazili su se i zahtevi za: radnim prostorijama, dobit od lutrije, samostalnost u odnosu na druge društvene činioce, učestvovanje u donošenju rele-

vantnih zakona i usklađivanje između starih i novih penzionera. Opadanje članstva i nezadovoljstvo penzionera zbog nedovoljnog članstva u širim društveno-političkim zajednicama oseća se i u sedamdesetim godinama, ali se nastavlja period izgradnje klubova i domova, dok potonji, čak, bivaju proglašeni kao "suviše luksuzni za penzionere"⁴.

Šezdesete i sedamdesete godine najavile su opadanje uticaja proučavanog sloja društva koje će se nastaviti i tokom kriznih osamdesetih sve do konačnog raspada SFRJ. Vreme koje je usledilo, opterećeno ratovima, političkom i ekonomskom krizom, dovelo je sa jedne strane do opšteg siromašenja građana, među kojima je najteže bio oštećen upravo sloj penzionera, ali i do kasnijeg percipiranja pensionisanog sloja kao neproduktivnog i onog koji predstavlja teret za već preopterećeno društvo, ali i kao krivca za održavanje režima Slobodana Miloševića (Milosavljević 2008, 83-108)⁵.

Zaključak

Ovaj rad imao je ambiciju da pokaže proces nastanka pensionisanog sloja društva, od utvrđivanja činovničkih penzija u XIX veku, preko ključnih preduslova koji su

⁴ Javljanju se i pokušaju da im se namena preinači u hotelski smeštaj, zbog čega penzioneri oštro protestuju.

⁵ Kao i režima koji mu je prethodio, a koji, takođe, bivaju negativno vrednovani u decenijama koje su sledile.

vodili formiranju novog sloja društva, u punom obimu, nakon Drugog svetskog rata. Pojavu penzionera, ukratko, valja razumeti kao izraz višestrukih faktora. Sa jedne strane, oni su proizvod domaćih društvenih, privrednih i političkih kretanja, pa i oštih ideoloških zaokreta i zakrivljenja na kojima ovaj rad naročito insistira, ali su istovremeno i proizvod uklapanja tih okvira u međunarodne tokove.

Pored ukazivanja na način na koji je formiran ovaj novi društveni sloj⁶, drugi cilj ovog priloga bio je pokušaj da se osvetli i način na koji je formirani sloj delovao u široj društvenoj zajednici. Radi se, naime, o pokušaju da se potcrtaju osnovne aktivnosti i ciljevi Saveza penzionera. Ova organizacija poslužila je kao pokazatelj toga da su penzioneri u poratnom periodu veoma brzo uspeli da se organizuju i da za sebe osiguraju određena prava, dok će neka druga ostati izvan njihovog domašaja. Njihova pozicija u društvu ponovo će naglo biti promenjena raspadom SFRJ, kada sve češće bivaju definisani u kategoriji negativnog nasleđa zemlje u kojoj su formirani kao društveni sloj u punom obimu. Ova poslednja društvena kretanja u prvi plan stavljaju velikaubrojnost penzionera i proizilazeći finansijski teret za državu, dok previđaju činjenicu da se radi o civilizacijskom standardu i osiguranju za koje su plaćani doprinosi tokom aktivnog boravka na tržištu rada.

⁶ Kroz proučavanje zakona i propisa koji nakon Drugog svetskog rata znatno proširuju prava i obim osiguranika.

Literatura:

- Barjaktarović, Nikola. 1938. *Međunarodna organizacija rada i njeni odnosi sa Jugoslavijom*. Maribor.
- Vujnović, Gojko. 1950. *Naše socijalno osiguranje*. Beograd: Rad.
- Vučković, Branislav (ur.) 1980. *Savez penzionera SR Srbije 1946-1979*. Beograd: Republička konferencija Saveza penzionera.
- Dilber, Nikola. 1947. *Naše novo socijalno osiguranje*. Beograd: Vesnika rada.
- Dilber, Nikola (ur.) 1951. *Zakon o socijalnom osiguranju: sa komentarima i zbirkom propisa*. Beograd: Arhiva za pravne i društvene nauke.
- Zbornik zakona i uredaba u Knjaževstvu Srbiji u dosadanjim zbornicima neštampanih a izdanih od 2. Februara 1835. do 23. Oktobra 1875. god, 30, Beograd, 1877.
- Ljušić, Radoš. 1986. *Kneževina Srbija (1830-1839)*. Beograd: Srpska akademija nauke i umetnosti.
- Milosavljević, Ljubica. 2008. Formiranje stava o starima kao glasačima kroz medijske izvore, *Etnološke sveske* 12 (1 nova serija): 83-108.
- Paić, Frane. 1978. *Savez penzionera SAP Vojvodine 1947-1977*. Novi Sad: Savez penzionera SAP Vojvodine.
- Rismondo, Mihovil (ur.) 2002. *80 godina mirovinskog osiguranja u Hrvatskoj: 1922-2002*. Zagreb: Hrvatski zavod za mirovinsko osiguranje
- Ristić, Milovan. 1956. Ilija Marković, sovjetnik, veliki vilajetski sudija i ober-knez Šabačke nahije, *Istorijski glasnik* 2: 37-43.
- Selukić, Slavko. 1987. *Razvoj socijalnog osiguranja u Somboru*. Samoupravna interesna zajednica za zdravstvo Sombor.
- SUZOR: *15 godina SUZOR-a 1922-1937*. Zagreb 1938.
- Čalić, Mari-Žanin. 2004. *Socijalna istorija Srbije 1815-1941*. Clio.

Miloš Milenković

Odeljenje za etnologiju i antropologiju

Filozofski fakultet

Univerzitet u Beogradu

milmil@f.bg.ac.rs

Jugoslovenski multikulturalizam?

*Preliminarna razmatranja**

Apstrakt: Preliminarno istraživanje, kritički pregled relevantne literature i promišljanje iz brikolirane perspektive antropologije nauke i antropologije države i prava, pokazuje da je u savremenu internacionalnu i interdisciplinarnu produkciju o jugoslovenskom kulturnom, istorijskom, društvenom, političkom, pravnom i ekonomskom nasleđu ugrađen brzopleti zaključak, koji verovatno ne sledi, s etnografske činjenice o multikulturalnosti jugoslovenskog regiona na političko-pravnu teorijsku elaboraciju multikulturnih politikâ države koja je, u različitim fazama i pod različitim nazivima, nosila jugoslovensko ime. Kada se naučno-popularna brkanja multikulturalnosti i multikulturalizma tipološki razdvoje od etabliranih naučnih diskursa, i kada se potom jugoslovenske javne i praktične politike kontekstualizuju u klasifikaciju do sada poznatih tipova

* Istraživanje je sufinansirano kroz projekte "Identitetske politike Evropske unije: prilagođavanje i primena u Republici Srbiji" (ev. br. 177017) Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije i "Definisanje jugoslovenskog kulturnog nasleđa" Ministarstva kulture, informacija i informacionog društva Republike Srbije.

multikulturalnih politikâ, ispostavlja se da se u narastajućem korpusu literature o "jugoslovenskom multikulturalizmu" formira diskurs kojeg odlikuju mnoga svojstva naučnih mitova. U članku se, potom, iz simetrične perspektive nudi preliminarna hipoteza za dalje istraživanje razloga formiranja ovog mita, u kojoj se kao osnovni element predlaže analiza savremene naučne produkcije kroz prizmu antagonističke dinamike i radikalne dihotomozacije stvarnosti u naučnim polemikama, i predlažu dalji pravci istraživanja ove tematike u sklopu šireg etnološko-antropološkog interesovanja za mitove o jugoslovenskoj odnosno srpskoj posebnosti.

Ključne reči: Jugoslavija, multikulturalizam, antropologija nauke, antropologija države i prava, antropologija javnih i praktičnih politika, naučne polemike, naučni mitovi

Iako je multikulturalnost normalno stanje čovečanstva i svojstvo svakog društva makar od kada su malo-brojne zajednice naših dalekih predaka u neolitu počele da komuniciraju¹, bilo da pod kulturama smatramo etničke, religijske ili društvene grupe kao nosioce određenih

¹ Multikulturalizam kao normalno stanje svakog društva, uključujući i "jednostavna" društva sagledana iz tada popularne procesne perspektive, koja kao nosioce kulture vidi pojedinca a ne grupu, ušao je u antropološki diskurs u vreme najkomplikovanijih u najžučnijih rasprava o prirodi i smislu severnoameričkog multikulturalizma. V. Goodenough, W. H. 1976. Multiculturalism as the normal human experience. *Anthropology and Education Quarterly* 7, 4: 4-7.

"tipičnih" svojstava², pod multikulturalizmom se podrazumeva relativno sveža politička teorija, kasnije prevedena u institucionalnu praksu garantovanja kolektivnih prava, najčešće na osnovu "priznanja" nekada potlačenih, ili zajednica nepriznatih u dominantnim kulturama nacionalnih država. Kao pravna i politička praksa, karakteristična za severnoatlantsku civilizaciju 1960-ih i 1970-ih godina³, multikulturalizam se proširio tokom poslednje tri decenije putem ratifikacije međunarodnih akata, pravnih transplanata, javnih i praktičnih politikâ i drugih instrumenata transnacionalne vladavine i u evropske zemlje, s tendencijom daljeg širenja planetom⁴. Ipak, druga Jugoslavija i u ovom pogledu predsta-

² Debata o (bes)smislenosti upotrebe pojma "multikulturalizam" prati debatu o (ne)legitimnosti upotrebe nosećeg pojma "kultura" i daje ton mnogim ključnim polemikama o istoriji, teoriji i metodologiji etnologije ili sociokulturne antropologije na prelazu milenijuma, pružajući se kao most ka srodnim disciplinama i korigujući nekritičko preuzimanje pojma, ponajviše u politikim i obrazovnim diskursima. O tome više u: Wax, M. 2009. How Culture Misdirects Multiculturalism. *Anthropology and Education Quarterly* 24, 2: 99-115.

³ Za opšti uvod u tematiku v. Semprini, A. 1999. *Multikulturalizam*. Beograd: Clio.

⁴ Međunarodne multikulturne politike, u svoja dva osnovna vida – kao ustavnopravna i zakonska regulativa prenetâ iz međunarodnih konvencija, i kao podzakonska regulativa strategijama, uredbama, odlukama i preporukama – svoj razvojni vrhunac dosežu u deklaracijama UN koje kolektivima priznaju status

vlja izuzetak – kao eksperimentalnu državu na mnogim planovima, i na planu državne regulacije etničkih odnosa nju je odlikovao sasvim specifičan vid identitetskih politikâ i modelâ davanja prava kolektivima⁵, javno isposredovan ideologijom "bratstva i jedinstva"⁶, koji tokom

nezavisno od njihovog državotvornog potencijala/prava na somodređenje, nalik na nekadašnje identitetske politike SFRJ i SSSR. V. Krivokapić, B. 2004. "Zaštita manjina u međunarodnom i uporednom pravu", u: *Zaštita manjina: Istorijski razvoj, osnovna pitanja i zaštita u okviru UN*. Beograd: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore.

⁵ Kolektivna ili grupna prava u Jugoslaviji bila su definisana ustavnopravnim okvirom i direktno povezana s "državotvornim" pitanjem. Od samih početaka, u Ustavu Federativne narodne republike Jugoslavije, a kulminiravši konfederalnim implicitnim priznanjem regija (republika) kao nacionalnih država, kolektivna prava definisana su etnički, i uz izuzetak rodnih (ženskih) i uzrasnih (dečijih) prava, kao i uz maglovita prava "radnog naroda" kao plutajućeg označitelja, ta usko definisana etnička osnova kolektiviteta prepoznatih i priznatih u ustavnopravnom poretku obeležiće ovu zanimljivu epizodu u istoriji pravne konceptualizacije antropologiji interesantnih kolektiva. V. 1946. Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije (bez mesta i izdavača); 1974. Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije : Ustavni zakon za sprovođenje Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Beograd: Službeni list SFRJ.

⁶ "Bratstvo i jedinstvo" verovatno predstavlja interpretaciju prethodeće ideologije "trolemenog naroda", primenjenu na umnoženi broj nacionalnih identiteta, priznatih narodima i narodnostima nakon II sv. rata. Razmatranje "bratstva i jedinstva"

poslednjih par decenija na interdisciplinarnoj sceni istraživača jugoslovenskog kulturnog, istorijskog, društvenog, političkog, pravnog i ekonomskog nasleđa počinje da se poima kao "jugoslovenski multikulturalizam".

Kada uporedimo jugoslovenski pravni i politički kontekst s kontekstima svih drugih poznatih društava za koja se u literaturi tvrdi da poznaju ili da su poznavala multikulturne politike, pojavljuje se konceptualni i klasifikatorni problem. Naime, u slučaju Jugoslavije, a za razliku od drugih država za koje se tvrdi da su sprovodile ili da sprovode multikulturne politike, nema objedinjujućeg identitetskog okvira, zajedničkog za sve zajednice prepoznate u pomenutom sistemu kao posebne. Objedinjujući okvir tih zajednica nije konceptualizacija identiteta kojima se priznaje posebnost i ravnopravnost, već je to partijski ideološki okvir izgradnje zajedničke, od identiteta očišćene i od partikularnih identiteta zaštićene, buduće "ostvarene revolucije"⁷.

u kontekstu rapsrave o multikulturalizmu svakako zahteva posebno istraživanje.

⁷ Broz, J. T. 1978. Nacionalno pitanje i revolucija. Beograd: Prosveta. Deluje da je, u zvaničnoj verziji, diskurs jugoslovenstva sadržao mešavinu etničkih i državnih svojstava, o čemu diskusija u istoriografiji traje. V. Marković, P. 2000. Titova shvatanja nacionalnog i jugoslovenskog identiteta. Dijalog povjesničara/istoričara, knj. 2. Zagreb : Zaklada Friedrich Naumann, 235-253; Milosavljević, O. 2003. Titov Jugosloven – nacionalni ili državni identitet? Dijalog povjesničara – istoričara. knj. 7. Zagreb : Zaklada Friedrich Naumann, 175-192

Međutim, uprkos brojnoj i dostupnoj evidenciji o statusu etnički, nacionalno ili konfesionalno definisane "kulture" u jugoslovenskim političkim i pravnim praksama koja nema nikakvih dodirnih tačaka s konceptualizacijama kulture i identiteta u politikama koje smatramo multikulturalnim⁸, u savremenoj literaturi se beleži rast rasprava koje na nivou prećutnog, podrazumevanog znanja, etabliraju kao istorijsku i teorijsku činjenicu to, da je u Jugoslaviji "postojao" multikulturalizam.

*

U različitim verzijama i s različitim pripisanim svojstvima, kao "Titova ideologija"⁹, "ophrvan tenzijama između građanskih i etničkih nacionalizama... prinudna politika Komunističke partije... u konstantom opadanju nakon Titove objave da je nemoguće stvoriti jedinstvenu Ju-

⁸ "Kultura" jugoslovenske kulturne politike je visoka kultura – umetnosti, književnost i proučavanje ili briga o istim. Više o tome u: Vahtel, E. 2011. Stvaranje nacije, razaranje nacije : književnost i kulturna politika u Jugoslaviji. Beograd : Stubovi kulture; Doknić, B. id r. (ur) 2009. Kulturna politika Jugoslavije 1945-1952: zbornik dokumenata. Knj. 1. Beograd : Arhiv Jugoslavije; Kostić, N. S. 1975. Kultura i kulturna politika u samoupravnom socijalističkom društvu. Beograd : Radnički univerzitet "Đuro Salaj".

⁹ Kovačević, N. 2008. *Narrating Post/Communism: Colonial discourse and Europe's borderline civilization*. Oxon: Routledge, 173

goslovensku naciju 1964"¹⁰, preko brojnih teza da političke opcije koje su smenile komuniste 1990, a ne problemi u društvenoj stvarnosti, predstavljaju uzroke propasti inače dobro integrisanog multikulturnog društva, da navedemo samo neke primere ozbiljnih istraživanja, "jugoslovenski multikulturalizam" tretira se kao činjenica. U ovom sada već višedecenijskom istraživačkom i teorijskom trendu, multikulturalnost kao društvena činjenica stopio se s multikulturalizmom kao (državnom) politikom u diskurs koji, na širokom dijapazonu interpretacija – od otvoreno jugonostalgičnih do otvoreno trijumfalističkih konstatacija da je u pitanju bila "nemoguća misija" – ostaje kao evidencija za dalja istraživanja i potom se u narednim generacijama koristi, citira, na njega se referira, kao na neupitnu činjenicu. Upravo ovakva podrazumevana znanja, implicitne istine i akumulirane interpretacije predstavljaju pravu "poslasticu" za antropologiju nauke¹¹, koliko god iz perspektive istraživača rođenog u

¹⁰ Brown, D. 2000. *Contemporary Nationalism: Civic, ethnocultural and multicultural politics*. London: Routledge, 165.

¹¹ Antropologija nauke implicitnim znanjima i podrazumevanim istinama u naučnim diskursima pristupa kao bilo kom drugom folklornom znanju, s ciljem da se istraži ne njegova istinitost ili neistinitost već uslovi pod kojima se konstituiše i perpetuira kao znanje. U tom smislu, "mitska" osnova diskursa o jugoslovenskom multikulturalizmu se ovde ne konotira negativno već simetrično – jednom kada je ustanovljeno da "jugoslovenski multikulturalizam" ne ispunjava nužne uslove da bi se uopšte mogao smatrati multikulturnom politikom, osim možda u AP Vojvodina i SFR Bosna i Hercegovina, prelazi se na istra-

Jugoslaviji, koji je svedočio njenom kraju i postjugoslovenskim konfliktima, to moglo da bude lično neprijatno.

Kada uporedimo poznate postojeće ili istorijski dokumentovane tipove multikulturnih politika s navodnom jugoslovenskom multikulturnom politikom, posebno nakon II svetskog rata, neupitna činjenica počinje da bledi, a jugoslovenski multikulturalizam dobija obrise poželjne, svojstva priželjkivane prošlost pre nego političke i pravne činjenice. U posleratnoj fazi a pre okretanja ka direktnoj kontroli nacionalnih ideologija u pojedinim republikama od sredine 1960-ih, komunistička ideologija predstavljala je radikalnu negaciju značaja kulturnih, posebno religijskih i nacionalnih identiteta, u "izgradnji socijalističkog društva". U ovoj fazi, socijalne klasne razlike, odnosno njihova apoteoza samim projektom njihovog navodnog budućeg ukidanja, predstavljala je ključni mehanizam međusobne antagonizacije stanovništva pred kontrolu konflikta i navodno razrešenje socijalnih problema kakve Partija nudi. Tek nakon nacionalnog zaokreta šezdesetih, a što kulminira ugrađivanjem etničkih nacionalizama u njihove regionalne (kasnije republičke) varijante, moglo bi se s klasifikatorno-komparativnog stanovišta govoriti o planskom upravljanju kulturnim razlikama, ili o obliku multikulturne politike, ali ustavnopravni okvir koji podrazumeva regionalne protodržavne (republičke) granice kao isključive niše za ispoljavanje u njima dominantnih identi-

živanje razloga usled kojih istraživači ipak veruju i perpetuiraju takav pogled na stvarnost.

teta već od ranih 1970-ih zapravo prevenira sam proklamovani smisao multikulturnih politika – omogućavanje ispoljavanja kulturnih posebnosti u društvenom prostoru zajedničkom na državnom planu.¹² Budući da zajednički društveni prostor više ne postoji, a da se posebne kulture, koje se u tom periodu sada već ozbiljno i planski finansiraju, posebno putem ulaganja u revitalizaciju nacionalnih umetnosti, jezika i književnosti, folkloru i sl, upražnjavaju kao dominantne na regionalnom (republičkom) a ne na nivou federalne države, jasno je da jugoslovenski multikulturalizam ne ispunjava makar jedan osnovni uslov da bi se uopšte mogao smatrati multikulturnom politikom. Reč je o multikulturalizmu ispražnjenom od smisla i sadržaja, koji je inkompatibilan konfederalno definisanom, relativno slobodnom upražnjavanju etnokulturnih posebnosti u regionalnim (republičkim) okvirima u slučaju "naroda", pa i potpuno lokalnim okvirima (u slučaju "narodnosti"). Zaključivati s prava na upražnjavanje kolektivnih posebnosti na lokalnom ili regionalnom nivou na multikulturni karakter Jugoslavije, u smislu objedinjujuće multikulturne politike, analogno je pogrešnom zaključku da je država demokratija ukoliko sprovodi parlamentarne izbore.¹³

¹² O ustavnopravnim problemima raspada SFRJ iz perspektive političke antropologije v. Hayden, R.M. 1999. *Blueprints for a house divided: The constitutional logic of the Yugoslav conflicts*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.

¹³ Ovaj hipotetički okvir dizajniran je za istraživanje naučnih mitova o Jugoslaviji kao celini. Pomnije istraživanje vojvođan-

*

Naučne institucije i diskurse, poput institucija i diskursa koje ne smatramo naučnim, odlikuju izvesna nezamisliva svojstva – ograničena, kontekstualna racionalnost; konceptualni etnocentrizam; umereni tradicionalizam, repetitivni formalizam i sklonost ritualima uspostavljanja autoriteta, da nabrojim samo neke. Antropologija nauke naučila je od istorije antropologije i antropologije same antropologije da se istraživanjem sopstvene mitotvoračke prošlosti – bilo u evropskim etnološkim varijantama stavljanja u službu nacije prilikom osmišljavanja-putem-proučavanja iste, bilo u komparativnim varijantama proizvodnje radikalno drugih u kolonijama – može naučiti puno toga korisnog za razumevanje drugih naučnih disciplina, na institucionalnom planu ili na planu istraživačkih i teorijskih diskursa uopšte¹⁴. Kao što danas raspolažemo

skih i bosankohercegovačkih specifičnosti tokom daljeg trajanja projekta moglo bi da pokaže se multikulturne politike sprovedene bez etničke segregacije u javnom prostoru i obrazovnom sistemu tih entiteta uporedive s multikulturnim politikama u strogom smislu.

¹⁴ Istorija antropologije i antropologija antropologije kao uzori antropologije nauke kulminiraju tzv. "postmodernim" mišljenjem s činjenicom da je antropologija deo stvarnosti koju proučava, a da je odgovornost za konstituisanje stvarnosti posebno velika kada se u obzir uzme moć discipline da s autoritetom govori o "identitetu", "naciji", "kulturi" i drugim novim/starim ključnim pojmovima političke, ekonomske i ratne teorije i delo-

brojnom evidencijom i analizama o tome da su evropske etnologije revitalizovale, instrumentalizovale pa i kreirale elemente nacionalnih mitova i mitova o nacionalnoj posebnosti, ili o tome kako su komparativne antropologije konstituisale "primitivne" zajednice ili "rasne" razlike u kolonijalnom sistemu moći, povratno konstituišući same nacije iz kojih dolaze, tako i u ovom istraživanju naglasak može biti stavljen na konstitutivnu repetitivnost naučnog diskursa o Jugoslaviji. Naime, kada na naučnu produkciju o "jugoslovenskom multikulturalizmu" primenimo ono što znamo o mitovima i ono što znamo o nauci, ispostavlja se da velika učestalost pisanja o jugoslovenskom multikulturalizmu može imati trivijalne uzroke u sklonosti naučnika da perpetuiraju teme i istraživačke probleme, u pomodnosti ili u vezama nauke i politike takvim da, bilo individualni pritisak da se razume tragedija sopstvenog ili simpatičnog društva, bilo primenjeni aspekti naučnog rada, zahtevaju dugotrajno posvećivanje. Ipak, sam sadržaj ostaje nedoumica. Zašto multikulturalizam? Kako je došlo do toga da se baš multikulturalizam posmatra kao ključno distinktivno svojstvo Jugoslavije, imajući u vidu sve druge specifične odlike tog eksperimenta (paralelno postojanje komunizma i kapitalizma, fenomen "nesvrstanosti", feno-

vanja. O konstitutivnom karakteru antropološkog diskursa koji izvan discipline, a upravo zahvaljujući autoritetu nauke u društvu, biva korišćen kao evidencija v. Milenković M. 2008. Da li je etnografija deo antropologije ili je antropologija deo etnografije? *Etnoantropološki problemi* 3 (1): 275-278.

men "samoupravljanja", da nabrojim samo neke). Odgovor možda vredi potražiti u jednom od specifičnih svojstava nauke, i to u proučavanju njegovih negativnih posledica – u nužnosti dijaloga, kritike i polemike u nauci, i sklonosti naučnika da tokom te uobičajene i folklorne, čak konstitutivne naučne aktivnosti, neobazrivo, po navici ili strateški – preteraju.

*

Kada savremeni naučni diskurs o jugoslovenskom multikulturalizmu kontekstualizujemo u polemičku strukturu opšteg diskursa o raspadu Jugoslavije, i na taj kontekst primenimo znanja o dinamici i svojstvima naučnih polemika, multikulturalizam se pomalja kao antagonist ključnog, daleko najfrekventijeg pojma koji je obeležio naučnu produkciju o pomenutom periodu – kao antagonist nacionalizmu. Ostavljajući u ovom preliminarnom istraživanju nacionalističku suštinu evropskog multikulturalizma po strani¹⁵, fokusirajmo se na svojstva i posledice polemičkog uobličavanja diskursa o raspadu Jugoslavije. Preliminarni kritički pregled literature ukazuje na to da je u hiperprodukciji knjiga, članaka, osvrti i eksplicitnih kriti-

¹⁵ O tome detaljnije v. Gačanović, I. 2009. *Problem evropskog identiteta. Uvod u antropologiju Evropske Unije*. Etnološka biblioteka knj. 44. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu i Srpski genealoški centar

ka i polemika, ključna reč naučnih diskursa o raspadu Jugoslavije – nacionalizam. Imajući tu nezanemarivu činjenicu u vidu postaje jasnije, a svakako tema za buduće detaljno istraživanje, da se multikulturalizam u strukturi objašnjenja pojavljuje kao pozadinska osnova *protiv* koje se formiraju narastajući nacionalizmi krajem 1980-ih i posebno u prvim godinama 1990-ih. Iako posedujemo ograničenu evidenciju o državnoj jugoslovenskoj politici kao prema kolektivnom identitetu neutralnoj, a u određenim periodima i kritičnoj, s izuzetkom klasnih identiteta, značajna evidencija postoji upravo o doslednom finansiranju, kontroli i instrumentalizaciji kolektivnih identiteta tokom 1970-ih i 1980-ih godina, na regionalnom (republičkom) nivou. Osim toga, Jugoslavija kao "tamnica identiteta" služila je kao koroborativna metafora upravo nacionalističim ideolozima, pa bi detaljno istraživanje možda dovelo do neočekivanog obrta u kojem istraživači koji veruju u, i danas perpetuiraju diskurs o jugoslovenskom multikulturalizmu, postaju konceptualne "žrtve" svojih proučavanih, preuzimajući mit o jugoslovenskom nacionalizmu kao gotov nacionalistički konstrukt. U tom antagonističkom kontekstu, radikalna dihotomizacija polemičkih viđenja prelijeva se na interpretiranu stvarnost, a teorijske interpretacije postaju – etnografske i istoriografske činjenice. Sagledana iz perspektive istorije ideja, logika ovog procesa, izuzev tragičnog preokreta identifikacije s proučavanima, gotovo dosledno sledi logiku invencije tradicija.

Deluje da dalje odgovore treba potražiti u nepoznavanju i nerazumevanju esencijalizujućih svojstava multikul-

turne logike, posebno u podrazumevanju koncepta kulture kao zatvorene, homogene, deljene, podrazumevane hrpe vrednosti, simbola i praksi koje su definišuće ili ključno svojstvo neke populacije, ugrađenog u multikulturalne politike – od međunarodnih konvencija i sporazuma, preko ustava do zakona i podzakonskih akata.¹⁶

*

Imajući u vidu rezultate preliminarnih istraživanja, verujem da antropologija nauke, a posebno istraživanje sociokulturne osnove naučnih mitova, može da doprinese politikološkim, historiografskim, pravnim i sociološkim istraživanjima multikulturalnog nasleđa Jugoslavije jednim sasvim specifičnim pogledom, iako naizgled ciničnim pa i nihilističkim, na prirodu naučne produkcije uopšte. U daljim istraživanjima odgovor možda treba potražiti u pomnom preispitvanju svojstava inherentnih polemikama, budući da bi pogled na ta svojstva mogao detaljno da osvetli prirodu naučnih diskursa o Jugoslaviji i njenim navodnim multikulturalnim politikama. Polemički diskursi, poput onih o bivšoj Jugoslaviji, imaju sklonost radikalne dihotomizacije, dosledno bipolarnog viviseciranja stvarnosti ka teorijskim ekstremima koji oblikuju percepciju u toj meri, da

¹⁶; Brković Č. 2008. Upravljanje osećanjima pripadanja: Antropološka analiza "kulture" i "identiteta" u Ustavu Republike Srbije. *Etnoantropološki problemi* 3 (2): 59-76.

se može govoriti o antagonističkoj dinamici naučnih polemika. Upravo bi antagonistička dinamika svojstvena naučnim polemikama mogla da predstavlja kontekst u kojem se stvara mit o jugoslovenskom multikulturalizmu, kao antagonist nacionalističkim mitovima, kao drugom ekstremu, i među njima posebno mitu o navodnoj inkompatibilnosti kulturâ pojedinih etnokulturnih zajednica Jugoslavije. Uz to, rezultati preliminarnih istraživanja ukazuju na to da bi savremene diskurse o jugoslovenskom multikulturalizmu vredelo analizirati i u sklopu opšte analize mitova o jugoslovenskoj odnosno srpskoj posebnosti, u vezi s čim već raspolažemo postojećim rezultatima nedavnih etnološko-antropoloških istraživanja¹⁷.

Sve četiri hipoteze – hipoteza o metonimijskom hipostaziranju vojvođansko-bosanskohercegovačkog multikul-

¹⁷ Savremena domaća istraživanja u okviru antropologije nauke tumače transformacije mitova o jugoslovenskoj i srpskoj posebnosti u naučnim diskursima u istorijskoj perspektivi. O vrhuncu naučne (ili paranaučne) elaboracije mita o jugoslovenskoj posebnosti v. Krstić, M. 2009. *Nauka o nesvrstanosti u SFRJ*. Master rad. Biblioteka Odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, posebno "Nužna nesvrstanost" str. 107-112. O institucionalnim počecima i sociokulturnom kontekstu etabliranja mita o srpskoj posebnosti kroz galimatijas nauke i politike v. Pišev, M. 2009. *Politička etnografija i srpska intelektualna elita u vreme stvaranja Jugoslavije 1914-1919: Slučaj Jovana Cvijića*. Master rad. Biblioteka Odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, posebno "Jugoslovenski nacionalizam – tri opcije", str. 29-34.

turalizma na celinu Jugoslavije, hipoteza o presudnoj ulozi forme naučnih polemika na antagonizaciju multikulturalizma s nacionalizmom, hipoteza o identifikaciji s proučavanima i preuzimanju mita o multikulturalizmu kao nacionalističkom konstrukt, kao i hipoteza o narastajućem mitu o jugoslovenskom multikulturalizmu kao elementu šireg mitskog sistema o jugoslovenskoj/srpskoj posebnosti, svakako pronalaze značajno mesto u dizajnu istraživanja tokom narednih godina trajanja projekta.

Nenad Radić

Odeljenje za istoriju umetnosti

Filozofski fakultet

Univerzitet u Beogradu

nradic@f.bg.ac.rs

Jedan muzejski predmet kao metafora jugoslovenskog kulturnog nasleđa¹

Apstrakt: Svaki muzejski predmet je po definiciji predmet baštine izdvojen iz svoje realnosti kao njeno svedočanstvo i dokument. Na primeru *Maršalskog štita narodnog oslobođenja* kroz proces muzealizacije, koji implicira prepoznavanje svedočanstvene vrednosti, u radu se analizira geneza nastanka sadržaja jednog umetničkog dela u kome se prepoznaju ideološki, istorijski, umetnički i arhetipski okviri građenja jugoslovenskog kulturnog nasleđa.

Ključne reči: kulturno nasleđe, muzej, Titova Jugoslavija, 1943, muzejski predmet, nacionalni identitet

¹ Ovaj rad je nastao na osnovu istraživanja koja su sufinansirana iz projekta Ministarstva kulture RS: *Definisanje jugoslovenskog kulturnog nasledja* i Ministarstva prosvete i nauke RS: *Modernizacija Zapadnog Balkana* (ev. br. 177009) .

Muzej kao institucija u kojoj se se pohranjuje, čuva i izlaže nasleđe predstavlja važnu tekovinu društva, nastalu u istorijskom okviru konstruisanja nacionalnih identiteta i država moderne Evrope. Od Luvra kao prvog modernog muzeja koji nastaje 1793. godine kao tekovina francuske revolucije, sa idejom da nacionalizovanu vladarsku zbirku i rezidenciju učini dostupnu narodu i time preokrene ideju o muzeju kao ogledalu vladara u ogledalo nacije, ova institucija postaje idealan aparat građenja i potvrđivanja nacionalnog identiteta. Kroz proces aproprijacije kraljevskih zbirki je tako, u okvire francuskog kulturnog nasleđa, sadržinski ugrađeno sve ono što se zateklo u vladarskom repozitorijumu kao elitnom hramu umetnosti. Rađanje muzeja kao utilitarnog aparata zarad demokratizacije obrazovanja označilo je i građenje nacionalnog identiteta programski upisanog u njegovo prvo ime – *Muzej Francuske*.

Muzej istorije Jugoslavije nastaje 1996. godine spajanjem *Muzeja revolucije naroda i narodnosti Jugoslavije* i *Memorijalnog centra Josip Broz Tito*. Karakter njegovih zbirki koje sadrže preko dvestahiljada muzejskih predmeta svedočanstvo su pre svega Titove Jugoslavije i njenog nasleđa. Vremenski, prostorno i sadržinski svaki od eksponata je fragment Titove vladarske predstave u ogledalu naroda. Svaki muzejski predmet je po definiciji predmet baštine izdvojen iz svoje realnosti kao njeno svedočanstvo i dokument. Na primeru *Maršalskog štita narodnog oslobođenja* pokušaćemo da kroz proces muzealizacije, koji implicira prepoznavanje svedočanstvene vrednosti, demonstriramo kako u sadržaju jednog jedinstvenog predmeta možemo

prepoznati ideološke okvire građenja jugoslovenskog kulturnog nasleđa u specifičnom istorijskom trenutku.

Maršalski štit narodnog oslobođenja

Kao početak narativa stvaranja zbirke Josipa Broza Tita i kao jedno od prvih ključnih likovnih dela za građenje vladarske ikonografije odabrano je delo Antuna Augustinčića: *Maršalski štit narodnog oslobođenja*². Iako izrađen 1946. godine, datum njegovog skiciranja je, po svedočenju njegovog tvorca, novembar 1943. godine. Osim svoje istorijski i politički poznate i istražene uloge, Drugo zasjedanje AVNOJ-a u Jajcu, 29. novembra 1943. godine, imalo je i veliki značaj u procesu formiranja vladarske predstave stvaranjem prvih simbola i predstava kako buduće države, tako i njenog vođe i budućeg vladara. Od svih odluka Drugog zasjedanja AVNOJA, kao konsekventne za ikonografski nivo razmatranja važne su sledeće: odluka o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu "koji će obezbediti punu ravnopravnost Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca, odnosno naroda Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine"³ – budući da se, po

² Antun Augustinčić (1900-1979), *Maršalski štit narodnog oslobođenja*, 1946, Muzej istorije Jugoslavije, bronza, prečnik 76 cm, poklon autora Josipu Brozu Titu 1946. godine.

³ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918 – 1978*, Nolit, Beograd 1981, 327.

prvi put, pominju konstitutivne članice nove države; obrazovanje Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) kao najvišeg izvršnog i naredbodavnog organa narodne vlasti s obeležjem privremene narodne vlade; Izbegličkoj vladi u Londonu su oduzeta sva prava, a kralju Petru II zabranjen je povratak u zemlju, s tim da pitanje monarhije reši narod po oslobođenju; za predsednika Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije izabran je Josip Broz Tito, kome je na istom zasedanju dodeljen i čin maršala. Ove odluke, koje su postavile temelje buduće države u jednom delikatnom istorijskom trenutku, označile su i početak diplomatske borbe za priznanje NOVJ kao ravnopravnog člana antifašističke koalicije, što se gotovo istovremeno dogodilo na Teheranskoj konferenciji 1943. godine. Saveznici nisu ni priznali ni osporili stvaranje buduće federacije na odlukama AVNOJ-a, ali je od tog trenutka Titu bio otvoren put ka vrhu vlasti u budućoj Jugoslaviji. Proglašenje novog vladara na Augustinčićevom ratničkom štitu, ovenčanog lovorovim grančicama na Kunovoj maršalskoj uniformi⁴ označio je i početak građenja Titove vladarske ikonografije, koja će na simboličkom planu predstavljati njegov trijumfalni put ka samom vrhu vlasti – njemu kao potpunom otelotvorenju Jugoslavije.

⁴ "U desantu na Drvar Nemci su se domogli samo jedne Titove uniforme... Posle su to odneli u Beč i pokazivali na jednoj izložbi." Beleži Dedijer tako prvu muzealizaciju Titove vladarske ličnosti. V Dedijer, *Josip Broz Tito, Prilozi za biografiju*, Kultura, Beograd 1955, 395.

General-potpukovnik Otmar Kreačić sledećim rečima je započeo svoj tekst "Tito, Maršal Jugoslavije": "Kada jedna ličnost u historiji naroda sraste u tolikoj mjeri s njegovim težnjama i stremljenjima, s borbom za plemenite ideale, ona postaje sinonim svega toga, simbol nacije i zemlje. Kada djela takve ličnosti pređu okvire i granice vlastite zemlje, i nadahnuta do srži humanizmom i pravедnošću prevaziđu zakonito bez obzira na prepreke i ograde, onda ona predstavlja i opštečovječanske vrijednosti. Takav je slučaj sa Josipom Brozom Titom – najvećim vojskovođom – naroda Jugoslavije – koji je u svome revolucionarnom liku, tako reljefno osjenčanom oreolom vječitog narodnog tribuna, spojio i najveće vrijednosti vođe, političara i pobjedonosnog komandanta u jednom četvorogodišnjem ratu koji je otpočeo bez ičega, bez puške, a završio se Armijom od milijun ratnika."⁵

Ovaj panegirički tekst napisan da pohvalnim govorom u slavu Maršala dokaže i potvrdi da on nadmašuje sve prethodno i slično, a čije korene nalazimo još u antičkoj retorici, hvalospevu u čast slavljenika ili neke značajne ličnosti, ističe moć naroda kroz uzdizanje njegovog vođe. On na retoričkom nivou potvrđuje ono što je tada u Jajcu na političkom i simboličkom planu, ali i ikonografskom, stvoreno u likovnim delima Augustinčića, Kuna i Jakca. Stvaranjem grba, prvih Titovih portreta i *insignia* vlasti, nastala je u tom prelomnom istorijskom trenutku propagandna matrica, reper-

⁵ O.Kreačić, "Tito, Maršal Jugoslavije", *Jugoslavija*, sveska devet, 1954, 10-14.

toar simbola koji će do kraja funkcionisati kao osnova njegove vladarske predstave i okvir jugoslovenskog identiteta.

U Homerovoj Ilijadi, ratnik prerasta u heroja i postaje besmrtno samo ako se neposredno suoči sa smrću. Po Žan-Pjeru Vernanu, suočeni s tom činjenicom heroji se u potpunosti *posvećuju ratu, avanturi, slavi i smrti*⁶. Važnost smrti tako proističe iz činjenice da se pojedinac, suočen sa smrću, tim činom izdvaja iznad ostalih i evo kako Vernan dalje to objašnjava: "... real death lies in amnesia, silence, demeaning obscurity, the absence of fame. By contrast, real existence – for the living or the dead – comes from being recognized, valued, and honored. Above all, it comes from being glorified as the central figure in a song of praise, a story that endlessly tells and retells a destiny admired by all."⁷

U istoriji ratovanja štit, osim što ima stvarnu funkciju da zaštiti, ima i simboličku, reprezentativnu funkciju. Štit je onaj znak prepoznavanja koji ratnika izdvaja od ostalih. U Homerovom epu štit je znak koji će Ahila kao heroja učiniti zauvek besmrtim. To je verovatno jedan od najstarijih i najpoznatijih primera i modela upotrebe opisa likovnog dela kroz umetnuti narativ – *ekfrazis*⁸.

⁶ J. P. Vernant, *A 'Beautiful Death' and the Disfigured Corpse in Homeric Epic*, u *Mortals and Immortals: Collected Essays*, Princeton University Press, Princeton 1991.

⁷ isto 57.

⁸ Značenje i konsekvencnost Homerovog opisa Ahilovog štita za istoriju umetnosti u M. Baxandall, *Giotto and the Orators*, Oxford University Press, Oxford, 1971.

Maršalski štit narodnog oslobođenja u svom središtu ima predstavu sa pet spojenih baklji, iznad kojih se nalazi zvezda petokraka, a sve to okruženo, obavijeno snopom, klasjem žita (ječma), preko koga u donjem delu leprša traka, na kojoj stoji datum "29. novembar 1943." Ova predstava okružena je sa dva koncentrična polja, ispunjena figurama ratnika (u povorci, sa zastavama, oružjem, na konjima...), ranjenika i palih neprijatelja. Figure se na oba prstena kreću u smeru kazaljke na satu i na oba prstena, na 12 sati, figure su nešto veće. Na unutrašnjem prstenu to je grupa boraca u snažnom pokretu na desno (iskošenog tela) dok su glave okrenute na levo a tri figure sa podignutim levim rukama pozivaju, "povlače" napred čitavu kolonu. Na spoljnom prstenu stoji pet frontalno okrenutih ženskih figura. Svaka od ovih različito odevenih ženskih figura drži u desnoj ruci visoko uzdignutu baklju.

Ovu predstavu čine dve celine tj. dva dela:

1. Grb čiji nacrt je delo Đorđa Andrejevića – Kuna
2. Okvir ili ram koji tvori povorka figura

Literarnu podlogu grba čine odluke i ideje Drugog zasjedanja AVNOJ-a o uređenju buduće države. Evo kako je stvaranje ove predstave opisao njen tvorac Đorđe Andrejević – Kun: "Još dok smo bili u Jajcu, jednom prilikom pozvao me je drug Marko⁹ i tada smo razgovarali da treba da napravim državni grb. Posle ovog razgovora, napravio sam nekoliko skica – više varijanti, ali to nisu bila neka najsrećnija rešenja. Na drugom sastanku na kome su bili

⁹ Aleksandar Ranković

prisutni drugovi Tito i Marko, predloženo je da se uzme pet buktinja – kao osnovni elemenat grba koji predstavlja pet nacionalnosti naših naroda. Tako je nastao novi grb naše zemlje. Uslovljeno je bilo još ranije da uđe datum 29. XI 1943. godine. Grb sam završio u Drvaru. Radio sam ga u drvorezu, čiji su otisci bili crno-beli¹⁰. "Tako je Vrhovni štab ove otiske novog državnog grba razaslao u sve oslobođene krajeve naše zemlje kako bi se upoznali sa njim. Ali kako su otisci bili crno-beli, to su boje određene za grb bile ispod otisaka mašinom otkucane."¹¹

Iz ovog svedočanstva saznajemo da su idejni tvorci koncepta grba bili Tito, Ranković i Andrejević Kun. Osnovni element buduće državnosti počivao je na jedinstvu naroda Jugoslavije i to je predstavljeno "buktinjama". Ta ideja jedinstva je zatim potvrđena grupisanjem "buktinja" u središte, tako da plamteći tvore vatru. "Zapaliti vatru je", kako kaže Bašlar, "takav psihološki zaokret koji preobraća sve vrednosti...i 'postaje dom'. Pročišćenje koje donosi vatra, (a mi ovde možemo dodati vatra NOR-a) ... može omogućiti da dijalektizujemo, ne uništivši je, vernost jedne duboke ljubavi",¹² u našem primeru – ljubavi prema domovini. Ta se dijalektika materijalizuje kroz ovu predstavu vatre i plodne

¹⁰ Đorđe Andrejević Kun (1904 – 1964), Tri skice za grb nove Jugoslavije, 1943, Muzej revolucije Bosne i Hercegovine, olovka i akvarel, 24 x 15 cm

¹¹ Đ. Andrejević – Kun, *Moj put u Jajce 1943*, u *Tako je rođena nova Jugoslavija*, Beograd 1963, 4.

¹² G. Bašlar, *Psihoanaliza vatre*, Gradac, Beograd, 1996, 85-93.

zemlje (klasje koje okružuje vatru) u još jednom prasimbolu – krugu, da bi bila ideologizovana zvezdom petokrakom na njegovom vrhu (na 12 sati) i konačno se istorijski determiniše datumom na traci koja prepliće celu predstavu.

Na ovu predstavu se zatim u potpunosti nadovezuje, ili na njoj počiva, Augustinčićevo rešenje predstave Narodnog oslobođenja što ga on, poput Hefesta, proročki daruje u obliku štita Titu kao junaku ili heroju. Ovaj vizuelni *ekfrazis* odista u potpunosti sažima čitav istorijski tok rata. Heroizovanje i pretvaranje NOR-a u mitsku sliku ostvaruje se ovde idealizovanom i upečatljivom povorkom ljudskih figura. Ovakva slikovna formula u kojoj se efekat postiže ponavljenjem motiva, koji samo na prvi pogled mogu delovati naturalistički, u stvari ima ishodište u antičkoj retorici i umetnosti – akcenat je u efektivnosti govora (predstave), ne nužno u njegovoj preciznosti ili tačnosti tj. istinitosti. Slične antičke predstave su svakako bile poznate Augustinčiću¹³. Narativne scene na rimskim trijumfalnim stubovima samo su jedan od najupečatljivijih primera. Kao i na Trajanovom i Aurelijevom stubu povorka ratnika je slikovna formula *adlocutio* i *adventus*¹⁴ – predsta-

¹³ Od 1918. do 1920. godine pohađa odsek za vajarstvo na Višoj školi za umjetnost i umjetni obrt. Od 1920. do 1922. pohađa Umjetničku akademiju u zagrebu. Kao stipendista francuske vlade nastavlja studije u Parizu (1922-24), prvo u školi primenjenih umetnosti a potom na Akademiji lepih umetnosti.

¹⁴ L. Nees, *Early Medieval Art (Chapter 1, The Roman Language of Art)*, London, 2002, 17-21.

va povorke koja u trijumfalnom – ritualnom hodu ide ka imperatoru koji im se obraća.

Na samom vrhu, na pročelju štita, nalazi se pet ženskih figura sa bakljama kao personifikacijama pet naroda (Srba, Hrvata, Slovenaca, Crnogoraca i Makedonaca). Simbolička figura – personifikacije određenog naroda nije iznenađujuća ili nova predstava u istoriji umetnosti. Ovde nećemo ići u traganje za praslukama ovakvih predstava već ćemo samo pomenuti Augustinčićevog učitelja Ivana Meštrovića¹⁵ i njegovo korišćenje sličnih predstava. Monumentalne karijatide su kao predstave ožalošćenih jugoslovenskih majki na Spomeniku neznanom junaku na Avali indirektno uticale na Augustinčićevo rešenje da predstavi narode kao žene u narodnim nošnjama.

Maršalski štit narodnog oslobođenja poslužio je 1946. godine i kao model za maršalski znak¹⁶. Ovaj dragoceni predmet, poput renesansnog *ensiegn-a*¹⁷, postaće jedan od glavnih amblematskih dragulja, tako karakterističnih za Josipa Broza Tita. Iskovan u Monetnom zavodu u Moskvi, od belog i žutog zlata, posut stotinama bri-

¹⁵ Poslednje dve godine, na studijama Umjetničke akademije u Zagrebu bio je u klasi Ivana Meštrovića.

¹⁶ *Maršalski znak*, ustanovljen 1946, Muzej istorije Jugoslavije, belo i žuto zlato, emajl, brilijanti i rubini.

¹⁷ Komad renesansnog nakita sa mitološkim, religioznim ili alegorijskim predstavama, koji su u XVI veku nosili vladari i plemstvo. Videti: Y. Hackenbroch, *Renaissance Jewellery*, Sotheby Parke Bernet, London, 1979.

lijanata¹⁸ i rubina, maršalski znak će svog nosioca istaći kao neprikosnovenog vladara. Pod njegovim znakom Josip Broz, a i milioni ljudi uzvikivaće – "Tito – Jugoslavija". Tim činom izjednačavanja i identifikacije sa čitavim narodom i zemljom, u potpunosti je izvršena Titova transformacija od partizanskog vojskovođe do apsolutnog vladara i tvorca nove Jugoslavije.

U zbirci Josipa Broza Tita brojna likovna dela ponavljaju predstave i simbole sa *Maršalskog štita* – dok se Josip Broz Tito *okružuje* (ili koristi) ovim delima gradeći tako sopstvenu vladarsku predstavu koja postaje zajednički imenitelj produkcije jugoslovenskog kulturnog nasleđa. Iz ekfrazisa što ga čini Maršalski štit jasno se izdvajaju sledeće predstave i simboli: buktinja, petokraka, borci i ranjenici, žena kao personifikacija naroda.

Buktinja

Centralni komitet SKOJ-a doneo je 11. aprila 1945. godine odluku da se prvi put u slobodi proslavi Maršalov

¹⁸ "Na večeri u počast delegata na Sveslavenskom kongresu 1946, u jesen pojavio se *le Marechal Tolbouchine*, sa dve kile briljanata, *en pleine parade*, šarmantno pijan." Ovako je Miroslav Krleža opisao maršala Tolbuhina na istoj večeri kojoj je i sam prisustvovao sedeći, kako on kaže, *vis a vis* drugog Maršala – Tita, koji će, samo deceniju kasnije, prevazići i Tolbuhina količinom odlikovanja na svojim paradnim uniformama. Videti: V. Dedijer, *Josip Broz Tito, Prilozi za biografiju*, Kultura, Beograd 1955, 65, napomena 1.

rođendan, o čemu su obaveštene sve omladinske organizacije u zemlji. U pismu omladinskom rukovodstvima pisalo je: "...Uoči pedeset trećeg rođendana druga Tita naše Odeljenje za sport i fiskulturu organizovaće masovna omladinska štafetna trčanja širom Jugoslavije. Mladi trkači nosiće lepo izrađene palice i u njima pismenu čestitku o rođendanu našeg Maršala i poneće u Beograd pozdrave naroda koji će ih putem dočekivati..."¹⁹

"Lepo izrađene palice" su tako postale potvrđeni simbol bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije i glavni maršalski tj. vladarski atribut Josipa Broza Tita. Osim što gotovo devedeset posto štafeta (ili slobodno možemo reći maršalskih palica jer palica predstavlja jednu od osnovnih maršalskih *insignia*) ima prepoznatljivu predstavu buktinje tj. baklje, sam čin pronošnja kroz čitavu Jugoslaviju i njene predaje će svake godine oživljavati uspomenu na NOR i tako kao na trijumfalnom krugu *Maršalskog štita* (*adlocutio* i *adventus* formula) potvrđivati njegovo proročanstvo pobede pod znakom crvene petokrake.

Iako formalno gledano štafete predstavljaju dela primenjene umetnosti, njihova likovnost i ishodište iz grba Jugoslavije neobično su važni za dalje razumevanje matrice Titovog jugoslovenskog nasleđa. Njihova brojnost do 1957. godine, kada je njen naziv bio promenjen u *Štafetu mladosti* (do tada *Titova štafeta*), je bila tolika da se počelo razmišljati o njihovom skladištenju. Do prve štafete

¹⁹ *Titova Štafeta – Štafeta mladost*, Memorijalni centar "Josip Broz Tito", Beograd, 1986.

Mladosti stizale su hiljade "palica" iz svih krajeva zemlje od svih organizacija i pojedinaca. Ustanovljenjem Titovog rođendana za Dan mladosti kao državnog praznika 1957. godine i njegove centralne proslave na stadionu JNA, štafeta je kao deo ritula vladarske predstave i potvrde kulminirala osnivanjem Muzeja 25. Maj 1962. godine. Osnovu postavke tog muzeja činile su upravo štafetne palice. Do 1980. godine njihov broj je dostigao 20.000. primeraka.

Borci i ranjenici

Do kraja svoje vladavine Tito je posebnu pažnju posvećivao uspomena na ratne dane i na obeležavanje svih datuma vezanih za taj istorijski period. Kao znak zahvalnosti i lojalnosti, odmah po oslobođenju počeli su da pristižu prvi pokloni namenjeni ukrašavanju ili, tačnije, obeležavanju prostora njegove rezidencije u Beogradu. Vila porodice Acović u Rumunskoj 15 je tako postala svojevrsan *teatrum memoriae* a likovna dela koja su sukcesivno popunjavala enterijer i vrt *simulacre* pamćenja i podsećanja na Titove "zasluge za narod".

Jedan od prvih takvih *znakova* bila je skulptura "Nošenje ranjenika"²⁰, karakteristične i socijalističkom realizmu omiljene teme iz NOB-a, sa posvetom na postamentu: "Vrhovnom komandantu slavne Jugoslovenske armije, maršalu Josipu Brozu Titu, u znak zahvalnosti građani Zagreba 8.V 1945 – 8.V 1946." Skulpturu je u bronzi uradio

²⁰ Antun Augustinčić (1900-1979), *Nošenje ranjenika*, 1947, Muzej istorije Jugoslavije, bronza, visina 190 cm.

Antun Augustinčić i ona je 1947. godine, kada je Tito i zvanično počeo da koristi ovu vilu kao svoju privatnu rezidenciju, postavljena u šumovitom delu vrta. Iste godine u vrtu je postavljen i "Ranjeni kurir"²¹ Frana Kršinića. Obe skulpture karakteriše retorička idealizacija pre naglašenog patosa čiji efekat u potpunosti odgovara stvaranju mitske slike o herojskoj partizanskoj epopeji.

Bratstvo i jedinstvo u kolu

Kao posebna grupa likovnih dela koja nose poruku bratstva i jedinstva u zbirci Josipa Broza Tita, izdvajaju se ona sa folkolornim predstavama. Među njima posebno mesto zauzimaju dela sa predstavom narodnog kola. Kao idealna slika povezanosti i jedinstva, ljudske figure u krugu su nosioci ideje bratstva i jedinstva. Zato i ne čudi brojnost kulturno umetničkih društava u Titovoj Jugoslaviji. Njihov zadatak da neguju i čuvaju folklorno nasleđe čitave Jugoslavije savršeno se uklapao u moralno-vaspitni program omladinskog odgoja.

Narodni odbor Beograda je u skladu sa tom porukom kao novogodišnji poklon Josipu Brozu Titu, 2. I 1948. godine, predao monumentalnu fontanu²², rad Sretena Stojanovića. Fontanu čini pet ženskih figura u krugu, odevenih u narodne nošnje, kako uzdignutih ruku zajedno drže pe-

²¹ Frano Kršinić (1897-1981), *Ranjeni kurir*, 1946, Muzej istorije Jugoslavije, bronza, visina 100 cm.

²² Sreten Stojanović (1898-1960), *Fontana bratstva i jedinstva*, 1947, Muzej istorije Jugoslavije, bronza, visina 210 cm.

tougaonu ploču na čijem središtu se nalazi kugla. Ova predstava pet ženskih figura kao personifikacija naroda Jugoslavije kako u plesnoj figuri uzdižu pentagram, postavljena je ispred Rezidencije u Užičkoj 15. Kao *simulacra* pamćenja, ovog puta ideje o trijumfu bratstva nasuprot haosu bratoubilačkog rata, fontana je na simboličan način, kao zavetni poklon, podsećala na sporazum između Josipa Broza Tita i naroda Jugoslavije o stalnoj borbi za očuvanje njenog jedinstva.

Веселинка Кастратовић-Ристић

Музеј историје Југославије

Београд

veselinka.kastratovic@mij.rs

Континуитет у дисконтинуитету Телесне вежбе, слетови, штафетне палице¹

Апстракт: Жеља и потреба *Сокола* и *Народне омладине* да својим културно-просветним радом и масовним чланством утичу да се на простору Југославије превазиђу националне поделе, нису биле довољне. Истрајавање на југословенству ових организација било је могуће само ако је држава подржавала њихов рад.

Кључне речи: континуитет, дисконтинуитет, југословенска идеја, соколи, омладина, телесне вежбе, слет, штафета, краљ, Ј. Б. Тито.

Покушај одређивања просторних и временских граница прикупљања и изучавања југословенске баштине показао се тежим него што се очекивало. Слојевитост постојања југословенске идеје, југословенске државе и југоносталгије чини појам југословенске баштине врло

¹ Овај рад је настао на основу истраживања која су финансирана из пројекта Министарства културе РС: *Дефинисање југословенског културног наслеђа*.

широким и растегљивим. Оставштина државе која је трајала мање од једног века протеже се од половине XIX па до почетка XXI века. У том периоду било је "појава" које су трајале у различитима државама (Краљевина Србија, Краљевина СХС, Краљевина Југославија, ФНРЈ, СФРЈ, СРЈ, Република Србија) и у различитим друштвено политичким уређењима (монархистичко, социјалистичко и демократско). Опстајање је захтевало промену или осавремењивање појавности али је суштина у многоме остала иста.

Једна од стално присутних појава била је брига о младима. Рад на њиховом културном уздизању, школовању и пружању "помоћи" за проналажење сопственог места у друштву био је део државне политике. Али, пре свега, бринуло се о физичком/телесном здрављу младих. Та "племенита" забринутост је стварала услове у којима се велики број младих, који су иначе избегавали да буду политички ангажовани, могао укључити у организације које су се бавиле "телесним вежбама/физичком културом". Њихов спортски ентузијазам је, тако, стављен у службу партијских или државних идеја. Иако су спортска друштва била многобројна, у овом раду ћемо се задржати на онима која су неговала југословенску идеју.

Панславистичко друштво *Соко*² је имало присталице у земљама на простору будуће Југославије где су

² У Прагу је 1862. године основано *Прашко теловежбно друштво* коме је 1864. године додато име *СОКО*. Оснивачи су били: др Мирослав Тирша и Јиндрих Фигнер. Словенско

формирана национална друштва: соколи Србије, Хрватске и Словеније. Друштво *Соколи Србије* је основано 1881. године под називом "Прво београдско друштво за гимнастику и борење" које ће се од 7. априла 1891. године звати "Београдско гимнастичко друштво Соко". До 1910. године соколске организације су се разгранале по Србији.

У периоду од 1910. године до Балканских ратова, 1912.године, било је идеја да се по угледу на стварање *Савеза Чешко-славенског Соколства* формира Југословенски (Славенски Југ) Соколски Савез који би обухватио: *Словенска Соколска Савеза*, *Хрватски Соколски Савез*, *Бугарски Јуначки Савез* и *Српски Соколски Савез*. Савез би ујединио соколе који су били разједињени и подељени. "Чак да нису Словени него Неспловени, да нису Соколи него Несоколи, морало би им природно бити, да физички тако једнаки и измешани, да територијално тако укљештени на једном и једнако малом комаду земље, да културно тако блиски, по језику слични, као јединица апсолутно слаби, остављени иначе од свега и свакога, пред једним непријатељем, морало би им природно бити, ако опће имају ср-

Соколство је имало задатак да подиже телесне и моралне снаге међу свим словенским народима. Средства су му била спајање соколских земаљских удружења, узајамни састанци, слетови и јавне вежбе, течајеви за образовање претходника, усавршавање школске телесне вежбе, увођење и спровођење јединственог система за телесну вежбу...

ца, душе, разума, свести, да потраже једну заједницу, један споразум, једну слогу, један Савез бар у границама најмање могућности" ... "Сврха Југословенског Соколског Савеза јесте чисто Соколска и само Соколска: телесно и морално јачање путем развијања и неговања телесне веџбе."³ Подвлачењем соколских задатака овог *Савеза* неважним се представљала чињеница да је "Образовање Савеза Чешко-славенских Сокола образовало и силно јачање чешког народног отпора".⁴ До стварања југословенског Савеза није дошло јер су ратови на Балкану показали да соколство није превазишло националне оквире.

После Првог светског рата и стварања Краљевине СХС у Новом Саду је 28. јуна 1919. дошло до уједињења свих соколских друштава и оснивања *Соколског савеза Срба, Хрвата и Словенаца* (СССХС). У новим околностима соколске организације су на себе преузеле задатак да "служећи народу спроведено јединство и уједињење сокола може да послужи као помоћ и средство да се тај процес изван Соколства без кризе, што боље, јаче и лепше, сврши и у народу."⁵ Према *Стату* задатак соколства био је "стварање физички здраве, крепке, морално и интелектуално развијене омладине, националном свешћу прожете, духом сло-

³ Dušan M. Bogunović, *Sokolske reči Dra Laze Popovića*, Zagreb, 1928, 5.

⁴ *Исто*, 3.

⁵ *Исто*, 14.

венске солидарности."⁶ Поред јачања морала и честитости, циљ је био и јачање братске слоге и народног јединства као и афирмисање међу "троименим народом" идеја уједињења, југословенства и словенства. Следеће, 1920 године СССХС мења име у *Југословенски соколски савез*.

Југословенски соколски савез је интезивно радио на унапређењу физичког васпитања школске омладине. Урађени су нацрт Закона о физичком васпитању и предлог за оснивање факултета за "образовање у области гимнастике". Организовање и разгранавање *Савеза* захтевало је пуно времена и труда, док је питање најуспешније сарадње са државом остало нерешено све до увођења диктатуре 1929. године. Иако су соколи своје чланство васпитавали као "свесне држављане" са осећањем одговорности за судбину државе, режим није значајније улагао у рад ЈСС. Помоћ је била периодична и углавном се односила на организовање слетова.

Чињенице да је соколско југословенство било изворно, да је настало још пре уједињења Краљевине и да је чланство васпитавано под паролем "Ко је соко тај је Југословен", утицала су на одлуку државе да после увођења шестојануарске диктатуре не забрани рад ЈСС-а. Држави је била потребна организација која ће идеју "интегралног југословенства" учврстити у народу. Национални и општекултурни значај соколског

⁶ А. Brozović, *Soko Kraljevine Jugoslavije*, Beograd, 1930, 92.

покрета био је потребан режиму који је хтео да прошири своју власт и зато се говорило да "нема покрета који би савесније, здравије, боље деловао на прогрес нашег народа него што је то соколство."⁷ Настојање режима да угаси/забрани рад многобројних друштава и савеза али да ипак има могућности на шире деловање утицало је "да се у циљу физичког, моралног и националног васпитања здруже све здраве снаге народа у једну витешку организацију – Соко Краљевине Југославије".⁸ Потпуно подржављење сокола извршено је *Законом о оснивању Сокола Краљевине Југославије* 5. децембара 1929. године. Тако соколски покрет добија значајно место у државној политици која очекује да ће покрет својим просветним радом утицати на трајно духовно уједињење целокупног народа и стварање јединствене Краљевине Југославије.

У време намесништва и владе Милана Стојадиновића, од 1935. до 1939. године, поново почињу са радом национална удружења и партије. Уместо југословенске политике јачали су клерикализам и национална искључивост. У таквим условима рад сокола је био отежан, а у неким крајевима Хрватске соколи су били физички нападани, уништавани су соколски домови и имовина. Напуштени од државе, соколи су били гоње-

⁷ Dušan M. Bogunović, *Današnji problem sokolske prosvete, Sokolska prosveta*, бр. 2, 1931, 34.

⁸ Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, I, Београд 1996, 436.

ни због истрајавања на позицијама интегралног југословенства. У редовима *Сокола Краљевине Југославије* 1938/1939. године било је око 384.000 чланова и они су уз *Јадранску стражу* били најмасовнија организација југословенски оријентисана.

Пред сам почетак Другог светског рата (1938/1939) *Соколи Краљевине Југославије* почињу да сарађују са комунистичком омладином. Савез Комунистичке Омладине Југославије је од свог оснивања (1920) углавном са непријатељством гледао на соколски покрет. Непостојање класне свести и класне борбе унутар сокола био је разлог грубих напада комунистичке омладине, која је соколе називала буржујима и фашистима. Али, многољудност спортских организација подстакла је Управу СКОЈ-а да 1923. године покрене питање радничког спортског савеза Југославије "без ког не може омладински покрет, ако неће да допусти да се радничка омладина трује буржоаским спортским клубовима."⁹ Највећи део радничке омладине био је укључен у *Југословенски соколски савез*. У време диктатуре, комунистичка омладина је била прогањана те је своју борбу усмерила на све режимске организације па и на *Соколе*. Овај непријатељски однос мења се после 1935. године када СКОЈ поново покушава да придобије нефашистичке масовне организације омладине за борбу против фашизма. Народнофронтowska опредељеност соколске и комунистичке омладине била је битна додирна тачка

⁹ Nikola Žutić, *Sokoli*, Beograd 1991, 29.

која је условила заједничке акције. На свечаној академији поводом прославе Првог децембра 1938. године, која је одржана у соколском дому у Београду, представник студената из редова СКОЈ-а је позвао демократску и родољубиву омладину на јединство. Следеће године руководство СКОЈ-а је издало проглас у коме је позвало "патриотску јавност, соколе, ратнике, читав народ да као један, сви заједно устанемо у одбрану државе."¹⁰ Непосредна ратна опасност зближила је два, у основи, различита покрета. Један, југословенски и посвећен општем физичком, моралном и културно-просветном развоју појединца и целокупног народа, други, интернационални, класно свестан који своју борбеност није хтео да "троши" на физичку спремност својих чланова. Током 1939. године било је више заједничких акција усмерених ка придобијању што већег броја младих у покрет за одбрану земље. После соколског слета одржаног у Новом Саду 21. маја 1939 године одржан је митинг на коме су заједно наступали представници СКОЈ-а и *Сокола*.

Народна омладина

После ослобођења 1945. године *Народна омладина Југославије*¹¹ своју активност с антифашизма преусме-

¹⁰ Исто, 291.

¹¹ Уједињени савез антифашистичке омладине Југославије (УСАОЈ) 1946. године мења назив у *Народна омлади-*

рава на обнову и изградњу земље али и на културно-просветне и спортске активности. Рад на развоју фискултурног покрета није занемарен. Већ у мају 1945. године формиран је *Фискултурни савез Југославије*. Принципи новог фискултурног покрета су "масовно и свестрано развијање физичке културе и васпитање омладине; повезивање физичке културе са општенародним задацима ради чувања тековина НОБ, учешће у обнови и изградњи земље и достојно репрезентовање југословенске физичке културе у свету."¹² У оквиру *ФСЈ* формирано је много спортских савеза што је допринело унапређењу спорта и постизању добрих резултата. Почетком 1948. године формиран је *Гимнастички савез Југославије* који је окупљао око 60.000 вежбача. Велики број чланова овог савеза потицао је из предратних сокола.

Када је *ФСЈ* престао са радом¹³ долази до стагнације физичког васпитања и расула у неким спортским гранама. Због лошег стања у спорту на иницијативу *Народне омладине Југославије* одржан је у Београду (6-8. новембра 1958) *Југословенски конгрес за физичку*

на, а после уједињења са СКОЈ-ем 1948. године све до 1963. носи назив *Народна омладина Југославије*.

¹² Gavro Cerović, *Razvitak omladinskih organizacija u posleratnom periodu (1945-1958)*, Beograd 1959, 64.

¹³ На II земаљској конференцији 11. фебруара 1952. укинут је рад *ФСЈ* јер је закључено да су спортски савези довољно организовани да могу самостално наставити рад.

културу на коме су, осим набрајања проблема (осипање чланства, недостатак стручног/школованог кадра за наставу физичке културе у школама и недовољан број стручњака у спортским и фискултурним организацијама), изнети и предлози за опоравак спорта. Пре свега, требало је радити на развијању масовне фискултуре, стварању услова за рад, изградњи спортских објеката и обезбеђивању материјалне помоћи за спортисте која би им омогућила да се "припреме за свој животни позив". Без друштвене то јест државне подршке било је тешко постизати добре резултате. Али и режиму је била потребна масовна организација преко које ће ширити свој идејни утицај. "Остварујући своју политичку и васпитну улогу *Народна омладина* у својим оквирима организује разноврсне облике активности, клубове, друштвене и разне установе и, исто тако, помаже развијању друштвених организација и институција које делују на васпитање омладине." ... "Као организација младих *НО* настоји да садржину, метод и облик свога рада прилагоди менталитету и интересовању омладине, водећи рачуна о различитом узрасту, брине се за побољшање услова њиховог рада, школовања, спортског и културног живота."¹⁴

Гимнастички савез Југославије је 1951. године променио име у *Партизан Југославије – савез за телесно вежбање* а касније у *Савез за физичко васпитање и*

¹⁴ *Statut Narodne omladine Jugoslavije*, Beograd, 1961, 15-16.

рекреацију *Партизан*. Почетком шездесетих година *Партизан* је имао око 250.000 чланова.

Ентузијазам који је омладина уложила у изградњу земље као и резултати које је постигла нису били довољни за превазилажење националних подела које су опстајале и поред контроле "с врха". Хиљаде омладинаца биле су укључене у заједничка спортска, културна и политичка дешавања, али је очекивани резултат изостао. На седмом конгресу *НОЈ* (Београд, 26. јануар 1963) у уводном говору Ј. Б. Тито је нагласио: "Парола *братство и јединство* морала би већ бити превазиђена али је она још увек актуелна због извјесних противуречности у нашем друштвеном животу."¹⁵ ... "Узмимо само питање југословенства. Има не мало људи у појединим републикама, па чак и међу неким комунистима, који тешко изговарају ријеч Југословен, да не би, ваљда, тиме повриједили своја национална и друга права. А у чему је појам југословенства, шта на име, значи бити Југословен?"¹⁶

¹⁵"Integracija, kako je mi zamišljamo, ne znači negiranje nacionalnosti i njihovih prava koja je odredila naša revolucija. U našoj zemlji gde postoji nekoliko republika i više nacionalnosti radi se, uglavnom, o idejno-političkoj integraciji, koja predstavlja preduslov za integraciju u ekonomici, socijalističkoj kulturi, nauci, umjetnosti i drugom." (J.B.Tito) *Sedmi kongres Saveza omladine Jugoslavije*, Beograd 1963, 10.

¹⁶ Исто, 13.

У говору којим је 25. маја 1966. године поздравио представнике омладине Тито се осврнуо на међунационалне односе. "Социјалистичко друштво не анулира националности, њихово историјско поријекло и достигнућа у прошлости, али у социјализму морају да нестану разне националне несугласице. Нико никога не спречава да каже да је Хрват, Словенац, Македонац, Србин, Црногорац или припадник неке друге нације. Зато овом приликом морам да кажем да сам био изненађен када сам чуо да се баш у Београду међу омладином врши анкета о томе коју националност више воли. Зар само постављање таквог питања није подстрекавање онога што је негативно и оживљавање нечега што је нестварно? По мом мишљењу, то је у најмању руку бесмислица, ако се иза тога не крије и нека друга намјера."¹⁷

У годинама које следе омладина Југославије ће на политичкој сцени тражити своје место и отвореније друштво. *Партизан* ће, осим вишебоја, бити познатији по кошарци, одбојци и рукомету. Масовне физкултурне вежбе добијају нову форму и постају рекреативне.

Слетови

Слет као јавно масовно вежбање је још 1882. године увео оснивач *Сокола* Мирослав Тирш. Од тада је Свесоколски слет у Прагу постао редовна периодична

¹⁷ Архив Јосипа Броза, КПР, V-7а, кутија 172.

манifestација. Већ од 1891. године постаје *Свесловенски слет* са огромним бројем вежбача и још већим бројем гледалаца. Соколи из Србије, Словеније и Хрватске редовно учествују на Свесловенском слету у Прагу од 1895. године.

Соколски савези на простору будуће Југославије организовали су локалне слетове или летње јавне вежбе као и националне Свесоколске слетове.¹⁸ Од уједињења у Краљевину СХС Свесоколски слетови су се одржавали у Љубљани 1922. и у Београду 1930. и 1941. године. Поред тога организована су атлетска такмичења а соколи су учествовали на међународним гимнастичким такмичењима. *Савез сокола СХС* је био члан Међународног гимнастичког савеза од 1920. године.

Први Југословенски Свесоколски слет на коме је учествовало 13.000 чланова одржан је у Београду од 8. до 30. јуна 1930. године. Као гости допутовали су соколи из: Чехословачке, Пољске, Румуније, Француске и Америке. За Видовдан је организован завршни слет и свечани дефиле који је пратило око 200.000 Београђана и гости из земље и Европе. После слета који су пратили краљевска породица и представници владе организован је концерт на коме је учествовало око 400 извођача.

Соколи Краљевине Југославије су учествовали на X Свесловенском слету у Прагу 1938. и на IX слету бугарских *Јунака* у Софији 1939. године.

¹⁸ У Љубљани 1893. и 1904. и у Загребу 1906. и 1911.

Пре Другог светског рата 6. септембра Соколи Краљевине Југославије су организовали гимнастичке вежбе, слетове, дефиле и спортска такмичења поводом рођендана престолонаследника/краља Петра ИИ Карађорђевића који је био покровитељ *Сокола*. После рата најпознатији слет био је онај који је организован 25. маја поводом рођендана Ј. Б. Тита.

Традиција организовања слетова је настављена и после Другог светског рата у организацији *Фискултурног савеза*. Преко 200 слетова је организовано 1945. године, а Први слет фискултурника Југославије одржан је 1947. године у Београду на коме је учествовало 15.000 вежбача. Следеће године на Свесоколском слету у Прагу учествовали су и представници ФНРЈ. У време одржавања слета објављена је *Резолуција Информбироа* што југословенске учеснике није омело да својим учешћем одушеве публику и измаме подршку. За њихово "залагање и високу патриотску свест" учесници су добили посебно признање *Фискултурног савеза Југославије*.¹⁹ Слетови су се одржавали не само из спортских разлога већ и поводом обележавања државних празника, годишњица, међурегионалног дружења младих. Великим слетом 1959. године обележена је четрдесетогодишњица КПЈ/СКЈ. Шездесетих и седамдесетих година XX века слетови су

¹⁹ У оквиру прославе *Дана Републике* 29. новембра у Београду је одржана свечана академија Гимнастичког савеза и Комитета за фискултуру владе ФНРЈ на којој је додељено ово признање.

били мањег обима, осим централног слета који се одржавао сваког 25. маја све до 1987. године. Расправе које су од почетка осамдесетих година пратиле овај слет упућивале су на нову-стару климу растакања југословенства.

Штафета

Штафета је у савременом колективном сећању остала као симбол стварања и подржавања култа Јосипа Броза. Упамћена је као Титова штафета или штафета младости. Али двадесетак година пре него што је предата прва штафета Јосипу Брозу соколски одбор сарајевске жупе одлучио је "да пробуди не само код сокола, већ и код целог народа Босне и Херцеговине један пламенит осећај захвалности целе БиХ према Краљу Ослободиоцу Петру И паљењем зубље захвалности у историјском граду Сарајеву, па да је тако запаљену његови чланови соколи у одушевљеном трку однесу преко високих планина, кроз велике шуме и дивна поља преко Дрине и Мораве на даљину од 350 км на историјско место Оплепац (Тополу). Тамо се има запалити над гробом краља Петра Ослободиоца соколско кандило, које ће вечито горети и причати о њиховој захвалности од колена до колена."²⁰ Зубља (штафета) је пошла на пут 2. јуна 1934. године и

²⁰ Олга Манојловић-Пинтар, "Тито је стена" (Дис)континуитет владарских представљања у Југославији и Србији у XX веку, *Годишњак за друштвену историју*, 2-3, 2004, 96-97.

носило ју је преко 2000 сокола који су били распоређени на раздаљини од 50 до 200 метара. Многи су желели да сачекају и испрате зубљу, а сврха њеног ношења било је "буђење народне свести и развијање једног осећања, које често пута замре, а то је поштовање прошлости."²¹ Престолонаследнику Петру ИИ Карађорђевићу су соколи за рођендан 1940. године предали Краљеву штафету која се и данас чува у Двору у Београду.

Идеју да се штафетним трчањем из руке у руку пренеси палица у којој ће бити честитке за рођендан Јосипу Брозу Титу дао је Јосип Прохаска, професор фискултуре у Крагујевцу, који је пре рата био члан соколског друштва. На километрима дугом путу хиљаде младих је носило штафету са поруком љубави и искрених честитки за дуг живот и добро здравље "вољеног друга Тита". У Београду је свечани дочек носиоцима главних штафета организован на Тргу Републике или Теразијама, а онда је 1955. године поводом десетогодишњице штафете централна свечаност организована на стадиону ЈНА. Следеће, 1956. године Јосип Броз Тито је, прихватајући позив да присуствује приредби на стадиону ЈНА, у поздравном говору предложио "да 25. мај буде увијек смотра наше младости, да буде то дан спорта наше југословенске омладине, дан физичке и духовне смотре."²² Стављајући себе и свој рођендан у други план Јосип Броз се дис-

²¹ Исто, 97.

²² Исти говор Ј. Б. Тито је одржао и испред Белог двора где је примио штафете. Архив Јосипа Броза, КПП, V-7а, кутија 164.

танцирао од видног стварања култа личности.²³ Уз то, штафета младости је требало да буде симбол заједништва. Недељама је штафета била на путу и ношена је кроз све крајеве Југославије. У медијима се говорило како је штефета дочекана, како испраћена, ко је најбоља/и омладинка/омладинац који ће је предати Титу. Тако се потхрањивао такмичарски дух и национални идентитет. Али неуспех тог градитељства се, на крају, видео и на штафети. Својим предлогом плаката²⁴ и штафете 1987. године словеначка ауторска група *Нови колективизам* је изазвала скандал. Нова штафета која је на врху имала осам црвених капљица касније је тумачена као најаву будућих ратних сукоба на простору Југославије.

Петнаестак година касније поново су почела окупљања и ношење штафете у неким градовима Србије и Словеније. Носталгични жал за добрим старим време-

²³ Дистанцирање од стварања култа је била последица растуће критике Стаљиновог култа личности. „Позната је скромност друга Тита који своје успехе и заслуге приписује радничкој класи и своме народу. Стога је друг Тито изразио жељу да 25. мај буде смотра омладине а не посебна прослава његовог рођендана. Међутим, љубав наших народа изражена своме Председнику Титовом штафетом и по својој садржини и по свом карактеру спонтана је манифестација тековине наше социјалистичке револуције и изградње.“ Архив СЦГ, фонд 114, фасцикла 64.

²⁴ Плакат је био копија нацистичког плаката из 1936. године а први предлог штафете била је скулптура коју је било немогуће носити.

нима је умножио број штафета које су ношене у свим републикама бивше Југославије. У последње две године испред *Музеја 25. мај* "републичке" штафете носиоци предају Титовом унуку Јосипу Брозу – Јошки.

Закључак

Југословенско културно наслеђе је корпус бројних дешавања и појава које је тешко омеђити на године постојања саме државе Југославије. Појаве које су у раду само поменуте, а не до детаља сагледане, показују да су то испреплетане појаве дугог трајања. Кроз поигравање речима *континуитет* и *дисконтинуитет* остаје стална запитаност о узроцима и последицама. Југословенска идеја је имала своју узлазну линију али није успела да се укорени јер су је три пута урушили ратови. Идејни рад на стварању једног, југословенског народа и масовност чланства *Сокола*, а касније *Народне омладине*²⁵ није била довољна да се превазиђу националне поделе. Истраживање богате грађе (штампа – књиге и периодика, плакати, рукописи) која је остала као доказ о великом културном, просветном и идеолошком раду бројних генерација може дати одговор на питање да ли је југословенско наслеђе сачињено од сталних сукоба или нова нада да се они могу превазићи.

²⁵ *Народна омладина Југославије, Савез омладине Југославије, Социјалистички савез омладине Југославије.*

Gordana Gorunović

Odeljenje za etnologiju i antropologiju

Filozofski fakultet

Univerzitet u Beogradu

ggorun@open.telekom.rs

Sećanja na Omladinske radne akcije kao element jugoslovenskog nasleđa: iz perspektive učesnika i aktiviste¹

Apstrakt: Virtuelna sećanja na Omladinske radne akcije iz perioda SFRJ, kao značajan element u savremenim zamišljanjima jugoslovenskog kulturnog nasleđa, ovde se posmatraju kroz prizmu ličnog narativa jednog individualnog aktera, bivšeg učesnika ORA, koji u periodu postsocijalizma i društvene tranzicije simultano deluje kao kulturni preduzetnik na nekoliko različitih, ali uzajamno povezanih nivoa: globalnom, kao kreator nekoliko tematskih veb sajtova, pre svega, foruma o nekadašnjim radnim akcijama, i lokalnom – kao pokretač novih udruženja građana i volonterskih akcija; te na profanom i svetom planu. Nit koja povezuje tako različite i naizgled oprečne vidove javnog delanja u aktuelnim uslovima (Internet i negovanje sećanja na ORA; cr-

¹ Ovaj rad je nastao na osnovu istraživanja koja su sufinansirana iz projekta Ministarstva kulture RS: *Definisanje jugoslovenskog kulturnog nasleđa* i Ministarstva prosvete i nauke RS: *Antropološko proučavanje Srbije – od kulturnog nasleđa do modernog društva* (177035).

kvograditeljstvo u lokalnoj zajednici) je upravo volonterski rad koji se inspiriše konceptom i praksom dobrovoljnog rada omladine iz perioda socijalizma. Životna priča subjekta reflektuje teme i motive koji su relevantni za razumevanje kako narativne konstrukcije identiteta u ravni pojedinca, tako i značenja, odnosno značaja njegovog delanja u virtuelnom i društvenom polju intersubjektivne komunikacije.

Ključne reči: Omladinske radne akcije u SFRJ, Internet, Bilten ORA SFRJ – Leksikon ORA mitologije, Akcijaš, lični narativ, nova udruženja građana i nove radne akcije u postsocijalističkom periodu

Uvod

U odnosu na priču koja će biti ispriповедana, moja pozicija je u antropološkom smislu kontroverzna budući da je posredi uloga "dvostrukog" ili čak višestrukog "pripadnika"²: naime, bila sam učesnik omladinskih radnih akcija u periodu 1979-1983 i član foruma *Bilten ORA SFRJ – Leksikon mitologije omladinskih radnih akcija*,³ jedinog Internet sajta koji je posvećen isključivo ovom fenomenu

² Vidi Slobodan Naumović, "The 'Double Insider Syndrome' Or Is Romanticist Heritage the Primary Source of Ideologised Discourses in Balkan Ethnology", *Zbornik Filozofskog fakulteta*, Knjiga XIX, Serija A, Beograd, 1997, 319-351.

³ Na Internet adresi http://bilten-ora-sfrj.com/public_html/index.php

iz perspektive učesnika. Pripovest koja sledi, međutim, nije autobiografska već je pretežno biografska i zasniva se na ličnom narativu o životu i aktivnostima glavnog "učesnika", osnivača i administratora Foruma čije je korisničko ime Akcijaš.⁴ Nakon konsultacija s njim, dobila sam dozvolu da u radu koristim njegov "nadimak".⁵

⁴ Narativ se zasniva na intenzivnim intervjuima koje sam vodila sa Akcijašem u Kikindi od 7. do 12. novembra 2011. godine. Koristim ovu priliku da još jednom zahvalim mom ključnom informantu na dobroj volji i spremnosti da sa mnom podeli svoju životnu priču., kao i na prilici da posetim i fotografisem značajne lokalitete u gradu i okolini – staro, tj. prvo naselje ORA Kikinda na Aerodromu (Trakserov salaš), Simićev salaš i novo naselje u okviru SC "Jezero", koje je pre nekoliko godina obnovljeno i pretvoreno u hostel. Moj kratak boravak u Kikindi se podudario sa gostovanjem tematske izložbe "Ustanak u severnom Banatu 1941.", koja je otvorena 3. oktobra 2011. u Narodnom muzeju u Zrenjaninu. "Izložba obuhvata trodimenzionalne predmete (najviše oružje), fotografije, dokumente i ostalu arhivsku građu o pripremi i toku ustanka u severnom Banatu 1941. godine." Izvor: zvanična prezentacija Narodnog muzeja Zrenjanin <http://www.muzejzrenjanin.org.rs/sr/aktivnosti/189/izlozbe.html>. Jedno od poprišta događaja o kojima izloženi materijal svedoči je i Simićev salaš, memorijalno mesto na kojem se nalazi spomenik poginulim partizanima iz ustaničkog odreda.

⁵ "Ako je priča afirmativna za vreme ORA, vrlo rado bih se uključio u nju, a ako budem bez lica u istraživačkom radu, to bi mi još više godilo. Nije mi do eksponiranja, ali te neću odbiti šta god da je" (Akcijaševe reči u našoj privatnoj prepisci).

Naše virtuelno poznanstvo datira iz doba postojanja sajta *Leksikon YU mitologije*, tj. mrežnog izdanja publicističkog projekta koji su započeli gđa Dubravka Ugrešić i njeni saradnici još 1989, a koji je na Internetu zaživeo 2001. godine. Glavni rezultat tog projekta je knjiga pod istim naslovom u izdanju izdavačkih kuća "Rende" iz Beograda i "Postscriptum" iz Zagreba (2004).⁶ Učesnici i simpatizeri nekadašnjih omladinskih radnih akcija sa teritorije bivše SFRJ i iz dijaspore počeli su se "okupljati", družiti i "upoznavati" na tom sajtu. Slali su svoje tekstualne priloge u okviru zadatah leksija i otvarali nove u vezi sa tematikom radnih akcija (lična sećanja o učešću na ORA; organizacija brigada; ikonografska obeležja brigada i akcija – značke, amblemi, bedževi, grbovi, zastave; priznanja; radne aktivnosti na trasi; svakodnevni život i društvene aktivnosti u naselju; akcijaška "supkultura", rituali, folklor, žargon, itd). Tako se začela ideja o potrebi osnivanja sajta forumskog tipa koji bi bio isključivo posvećen obnavljanju ličnih uspomena, iskustava i "pokidanih veza" između učesnika, razmeni informacija (izvornih tekstova, fotografija, filmova, muzike i drugih svedočanstava) i kreiranju afirmativne slike u javnosti o radnim akcijama kao jugoslovenskom fenomenu, nasuprot do tada dominantnoj negativnoj slici, zasnovanoj umnogome na predrasudama, stereotipima i neznanju.

⁶ Vidi o tome na adresi 2.0 mrežnog izdanja *Leksikona YU mitologije*, koji uređuje i održava g. Željko Serdarević, http://leksikon-yu-mitologije.net/fenomen_leksikon_n

Jednog dana u proleće 2007. na sajtu Leksikona YU mitologije osvanula je nova leksija – "Osnovan Bilten ORA SFRJ" s adresom novog sajta i pozivom za registraciju. Akcijaš, koji je neko vreme "pekao zanat" u svojstvu moderatora na *MyCity*, tech forumu o računarima, osetio se pozvanim i konačno spremnim (u smislu potrebnog računarskog znanja) da osnuje, vodi i uređuje sopstveni forum. Njegovi glavni motivi su bili da kreira bezbedno "mesto" i "opuštenu" atmosferu koja će omogućiti virtuelne i stvarne susrete starih akcijaša, javno pisanje o ličnim iskustvima sa radnih akcija "bez stida i krivice", tj. straha od stigmatizacije, ispravljanje kolektivne "nepravde" nanesene "imidžu" dobrovoljnog omladinskog rada u periodu jugoslovenskog socijalizma, kao i sabiranje dokumentarnog materijala o fenomenološkoj istoriji, značenju i značaju ORA.⁷

Akcijaš je počeo da koristi računar i Internet 2004. godine i prva fraza u njegovoj pretrazi bila je "radne akcije": tragao je za informacijama o nekadašnjim ORA i akcijašima, o izgubljenim, ali ne i zaboravljenim prijateljima iz cele Jugoslavije. Ono malo informacija koje su se mogle naći na pojedinim forumima bilo je izrazito negativno i

⁷ Jedan od najboljih poznavalaca i istraživača omladinskih radnih akcija u zemlji je sociolog Srećko Mihailović. Vidi Srećko Mihailović, *Omladinske radne akcije. Rezultati socioloških istraživanja*, ПС SSO Srbije, Beograd, 1985; Слободан Селинић, "Живот на оmlадинским радним акцијама у Југославији у периоду 1946-1963", *Архив*, год. VIII, бр 1-2, Архив Србије и Црне Горе, 2007, 119-137.

nepovoljno, tačnije, bilo je mnogo "pljuvanja" na račun dobrovoljnog omladinskog rada i učesnika ORA, predrasuda i negativnih stereotipa. Želeo je i da pronade "staru muziku" u mp3 formatu, poput nezvanične himne jugoslovenskih akcijaša "Hej, haj brigade" u izvođenju Ivice Bobinca⁸, da obnovi kontakte sa drugovima i drugaricama iz mladosti, kao i da doprinese otklanjanju negativne medijske slike o radnim akcijama i akcijašima.

Mala grupa sa Leksikona YU mitologije se tako "prese-lila" na novo "mesto" u cyber prostoru, postavši jezgro virtualne zajednice okupljene oko Biltena ORA SFRJ. Forum je normalno funkcionisao sve do kraja leta ili početka jeseni 2007, kada je jedna "havarija" na besplatnom serveru i hostingu za samo nekoliko minuta dovela do nepovratnog brisanja skoro celokupne baze. Administrator i uredništvo su u relativno kratkom roku izvršili novu registraciju domena i zakup prostora foruma na drugom, sigurnijem serveru, povratili staro članstvo i omogućili progresivan "rast" virtualne za-

⁸ Prema svedočenju Miljenka Jergovića, autor te pesme je sarajevski kantautor Slobodan Samardžić. "On je pjevao: *Laž ima kratke noge, ali zato ima krila, ona leti, leti, leti kao albatros*. Njegova karijera bila je sitnija, izvan Sarajeva za njega nisu ni čuli, ali bi se katkad pojavljivao u onim čudnim emisijama koje su počinjale u petnaest do sedam, a zvale su se 'Hej haj brigade', opet po pjesmi koja je pjevala o onima koji svoju zemlju srcem grade. Slobodan Samardžić obilazio je gradilišta omladinskih radnih akcija i pjevao brigadirima jer je tako bilo jeftinije, jer za njega i za još jednog s gitarom nije trebao ni razglas, niti je trebala bina." M. Jergović, *Historijska čitanka* 1, Zagreb, VBZ, 2006, str. 128.

jednice, koja u ovom trenutku ima 1950 članova i forumsku bazu od 72415 poruka u 4610 tema. Doneli su odluku, koja će se pokazati taktički značajnom u dugoročnom razvoju forumske zajednice, da forum delimično "sakriju" od javnosti: to znači da su određeni sadržaji – sekcije, potforumi i teme – vidljivi i dostupni samo registrovanim članovima. Time su u značajnoj meri smanjeni "upadi" spolja u "virtuelno naselje" i verbalni "napadi" negativno raspoloženih surfera ili gostiju sklonih da omalovažavaju, vređaju i psuju druge korisnike na političkoj i ideološkoj osnovi.

Prema Pravilniku, Forum "okuplja bivše akcijaše, nekada omladince koji su bili na nekoj od omladinskih radnih akcija organizovanih na prostoru SFRJ. To je doba naše mladosti. Kada kažemo 'naše mladosti', mislimo na period od pedesetih do osamdesetih godina prošlog vijeka". Forum, međutim, nije isključivo namenjen bivšim akcijašima: "Dobrodošli su svi zainteresovani, posebno nas raduje kada se prijavljuju mladi. Cilj nam je, pored druženja nekadašnjih akcijaša, da današnju omladinu upoznamo sa karakteristikama dobrovoljnog omladinskog rada, da putem naših tema sebi stvore pravu sliku o tome šta je nas motivisalo da idemo na radne akcije...".

Prema tumačenju osnivača i administratora Foruma:

"Bilten ORA SFRJ nije sredstvo nikakve i ničije političke propagande. Forum okuplja bivše akcijaše i sve ljude dobre volje – jugonostalgičare, neakcijaše, potomke biših akcijaša, simpatizere ORA i popularne kulture iz vremena socijalizma. Većina članova, bar aktivnih članova, su pripadnici srednje generacije, dakle, oni koji su učestvovali na radnim akcijama od šezdesetih do kraja

osamdesetih godina 20. veka. Po sastavu članstva, Forum je više-nacionalan – njegovi članovi su iz Srbije sa pokrajinama, BIH, Makedonije, Crne Gore, Hrvatske i Slovenije, kao i iz dijaspore.

Nisam hteo da Bilten postane deo nekog portala posvećenog Titu ili Jugoslaviji. Bilten ORA SFRJ je mesto gde je strogo zabranjeno bilo kakvo političko i ideološko strančarenje. Uklapanje Foruma u bilo šta što je ideologija – prošla, sadašnja, buduća – ne dolazi u obzir. Neću ideologiju, hoću prijateljstvo. Ulaškom bilo čije ideologije, Bilten bi se raspao 'u taku'. Malo li je sajtova gde se poubijaše na nacionalnoj, političkoj i verskoj osnovi! Pokazali smo na našem Forumu da je brisanjem ideologije moguće uspostaviti pomirenje.

Bilten je bio dobar rasadnik širenja akcijaških priča na Internetu. Na primer, sve stranice na Facebook-u su nastale kao epifenomen Biltena. Posle Biltena, slika o akcijašima iz jugoslovenskog perioda se drastično promenila. Pokazali smo da to nije bila grupa 'zavedenih' ljudi, razbili smo stereotipe o 'morcima sklonim alkoholu i devojkama sumnjivog morala' i posvedočili ličnim primerima da je to bila organizovana i solidarna zajednica ljudi koji rade dobrovoljno i iz ljubavi, a ne gomila pojedinaca sklonih 'devijantnom' ili 'orgijastičkom' ponašanju. Kikindske brigade kojima sam pripadao išle su na akcije zbog druženja: nikada nismo imali 'domaći zadatak' ili direktivu da se vratimo kući sa 'Veljkom' (tj. plaketom; najveće priznanje koje je brigada mogla da osvoji na ORA).⁹

⁹ Najprestižnije priznanje i "san" svih brigadira i brigada je bila plaketa "Veljko Vlahović" koju je Konferencija Saveza Socijalističke Omladine Jugoslavije (KSSOJ) dodeljivala najboljim brigadama svake godine. Na kraju svake smene, Skupština smene je na osnovu radnih rezultata i rezultata u društvenim aktivnostima predlagala određen broj brigada u zavisnosti od ukupnog broja

Bilten nije mesto 'buduće revolucije'. Ne vidim da je to njegova uloga. Nisam u duši revolucionar. Nisam jugonostalgijač; nostalgijačan sam prema radnim akcijama, a ne prema Jugoslaviji. Ja živim u Srbiji, u svojoj zemlji. To vreme je daleko iza nas. Moram da budem realan. Realnost je da mi živimo u našoj državi koja se i dalje rasparčava".¹⁰

Interpretativna (re)konstrukcija sadržaja jugoslovenskog nasleđa – kulturnog nasleđa iz perioda postojanja SFRJ – posle 1990-ih, u toku kojih se odvijala njegova progresivna destrukcija i dekonstrukcija, premešta se u sajber prostor. Odatle, sa Mreže, ona deluje i povratno utiče na društvenu stvarnost: virtuelna zajednica bivših akcijaša, učesnika ORA u SFRJ u periodu između pedesetih i osamdesetih godina prošlog veka, postaje stvarna zajednica, tj. društveni i kulturni pokret iz kojeg nastaju nova udruženja građana i nove radne akcije u zemlji i regionu. U novim istorijskim uslovima, izmenjenom društvenom, političkom i ekonomskom kontekstu, dobrovoljni omladinski rad koji je u periodu socijalizma imao značajne ideološke i političke funkcije redefiniše se kao ideološki neutralan i načelno apolitičan volonterski rad. Njegove deklarativne funkcije su: pomoć u razvoju lokalnih zajednica, socijalizacija omladine u postsocijalističkom periodu i obnavljanje ili (re)integracija rascepnog i diskontinuiranog jugoslovenskog društveno-kultur-

brigada u smeni za "Veljka". Konačna odluka donosila se tek nakon leta, po završetku svih saveznih radnih akcija u zemlji. Izvor: <http://www.orbrasa.sajt.co.rs/nagrade-i-priznanja>

¹⁰ Iz intervjuja u Kikindi, 11. 11. 2011.

nog prostora, koji uprkos raspadu prethodne federativne države i socijalističkog sistema nije u potpunosti iščezao.

Životna priča

Akcijaš je rođen 1965. u Kikindi, gde je završio osnovnu školu i zajedničko srednje obrazovanje (kolokvijalno u Vojvodini, 9. i 10. razred), a usmereno obrazovanje u Železničko-obrazovnom centru (ŽOC) u Beogradu 1983. godine. Potiče iz radničke porodice sa železničarskom tradicijom od četiri generacije:

"Otac mi je bio bravar na železnici, stric mašinovođa i šef vuče vozova; deda radnik na nezi kola, baba popisivač kola, a pradedna i prababa radnici na pruzi. Prirodan sled je bio da ćemo ja i moj mlađi brat od strica raditi na železnici. Bili smo i braća i drugovi – zajedno smo odrasli u dve kuće na istom imanju. Brat je bio na trećoj godini železničke škole, smer mašinovođa, i takođe akcijaš kada je poginuo 1984. na lokalnoj akciji u Kikindi, u okviru priprema za predstojeću sezonu ORA; dok je radio na nekoj škarpi, zemlja se odronila i zatrpala ga. Ispratili smo ga poslednji put, porodica, drugovi i kikindski brigadiri. Na njegovom sanduku je bila brigadirska majica na koju smo njegovi drugovi i ja stavili udarničke značke: priložio sam tri značke koje sam dotad osvojio na raznim omladinskim radnim akcijama.

Očeva loza su starosedeci, a majčina potiče iz Bosne, iz sela Grabašnica u Potkozarju, koje su ustaše spalile 1942. godine. Deda je bio učesnik NOR-a, u partizanima od 1942, tako da nije bio nosilac Partizanske spomenice 1941. Posle rata, 1946. stigao je sa porodicom i ocem kao kolonista u Vojvodinu, 'vozom bez voznog'

reda, u stočnim vagonima. Dobili su 2 jutra po glavi (1 ha=1,75 katastarskih jutara), ukupno 8 jutara, i kuću, švapsku, u selu Novi Kozarci u okolini Kikinde. U početku im je bilo mnogo teško; to je bilo doba prinudnih otkupa. Jedna godina s početka 1950-ih je bila posebno gadna i gladna; te zime, deda je morao da iseče sljeme od kuće da bi imao šta da loži kako se ne bi posmrzavali. Bio je inače nepismen i neobrazovan, proveo je život kao fizički radnik u kudeljari, ali vrlo dovitljiv i naučen da preživi. Po odlasku u penziju primao je, pored radničke penzije, i borački dodatak.

Majka mi je rođena u Novim Kozarcima 1947. Baba i deda su do smrti živeli u tom selu, deda je umro za vreme bombardovanja 1999. godine, a baba dve godine ranije. Majka je završila osnovnu školu i upisala srednju vaspitačku u Kikindi, ali nije mogla da je završi jer su joj roditelji bili lošeg imovinskog stanja. Njen otac jeste imao boračku penziju, ali nikada nije bio komunista. Dok je stanovala u đačkom internatu, majka je upoznala mog oca i udala se za njega 1965. godine.

Moji roditelji su skromno i čak teško živeli, ali su želeli da završim školu i da izađem iz sirotinje. Majka je u početku radila kao fizička radnica, a zatim je dobila posao prodavačice na trafici i tu je ostala sve do penzije. Roditelji su mi živeli u Kikindi do 1980. kada su se razveli. Majka je tad izašla iz zajedničke kuće, koju su ona i otac sagradili samo nekoliko godina ranije zahvaljujući kreditima i pozajmicama. Vratila se roditeljima u Nove Kozarce, a ja sam ostao s ocem. Imao sam tad samo 15 godina i teško sam podneo razvod roditelja. Iste godine je umro drug Josip Broz Tito.

Proveo sam ukupno 11 meseci na omladinskim akcijama različitog ranga, pokrajinskog, republičkog i saveznog.¹¹ Na pr-

¹¹ ORA "Kikinda '77", I smena, ORB "Kosta Sredojev Šljuka", pionir; ORA "Kikinda '79", I smena, ORB "Livac", pionir;

vu sam otišao 1977, kada sam imao samo 12 godina. Dotle sam redovno sa roditeljima ili preko škole letovao na moru u Bolu na Braču, gde su železničari imali svoje odmaralište, hotel 'Železničar', zatim u Rogoznici pored Šibenika i đučkom odmaralištu u Stobreču kod Splita, kao i na Zlatiboru, ali tog leta nisu mogli da me pošalju na more zato što je trebalo uložiti novac u gradnju kuće. Bio sam nezadovoljan zbog toga, 'kenjkao' i dosađivao se sve dok se nije pojavio komšija, čika Iva (nije bio 'čika' nego stariji mladić, ali tako sam se obraćao svim starijim muškarcima), koji je bio štapski ekonom na ORA 'Kikinda'. Prihvatio sam njegov predlog; živeo sam i radio trideset dana kao jedan od najmlađih članova kikindske brigade 'Kosta Sredojev Šljuka' u naselju Trakser izvan Kikinde, na putu ka Bašaidu, pod šatorima. Bilo je četiri brigade iz regiona, iz Južnog Banata i Kikinde. Bio sam pionir i uglavnom sam nosio vodu na trasi, što nije bila laka dužnost jer se česma nalazila kod spomen-obeležja na Simićevom salašu (1941. Nemci su na tom mestu ubili 17 pripadnika partizanskog odreda). Brigadiri ORA Kikinda su 1977. gradili asfaltni put do spomenika; danas je to izletišta Kikindana i jedan od simbola ustanka i revolucije.

Sledeće godine, učestvovao sam sa svojim odredom izviđača 'Proka Sredojev' na smotri 'Izviđač u narodnoj odbrani', ko-

ORA "Kikinda '80", I smena, ORB "Titovi naftaši", fis; ORA "Borsko jezero '80", II smena, ORB "Feješ Klara"; ORA "Kikinda '82" I smena, ORB "Aleksa Radosavčev", fis; ORA "Deliblatski Pesak '82", III smena, ORB "Feješ Klara", brigadir; ORA "Kikinda '83", I-III smena, traser pri štabu ORA; SORA "Petrova Gora '85", II smena, ORB "Jovan Popović", brigadni traser; ORA "Skopje '86", Katlanovo, II smena, ORB "Vera Miščević" – Stara Pazova, Presednik Skupštine smene ORA.

ja je organizovana u Banatskom Velikom Selu 1978. Definitivno je sve bilo lepo, ali mi aktivnost u izviđačima nije predstavljala zadovoljstvo kao brigadirski i akcijaški život – jednostavno nisam osećao da pripadam svetu izviđača.

Ponovo sam učestvovao na ORA 'Kikinda 1979', kao brigadir kikindske ORB 'Livac'; ni ta akcija nije bila savezna po rangu, ali je po sastavu brigada u naselju na Trakserovom salašu definitivno bila jugoslovenska. Nisam imao nikakvu funkciju u brigadi, bio sam običan brigadir.

U leto 1980. učestvovao sam na dve različite akcije: u I smeni na ORA Kikinda kao član ORB 'Titovi naftaši' i referent za fiskulturu (u akcijaškom rečniku, fis ili fisko); u II smeni na Borskom jezeru, sa ORB 'Feješ Klara' iz Kikinde kao običan brigadir. Pauzirao sam godinu dana zbog pada sa bicikla pred sam početak ORA Kikinda 1981, a zatim 1982. otišao na ORA 'Deliblatski pesak' sa brigadom 'Aleksa Radovančev', gde sam takođe bio fis.

Naselje ORA Kikinda je 1982. dobilo drugu lokaciju: pošto je akcija zadobila rejting u gradu i okolini, grad je izgradio novo naselje, a barake je obezbedio Metanolsko-sirćetni kompleks (MSK), u to doba jedan od giganata socijalističke industrije. MSK je do tada imao svoje sedište koje je bilo u gradu, a fabrika van grada u izgradnji. Upravo tad je sedište fabrike prešlo u samu fabriku i barake su ostale prazne tako da su ih akcijaši dobili, a one su premeštene na mesto današnjeg Omladinskog naselja. U tom poslu su učestvovali i akcijaši. Novo brigadirsko naselje je premešteno u grad, na izuzetno lepu lokaciju kod sportsko-rekreativnog centra 'Jezero'. Te 1982. godine dobili smo gotove ali neuseljene barake, tako da su brigadiri posle redovnog rada na trasi, posle podne radili na dovršavanju naselja – opremili smo barake i gradili krug, nasipali šljunak, betonirali staze i sl. Tako je naselje ORA Kikinda postalo jedno od najlep-

ših i najopremljenijih omladinskih naselja u tadašnjoj Jugoslaviji, sa zatvorenim bazenom i nizom terena za različite sportove – mali fudbal, košarku, rukomet, odbojku, tenis itd. Ali, najlepše naselje u kojem sam boravio i radio jeste ono u Deliblatskoj peščari.

Dobio sam stalno zaposlenje 1983. kao otpravnik vozova u Debeljači, 'po nagradi'. Umesto Kikinde, dobio sam Debeljaču, stanicu koja je bliža Pančevu, zato što sam tri meseca tog leta proveo na radnoj akciji (kao štapski traser na ORA Kikinda) i sa zakašnjenjem se javio na dužnost. Bio sam mlad, bezbrižan, mangup koji je došao da se javi na posao u brigadirskoj uniformi okićenoj udarničkim značkama. Tako sam počeo da radim 120 km od kuće; redovno sam putovao tamo i nazad železnicom, i to je trajalo, uključujući period bolesti, do aprila 1985. godine.

Razboleo sam se 1984. Sve je počelo nakon operacije upaljenog slepog creva. Mučio me je intenzivan bol u predelu leđa. Primili su me kao hitan slučaj u Kikindu, odakle su me posle nekog vremena otpustili bez ikakve dijagnoze, sa preporukom da se 'odmaram' i 'odležim' nabez. Vratio sam se na posao iako se bol nije smanjivao, naprotiv. Nisam više mogao da putujem i da radim, pa sam otišao u Beograd, u bolnicu na Bežanijskoj kosi. Tamo su postavili dijagnozu – karcinom pluća sa metastazama na kostima i bubrezima, ali ja to nisam znao. Imao sam jake bolove, primao citostatike i 'konjske' doze morfinskih analgetika (heptanona). Majka je učinila sve da budem primljen na VMA, šta tačno ne znam, jer nikakvu vezu u toj ustanovi nismo imali. Najverovatnije je da su me primili iz sažaljenja zato što sam sin jedinac. Lekari su dugo krili od mene dijagnozu i pravo stanje moje bolesti; prošao sam prvu 'turu' citostatika i još ni tada nisam znao, sve dok kosa nije počela da mi opada. Odbio sam da primim peti ciklus terapije jer sam bio previše slab,

imao sam 43 kilograma i nisam verovao da ću to izdržati. U jesen 1984. izašao sam iz bolnice i otišao pravo kod majke u Nove Kozarce.

Bio sam vezan za krevet, ophrvan bolovima i 'navučen' na morfijum. Bez mog znanja, majka je po nekoj komšinici koja je redovno hodočastila poslala moju majicu u manastir Ostrog. U to vreme nisam bio kršten, niti sam verovao; bio sam Titov pionir i omladinac. Ta žena je ostavila majicu da prenoći ispod čivota Svetog Vasilija, zajedno sa uljem, šećerom i ko zna čime još. Kada se vratila sa hodočašća, donela je miropomazano ulje, šećer i neko kamenje iz manastira. Majka je stavila to kamenje pod jastuk na kojem sam ležao u bunilu; tog dana i te noći sam povraćao nebrojeno puta i padao u neko komatozno stanje. Ničeg od svega rečenog nisam bio potpuno svestan, to ću saznati od majke tek nekoliko godina kasnije, kao ni promena u mom izgledu: počeo sam da se izobličujem, bio sam siv, pa zelen u licu, mišići su mi se grčili kao da talasi prolaze kroz celo telo i noge; gledala si film 'Isterivač đavola', e, otprilike tako je izgledalo. Jedino čega se sećam je da mi je bilo mnogo loše, da sam stalno povraćao i da sam posle duple doze heptanona nekako zaspao. Ujutro, kada sam se probudio, prve reči koje sam izgovorio bile su 'Ja sam gladan'. Osetio sam glad prvi put posle nekoliko meseci.

Dugo vremena je majka krila od mene to što je učinila. U nekom momentu mi je sve ispričala, ali ni tada nisam postao vernik, niti sam se krstio. Trebalo mi je tri meseca da ustanem iz kreveta i iz mrtvih. Oporavak je bio postepen; prva funkcija koja mi se vratila bio je hod, dok je sa telesnom masom išlo sporije. U februaru 1985. sam se vratio na posao i opet su me poslali u Debeljaču. Tada sam morao da obavim sistematski pregled, uključujući analize krvi i urina; išao sam u Novi Sad a tamo nisu imali moju istoriju bolesti. Svi rezultati su bili uredni. Počeo sam normalno da

živim; nekoliko meseci posle zaključivanja bolovanja, tačnije početkom maja krenuo sam na 'Pohod odanosti Titovom delu', 120 km peške od Kikinde do Beograda: Kikinda – Bašaid, Bašaid – Zrenjanin, Zrenjanin – Čenta, Čenta – Pančevo i odatle do "Kuće cveća"; i to je bio prvi znak mog potpunog fizičkog ozdravljenja. Poslednju dozu heptanona primio sam po povratku iz Beograda, a ostatak sam vratio u Hitnu pomoć i 'skinuo' se sa njega zauvek, ali sam ponovo propužio jer je borba sa zavisnošću o morfijumu bila prilično mučna. Tog leta sam otišao na radnu akciju, na SO-RA Petrova Gora, kao traser ORB 'Jovan Popović'. To je bila goranska akcija, a naselje je bilo u okolini Karlovca, blizu Vojnića. Te godine sam postao šef stanice u Banatskom Velikom Selu, gde sam dobio kadrovski stan od firme.

U leto 1986. godine bio sam u Katlanovu, akcijaškom naselju nedaleko od Skoplja, kao običan brigadir ORB 'Vera Miščević'. Vodio sam dvanaest klinaca i nas dvoje odraslih iz Kikinde, a ostatak brigade su činili omladinci iz Stare Pazove. Radili smo škarpe pored magistrale i po gradu – kanale za telefone i slične infrastrukturne radove. Iskoristio sam godišnji odmor za akciju i zakasnio tri dana na posao. Disciplinska komisija me je kaznila drakonskom novčanom kaznom, a bila je i pretnja otkazom. Pretpostavljeni su mi saopštili da je gotovo sa radnim akcijama.

Počeo sam da se bavim pčelarstvom samoinicijativno još 1987. U jedno stablo pored železničke stanice doselio se roj pčela. Izvadio sam taj roj, premestio ga u jednu jedinu košnicu koju sam u tom trenutku imao i tako sam počeo da učim i da se učim na svojim greškama. Sada imam oko 130 košnica. Srpsko pčelarstvo je inače, po mom mišljenju, naprednije u tehničko-tehnološkom pogledu nego u susednim zemljama, u obrazovanju pčelara, u primeni noviteta, ali Srbija nema pčelarski institut za razliku od nekih zemalja u susedstvu: na primer, Rumuni imaju u Bukureštu institut za pčelarstvo koji je svetskih razmera".

Akcijaški aktivizam i crkvograditeljstvo : "Crkva je crkva, a kramp je kramp..."

"Ideja o krštenju je postojala još od detinjstva; majka je htela da me krsti, ali nikada to nije sprovela u delo. Baba je obično govorila da sam već kršten, to jest, da je to sveštenik učinio svaki put kada je dolazio da sveti vodicu za slavu. U našoj kući se redovno slavila Slava i drugi značajni verski praznici, Božić i Uskrs.

Međutim, moj deda po majci je učestvovao u rušenju katoličke crkve u Novim Kozarcima, pod prinudom Kompartije. Otprilike u isto vreme rušene su sve katoličke crkve i groblja proteranih Nemaca; bilo je to brisanje tragova o njihovom ranijem postojanju. Naseljeni kolonisti, koji su pristigli iz Potkozarja, Bihaća, Bosanskog Petrovca, Drvara, Mrkonjićgrada..., prošli su kroz velika ratna i ustaška zla, pa je verovatno bilo i revanšizma. Kada je moj deda otišao na mobu da ruši katoličku crkvu u svom selu, zvali su ga da hitno dođe kući. Kada je stigao kući, zatekao je svoje mrtvo žensko dete u kolevcu; potpuno zdravo dete je umrlo iznenada! Deda je bio u žalosti i nikada više nije otišao da ruši tuđu crkvu.

Sve vreme dok sam bio bolestan nisam mnogo znao o svojoj bolesti jer se od mene krilo da imam karcinom. Tada nisam razmišljao ni o čemu, trpeo sam bolove. Kada sam ozdravio, tek posle nekoliko godina počeo sam da slažem kockice.

Trebalo je da idem u vojsku 1986, stigao mi je poziv iz vojnog odseka. Hteo sam da služim vojni rok, osećao sam obavezu prema dedi partizanu. Molio sam samo da ne dobijem Kosovo i obećali su mi da se to neće desiti, ali sam uprkos tome bio upućen u Prištinu. Zatražio sam tad da me pošalju na lekarski pregled na VMA, da se uradi procena moje vojne sposobnosti i tada sam srećo lekare sa Hematologije, sa odeljenja na kojem sam ležao. Le-

kar puk. Nedo Nunić je bio zapanjen kada je shvatio ko sam i rekao mi 'Prepoznao sam te samo po očima'. Rekao mi je da ne mogu da služim vojsku, ali da je neophodna hospitalizacija kako bi se izvršili svi potrebni pregledi i analize mog zdravstvenog stanja. Odbio sam to, izbegao ispitivanja i tek u Petrovaradinu dobio potvrdu da sam trajno oslobođen služenja vojnog roka.

Sledeća prilika za proveru je bila kada sam morao da snimim pluća jer se sumnjalo na zapaljenje. Rentgenolog mi je saopštio da nema ni traga karcinoma, u stvari, vide se samo neki ožiljci. Tada sam shvatio da se u moje ozdravljenje umešala neka viša sila, poverovao sam da me je spasilo čudo sveca.

Znao sam za porodičnu priču o mojoj tetki koja je umrla kao beba i hteo sam da se odužim, da ispravim grešku ako je neko moj pogrešio ili se ogrešio. Odlučio sam da se krstim 1992. u crkvi Sv. Nikole u Kikindi. Izabrao sam kršteno ime Vasilije. Pre toga nisam redovno išao u crkvu; jesam u detinjstvu, kada sam pomagao svešteniku i nosio crkvene ripide za Vrbicu, ali i to svega par puta. Kada se to pročulo u školi, deca su me ismevala i zvala "bogomoljcem", a učiteljica me je javno prozvala, izgrdila i poslala kod direktora na razgovor. Bolje je da ne pričam kako sam teško podneo to šikaniranje. Posle toga sam se povukao, otkrio druga interesovanja. Tek posle mnogo godina saznaću od prijatelja Mađara da su oni imali veronauku u katoličkoj crkvi, a srpskom detetu je bilo zabranjeno da nosi crkvene ripide za Vrbicu! Srbi su sami sebi uskraćivali pravo koje je bilo dato drugima ili im se tolerisalo.

Posle moje bolesti shvatili smo da treba biti bogobojažljiv. Sredinom devedesetih, jedno jutro dolazi majka sva usplahirena: sanjala je čoveka u belom sa dugom belom bradom, koji joj je rekao da hitno ode kući svojih roditelja i da u drugom dvorištu potraži nešto što tamo ne pripada, što je doneto sa drugog, svetog mesta. Seli smo u auto i krenuli u njeno rodno mesto. Naredba

čoveka iz sna je bila da se 'to' vrati tamo gde pripada. Majka je znala o čemu se radi: 'Ima jedan kamen na ulazu u svinjac'. Tamo smo našli kamen, stari, iskrzan; kada sam ga podigao, a bio je prilično težak, video sam uklesan krst i tekst napisan nemačkom goticom. Oprali smo ga i natovarili na automobil s namerom da ga odnesemo na mesto nekadašnjeg nemačkog groblja. Kada smo stigli tamo, uprtio sam kamen i nosio koliko sam mogao. Idući kroz bagremar nagazio sam na trn koji mi je probio patiku i zario se u petu; zbolelo me je i ispustio sam kamen: 'Gde je palo tu je i ostalo'. Na tom mestu je stajala mala žuta sveća, odakle sveća u čestaru? Zapalio sam je i odlučio da na tom mestu ostavim kamen. To je bilo još jedno vraćanje duga.

Upoznao sam sadašnju suprugu u januaru 1993, za praznik Svetog Vasilija Velikog, na krštenju moje sestre od tetke. Uzeli smo se posle tri meseca, a venčali smo se 1994, ali ne u crkvi nego u opštini. Godinama smo živeli u nadi da ćemo imati decu; lečili smo se, pokušali sve što smo mogli u državnim i privatnim klinikama. Oboje smo patili i na kraju digli ruke, teška srca pomirili se sa sudbinom.

Do 1999. godine bio sam šef stanice u Banatskom Velikom Selu; dve nedelje uoči bombardovanja unapređen sam u šefa stanice u Kikindi. Posle pet godina tražio sam od firme da me razreši te dužnosti, shvatio sam da me karijera više ne zanima, i molio da me vrate u Veliko Selo na prethodno radno mesto. Dotad nisam imao vremena da se bavim sobom.

Banatsko Veliko Selo nikada nije imalo pravoslavnu crkvu. Imalo je katoličku crkvu, koja je srušena 1949. ili početkom pedesetih. Pre rata, 99% stanovnika sela su bili Nemci katolici. 2004. sam došao na ideju da se u Velikom Selu počne graditi crkva i nadao sam se da ću to uspeti da pokrenem. U martu sledeće godine Njegovo Preosveštenstvo Episkop banatski gospodin Nikanor me je ovlastio i postavio za predsednika građevinskog

crkvenog odbora. Formirana je srpska pravoslavna opština i građevinski crkveni odbor.¹²

Opština je ranije dodelila plac SPC za gradnju buduće crkve, usred sela, gde je nekada bio park. Plac je bio neuslovan i zapušten, teren podvodan, zemljište lošeg kvaliteta. Započeli smo radove prema devizi: 'Daj da odradimo neke stvari za koje nam ne trebaju dozvole'. Crkva je crkva, a kramp je kramp, ali gradnja crkve podrazumeva kramp, kramp podrazumeva mobu, a moba je isto što i dobrovoljna radna akcija.

Radili smo prilično sistematski: u leto 2005. nasuli smo 986 kubika zemlje na placu. Pozvao sam nekoliko svojih prijatelja zaposlenih u firmama koje se bave čišćenjem kanala DTD. Oni su svojim mašinama dovezli potrebnu čistu zemlju, koja bi inače završila na deponijama, i tako smo izvršili podizanje nivoa zemljišta. Tada se pojavio i prvi donator, čovek sa bagerom. Planirali smo da se za Dan sela, 27. jul – od 1946. kada su se Bosanci doselili, taj komunistički praznik, dan ustanka naroda u BiH je bio i ostao praznik našeg sela – osveti tle.

Imao sam jaku želju da se 'odužim' svecu, da zahvalim svetom Vasiliju Ostroškom i molio sam crkveni građevinski odbor da crkva bude njemu posvećena. Moji prijatelji i sveštenik su me jednoglasno podržali i obratili se Vladičanskom dvoru. Vladika nije hteo ni da čuje zato što već postoji crkva posvećena svetom Vasiliju Ostroškom u selu Vojvoda Stepa pored Srpske Crnje. Došao je u selo da izvidi plac; u Mesnoj zajednici je održan skup naroda, sala je bila prepuna. Vladika se obratio narodu

¹² Vidi Internet prezentaciju Banatskog Velikog Sela i Hrama Sv. Vasilija Ostroškog, koju je Akcijaš osmislio i koju on uređuje, i posebno stranicu na adresi <http://www.banatsko-veliko-selo.com/spisak.html>

i otvoreno rekao da je hteo da crkva bude posvećena svetom Pantelejmonu, ali kad narod kaže, narod treba da se poštuje i dao je svoj blagoslov. To je za mene jedan od najvećih uspeha u životu, to jest, najveći uspeh u mom javnom životu. Ljudi iz crkve su videli da je namera čista, srpska i pravoslavna.

Planirali smo da 27. jula 2005. bude osvećenje tla i podizanje Časnog krsta; to je kanonsko pravilo i znak da je narod odlučio da dobije svoju crkvu. Molio sam Vladiku da izvrši besplatno masovno krštenje i Vladika Nikanor je pristao. Bio sam pozvan u kikindski manastir Sv. Trojice na neki praznik; posle liturgije zamolio sam ga odobri besplatno krštenje naroda.

Tog dana 27. jula 2005. je kršteno 147 duša. Gotovo svi ti ljudi su pre krštenja prošli kroz moju kuću da bi ih evidentirao i dao im uputstva. Železnica Srbije je obezbedila drveni hrastov krst za osvećenje, visine preko 2 m. Okupilo se tog dana nekoliko hiljada ljudi, gostiju, posmatrača i učesnika: na krštenje su došli mnogi iz okoline, iz Nakova, Kikinde i drugih mesta. Službu su vršila dvojica Vladika, Nikanor i Lukijan, i još 20 ili 30 sveštenika u njihovoj pratnji. Uoči osvećenja i tog dana padala je kiša, a ipak niko nije isprljao cipele. Loše vreme, vetar duva, ali se narod okupio; tu su bili ministar industrije, političari i biznismeni. Čita se molitva, Vladike činodejstvuju u pratnji svih tih sveštenika sa lepim glasovima. Obavljeno je osvećenje tla. Voditeljka programa je zamolila decu iz KUD 'Marija Bursać' da donesu krst. Kada su podizali krst, zraci sunca su ga obasjali, kao da je fleš sa nebesa bljesnuo; začuo se uzdah mase. Tog trenutka se razvedrilo i bio je divan sunčan dan.

Paralelno sa tim dešavanjima, mi smo odrađivali neke tekuće tehničke stvari. Para nismo imali. Projekat su mi obećali i, naravno, slagali me da će biti odrađen u roku i da neće mnogo koštati. Odugovlačili su početak izrade projekta oko šest meseci, od jula do januara 2006. Onda se sticajem povoljnih okolno-

sti pojavila druga firma, tj. projektant. Dipl. ing arhitekture gđa Mirjana Gruber je potpuno besplatno izradila idejno rešenje u svoje ime, a za kompletan projekat je tražila samo 1000 evra. Pošto je njen muž, građevinski inženjer i jedan od najboljih inženjera statičara u zemlji, bolestan, ona je poznata po tome što radi jeftino ili za džabe. Mirjana je legendarna; ako je neko zaslužio Božju milost, to su ona i njen muž.

Kompletna projektna dokumentacija nas je koštala 1800 evra. Crkva se, inače, od početka gradi dobrovoljnim priložima meštana, donatora i vernika, kao i dobrovoljnim radom neformalnih grupa građana i privrednih firmi, ali bez upliva i uplitanja političkih ličnosti ili organizacija.

Kada se ozbiljno pristupilo izradi projektne dokumentacije i početku izgradnje Hrama, moja supruga je ostala trudna, oko Sv. Jovana 2006. godine. Uopšte to nismo znali, saznali smo tek u aprilu. Ona je stalno bila pospana, a ja sam se zabrinuo. Bila je nedelja: moja majka je sugerisala da odemo u bolnicu kod ginekologa i tada smo saznali. Ali i dalje nisam verovao. Trudnoća je protekla normalno, ali ja sam stalno sumnjao da je to stvarno i istinito. Tada smo saznali i pol deteta, i znali smo da će se zvati Vasilije. Vasilije se rodio 20. oktobra, a krstili smo ga u sedmoj nedelji, spletom okolnosti, 9. decembra, na rođendan njegovog dede po majci. Kršten je na ledini, na crkvenom placu ispred Časnog krsta.

U međuvremenu su izvršene pripreme za gradnju crkve. Stizale su ponude i novac je redovno prikupljan; sajt o Banatskom Velikom Selu je u značajnoj meri doprineo širenju informacija o budućem Hramu i prikupljanju sredstava od donacija. Prva velika donacija, u iznosu od 21000 američkih dolara, stigla je od manekenke Maje Latinović, koja je napravila karijeru u SAD. Njen otac g. Vojo Latinović, koji je radio u Americi, prisustvovalao je svim razgovorima koje smo vodili sa građevinskim fir-

mama iz Kikinde i Zrenjanina, sa četiri firme ukupno koje su dale ponude. Prihvatili smo najjeftiniju ponudu, sklopili ugovor i 2007. započeli radove – mašinski iskop temelja i ručnu doradu iskopa, koja je izvršena višednevnom radnom akcijom meštana u ekstremno teškim uslovima: moralo se kopati 2 m u dubinu, da bi se u roku od 24 sata temelj napunio vodom! Taj posao je odrađen mimo ugovora; ugovorom je bilo predviđeno da građevinska firma radi od armiranja pa nadalje. Nadzorni organ, građevinski inženjer je svakodnevno bila prisutna i vršila provere. Radnici meštani nisu ni dinara tražili za svoj rad; poenta je u tome što su to odradili 'sirotinja' i g. Vojo Latinović. U međuvremenu, moj kum sveštenik Miodrag Lukić je kupio 50000 komada cigle i to je bila njegova donacija.

Crkva je inače već došla do krova. Predviđeno je da se pored Hrama izgradi Parohijski dom i Svetosavska sala. 2010. godine je istekao mandat predsedniku i članovima crkvenog građevinskog odbora. Više nisam želeo novi mandat jer sam shvatio da sam dostigao vrhunac svojih mogućnosti.

Praznik Svetog Vasilija Ostroškog, 12. maj je ustanovljen kao crkvena i seoska slava. Prvu slavu smo proslavili 2006. na crkvenom placu, gde su dvojica sveštenika obavila celu liturgiju. Dan sela je međutim ostao 27. jul, kada započinje manifestacija koja traje pet dana i obuhvata književne večeri, sportska takmičenja i koncerte u bioskopskoj sali.

Jedan od najsrećnijih trenutaka za mene je bio sam početak, osećaj da sam uradio pravu stvar: sâm čin osvećenja temelja, liturgija i polaganje povelje o gradnji Hrama u temelje crkve – na njoj piše datum, kod kojeg paroha, kojeg Vladike – kada je i moje ime ispisano na povelju i pohranjeno u temelje crkve. Ja sam živio punim životom, bez obzira na to što sam na kraju sveta. Smatram da sam vrlo srećan čovek, čovek koji je ispunio svoj život, od onog što sam sebi zacrtao kao cilj do onog što mi je život do-

neo i nametnuo. Sve je sada podređeno malom Vasiliju, ali to je bio jedan od najvažnijih trenutaka. Dete mi je totalno promenilo način shvatanja stvari u životu. Dotele sam prihvatao život normalno, onako kako dolazi; samo ponekad bih zastao i zapitao se 'Zašto i kome da stvaram?', a sada se sve to promenilo, želim da pružim mnogo toga svom sinu i znam da za njega vredi živeti i raditi.

2006. osnovao sam Pčelarsko društvo na mesnom nivou, u okviru Banatskog Velikog Sela, koje ima oko dvadeset aktivnih članova. Dve godine kasnije, 2008. osnovao sam i interesni forum Saveza udruženja pčelara Srbije.¹³ Forum u ovom trenutku ima 3257 korisnika.

Pčelarstvom sam počeo sasvim slučajno da se bavim 1987. godine, tako što mi je jedan penzionisani železničar izvadio roj i naselio ga u neku staru košnicu. Do 1990. godine sam 'pčelario' nakaradno, lutao u tipovima košnica i metodama pčelarenja, da bih te godine iz neznanja u toku zime izgubio sve pčelinje zajednice. Čim je granulo proleće, kupio sam osam zajednica u standardnim takozvanim LR košnicama i krenuo u prave pčelarske vode. Bivalo je tu kao i u svemu u životu, uspona i padova, dobitaka i gubitaka, ali sam u suštini samo napredovao. Možda je tu bio presudan taj takmičarski, akcijaški duh, možda potkozarska genetika ili banatska volja, ko bi to znao precizno.

Godine 2006. su moje kolege pčelari došli sa predlogom da osnujemo udruženje pčelara kod nas u selu. Iako nisam bio oduševljen novom obavezom, odlučio sam da krenem u tu priču, jer sam, kao osnivač srpske Pravoslavne crkvene opštine, bio dobro upućen u tematiku ustrojavanja nove organizacije. Bio sam predsednik osnivačke skupštine kao i prvi izabrani predsednik udruženja sve do marta ove godine, kada sam se svojevajno po-

¹³ Na Internet adresi www.spos.info

vukao. Od udruženja na papiru, pa do kraja mog mandata, udruženje je postalo vrlo zapaženo u svom radu i raznim akcijama, počev od akcije 'Očistimo Srbiju' pa do akcija ozelenjavanja, tj. pošumljavanja 'ničije' zemlje. Moja porodica i ja smo odnegovali preko 2000 sadnica evodije (prelepo parkovsko drveće koje jako medi i pogodno je za pčele); i u nekoliko radnih akcija smo te sadnice i posadili po selu i okolini. Osim tih sadnica, mnoštvo sam ih podelio od Požarevca i Kostolca, Zaječara, Kikinde... i ko zna gde još. Naravno, bez i jednog dinara interesa.

Udruženje danas ima stalan izvor finansiranja, svoje prostorijske, računar, video BIM... Sve u svemu, jedno napredno i savremeno udruženje.

Gde bi se recimo mogao još povezati 'deformitet' zaostao od ORA i pčelarstvo? Oktobra 2008. godine sam napravio još jedan internet forum, forum SPOS-Info. Forum sam osnovao i stvorio zarad poboljšanja uslova funkcionisanja Saveza Pčelarskih organizacija Srbije, zarad informacija potrebnih svakom pčelaru i korisniku pčelinjih proizvoda i za druženje pčelara. Dve godine sam ga besplatno razvijao kako sam najbolje mogao i on je postao nesto vrlo veliko, nešto što je prevazišlo sve forumne vrste u okruženju i to mnogo starije i renomiranije pre pojave ovog. Po isteku te dve godine, Forum SPOS Info sam poklonio Savezu kao svoj dar i dar svoje porodice u vlasništvo i na korišćenje. Kako svaka revolucija jede svoju decu, tako je i forum u jednom trenutku pojeo mene, pa sam odlučio da se sklonim. Nista strašno i ništa novo kod mene. To je moj znak raspoznavanja. Kad osetim da sam izvršio misiju koju sam sebi zacrtao kao konačni cilj, ja se povučem iz priče.

Za zasluge oko stvaranja najvećeg pčelarskog internet Info centra pčelara na Balkanu, dobio sam najveće priznanje koje pčelar pojedinac može da dobije od Saveza, diplomu 'Profesor Jovan Živanović', kao i Zlatnu medalju i zvanje 'Zaslužni pčelar'.

Trenutno nisam više aktivan ni u čemu, sem foruma Bilten ORA SFRJ. Verovatno je zamor materijala došao po svoj danak. Teško je štrčati.

Posle osnivanja foruma Bilten ORA SFRJ, prvo okupljanje članova foruma i drugih bivših akcijaša je organizovano u Kikindi, u Omladinskom naselju, 1. aprila 2008. godine¹⁴. Akcijaško naselje je tad bilo pod zakupom jedne građevinske firme koja je koristila menzu. Akcijašima je menza i bila potrebna; priredili smo doček za oko pedesetak gostiju i poslužili legendarnu marendu kao i nekad – paštetu, jogurt i četvrt hleba. Organizovali smo izlet na Trakserov salaš i obilazak Kikinde. Bilo je mnogo novinara i snimatelja – 'Kikindske novine', 'Danas', RTS – dopisništvo Kikinda, Radio Kikinda. Otada su okupljanja akcijaša u Kikindi postala nova tradicija; održana su četiri godine zaredom i svaki put su sve masovnija: 2011. je bilo preko 200 gostiju iz Srbije i bivših jugoslovenskih republika, čak i iz Slovenije. Organizacija okupljanja je u nadležnosti UG 'DO-RA' iz Kikinde, koje je osnovano na moju inicijativu: osnivačka skupština je održana 25. maja 2009. godine u Omladinskom naselju, u menzi. Tada je formirana i ORB 'Mita i Mikica', u čast dvojice kikindskih akcijaša koji su nesrećno nastradali: Mitar Trumbetaš sa nadimkom Mita je bio komandant ORA 'Palić 1983' i poginuo je u saobraćajnoj nesreći jula meseca te godine kada se vraćao sa sastanka komandanata na ORA 'Partizanski put'. Moj brat Mikica je poginuo na lokalnoj radnoj akciji u Kikindi 23. juna 1984. Svake godine okupljeni akcijaši evociraju uspomenu na njih i posećuju njihove grobove. Inače, kikindska

¹⁴ 1. april je bio proglašen za dan Omladinskih radnih akcija u SFRJ; tog dana 1946. započele su pripreme za izgradnju pruge Brčko–Banovići.

brigada koja nosi njihova imena je učestvovala na ORA 'Vrnjačka Banja 2011'¹⁵, ali pod zastavom DORA. Zastava ima grb nekadašnje ORA 'Kikinda', stilizovani pentagram, koji je karakterističan za memorijalni spomenik na Simićevom salašu.

Naredne godine, zajedno sa beogradskim i kikindskim akcijašima volonterima otputovao sam u BIH na Međunarodnu radnu akciju Visoko (MRAV). Najpre smo posetili Sarajevo, gde su me sarajevski akcijaši, aktivisti udruženja, dočekali kao počasnog gosta; uveli su me čak i u džamiju, gde sam imao priliku da razgovaram sa imamom.

Zeničko udruženje građana 'Zeleni okoliš' na čelu sa Mahmutom Čehajićem je oformilo Prvu zeničku ORB 'Maršal Tito' i planira organizovanje ORA Zenica 2012, po uzoru na nekadašnje savezne akcije – tri smene sa učešćem po tri brigade iz bivših republika – sa ciljem da se radi na uređenju reke Bosne. Prilikom posete otvaranju akcije MRAV¹⁶, dobio sam od zeničkog

¹⁵ Akcija je održana u junu 2011, a brigadiri su radili na uređenju Lipovačke reke. Međunarodnu omladinsku radnu akciju "Vrnjačka Banja 2011" je otvorio ministar Rasim Ljajić, takođe bivši akcijaš, koji je tom prilikom izjavio: "I, ne obnavljamo mi ovde ni Jugoslaviju, ni onu ideologiju, ni bratstvo i jedinstvo, ovo je prava afirmacija dobrovoljnog omladinskog rada". Izvor: *Politika online*, 28. 06. 2011. <http://www.politika.rs/rubrike/Srbija/Hej-haj-brigade.lt.html>

¹⁶ Međunarodna omladinska radna akcija volontera – MRAV, u okviru koje su brigadiri radili na otkopavanju bosanskih piramida na Visočici pored Visokog, održana je u Zenici 2010. Za organizaciju otvaranja MRAV-a bili su zaduženi UG "Zeleni okoliš", Klub veterana i prijatelja omladinskih radnih akcija i Prva zenička omladinska radna brigada, formirana dva meseca pre početka

udruženja posebno priznanje za zasluge – uradio sam im idejno rešenje za grb, amblem i značku, pa su me proglasili za prvog počasnog udarnika ORA 'Zenica 2012'.

Autorefleksivni komentar

"Da li sam ja čovek paradoksa? Nije meni uopšte problem da pričam o svojim životnim 'paradoksima' jer sam se uvek trudio da shvatim sebe i uglavnom uspevao u tome. Kada sam bio dete nadrljao sam zbog crkve, čak su me svojevremeno nazivali (klinci iz škole) i bogomoljcem.

Odrastao sam baš u takvim suprotnostima, da mi je majčina strana krajiška i partizanska, a očeva banatska, koja se nikad ni-

ove akcije. Zenički domaćini dočekali su goste – pedesetak učesnika MRV-a iz Beograda, Kikinde i Zrenjanina. Gosti su se upoznali sa omladincima Prve zeničke ORB, a nakon kratkog predaha i uručjenja zahvalnica od strane domaćina, posetili su spomenik brigadirke Jelene, koja je poginula na SORA Šamac–Sarajevo u mestu Jelina, a potom nastavili za Visoko. O akciji MRV, gost iz Srbije i jedan od "glavnih inicijatora" Akcijaš je rekao: "Cela priča o MRV-u, zapravo je krenula 2007. godine kada je otvoren Internet forum *Bilten ORA SFRJ*, koji se bavi historiografijom omladinskih radnih akcija na teritoriji bivše nam drage zemlje. Godinu dana posle, u Kikindi smo organizovali prvo okupljanje brigadira sa prostora ex Jugoslavije, a odazvali su nam se gosti iz Srbije, Makedonije i BiH. U minule tri godine u Srbiji smo organizovali nekoliko omladinskih radnih akcija međunarodnog karaktera, i evo sada smo učesnici MRV-a u Visokom". Izvor: *Naša riječ – nezavisne novine*, 15. lipanj 2010.

je odrekla slave, Uskrsa i Božića i pored svih pritisaka. Nikad nisam bio komunist, no nikad nisam bio ni verski fanatik, ali sam bio akcijaš sa žuljevima i udarnik i sve to voleo jednako kako volim i svoju Crkvu, kao i objekat koji sam počeo da gradim. Moguće je da su te dve stvari (valjda jedino u meni na celom svetu) nadopunile jedna drugu. Dobrovoljni rad se i u gradnji crkve koristi jednako kao što se koristio i na ORA. Što se tiče učvršćivanja pravoslavlja u meni, mislim da sam ti pričao. Bio je Akcijaš jako bolestan u mladosti i da mu nije bilo vere, Boga i Svetog Vasilija Ostroškog, verovatno da ne bi sad pravila ovo istraživanje. Šta reći, ako sam trinaest godina bio bez dece i supruga mi ostane trudna upravo u vreme kad sam započeo aktivnosti za početak gradnje?! Slučajnost? Sklopile se kockice? Pa, ja ne bih rekao...

Mislim, opet nisam siguran, da ne bi trebalo te dve stvari mešati, mada svi to znaju. Ne stidim se ni jedne strane, ni bosanske ni banatske, ni akcijaške, a još manje srpske, verske i nacionalne. Bilo je takvih pitanja i ranije, i moj odgovor je uvek bio prost: Recite mi kojeg dela sebe treba da se odreknem da bih zadovoljio nečije stavove? Akcijaškog ili crkvenog? Ja ne bih ni jednog... niti ću."¹⁷

Komentar istraživača

Dakle, jedan čovek, jedna priča, jedno svedočenje i iskustvo; priča dovoljno elokventna da govori po sebi i za sebe, i u ime nevidljivog a prisutnog subjekta, čiji je "glas" u tekstu predstavljen prvim licem jednine. Ali ima nas dvoje u procesu njenog nastajanja, zapisivanja i konačnog nara-

¹⁷ Iz naše privatne prepiske.

tivnog uobličavanja. To me čini odgovornom: strahujem, priznajem, i od toga da ne upropastim njene potencijale svojim komentarima u pokušaju da je uokvirim, da joj dam bar obrise antropološke, kontekstualne interpretacije iskustva subjekta u polju intersubjektivne komunikacije.

Narativ obiluje mnoštvom tema, simboličkih predstava, antitetičkih slika i psihološki generisanih ambivalencija koje otvaraju neka potencijalno plodna pitanja. Glavne ili bar najupadljivije teme i motivi koji se mogu iščitati iz ličnog narativa individualnog aktera su: povezanost i prožimanje globalnih i lokalnih procesa; uloga nekadašnjih radnih akcija i volonterizma u novim društvenim uslovima; zamišljanje jugoslovenskog kulturnog nasleđa; "pregovaranje sa identitetom", ili odnos između elemenata tog nasleđa, s jedne strane, i elemenata nacionalnog identiteta (srpsko etničko poreklo i pravoslavlje kao najbitnije komponente), s druge; društvena i kulturna napetost između banatskih starosedelaca i bosanskih doseljenika i sindrom "krivice" zbog proterivanja Nemaca projektovane na koloniste kao unutrašnje Druge; motivi "greha" i "kazne" u prošlosti (rušenje nemačke katoličke crkve posle rata i smrt nedužnog deteta), stradanja i katarze kao "iskupljenje" verom u sadašnjosti (teška, letalna bolest i čudesno izlečenje zahvaljujući natprirodnoj intervenciji sveca; krštenje; crkvoograditeljstvo; začeće i rođenje sina).

Junak naše priče je evidentno javni delatnik, kulturni i duhovni preduzetnik koji podjednako deluje na lokalnom i globalnom nivou – u okviru svoje lokalne zajednice, grada, pokrajine i regije, kao i na Internetu.

Potom, radne akcije kao važan medijum u socijalizaciji omladine i jedan od faktora integracije jugoslovenskog transnacionalnog ili anacionalnog identiteta u periodu socijalizma, za našeg subjekta su i najvažniji činilac u njegovom ličnom formiranju, takoreći habitus:

"ORA je mesto gde sam se ja formirao, mesto koje me je izgradilo kao čoveka sa radnim navikama i određenim uverenjima. U mom životu se otada stalno provlači priča o dobrovoljnom radu. To je rezultat akcijaškog iskustva, 'deformacija' nastala na radnim akcijama. Nisam siguran da bih bio dobar sindikalni lider, rukovodilac, predsednik fudbalskog kluba 'ŽAK' u Kikindi, čak ni predsednik crkvenog građevinskog odbora ili pčelar da nije bilo akcijaškog iskustva. Jugoslovensko nasleđe, za mene, predstavljaju radne akcije, bratstvo i jedinstvo, Tito – fenomen, kao osoba koja je uspela da pomiri nepomirljivo, i popularna kultura, naročito revolucionarna i pop-rok muzika iz tog perioda".

Zanimljivo je da nijedan od elemenata koje Akcijaš navodi u gornjoj definiciji jugoslovenskog kulturnog nasleđa ne protivreći, u njegovom shvatanju, jasno profilisanoj svesti o sopstvenoj nacionalnoj i verskoj pripadnosti. Dobrovoljni omladinski rad, čije su odlike dobrovoljnost, kolektivizam, takmičarski duh i izgradnja (objekata, ali i ljudi), u periodu socijalizma poprima ulogu koju je imala moba u tradicionalnom srpskom društvu. U periodu post-socijalizma i tranzicije srpskog društva, dobrovoljni rad koji vodi poreklo iz organizovanog omladinskog rada socijalističkog društva i jugoslovenske države postaje takoreći nasleđeni kulturni kapital, pragmatično apolitično

sredstvo u ostvarenju novih društvenih i kulturnih ciljeva. To može biti izgradnja verskih i drugih javnih objekata, revitalizacija starih naselja nekadašnjih omladinskih radnih akcija ili uređenje prirodne sredine.

Lična motivacija u njegovom javnom delovanju proizilazi iz dva glavna izvora. Idealtipski posmatrano, to su dve zasebne, odvojene, suprotstavljene i naizgled nepomirljive tradicije, čija je "genealogija" različita: jedna je jugoslovenska, socijalistička i komunistička, pretežno anacionalna i ateistička, partizanska, radničko-seljačka, kolonistička bosansko-krajiška. Druga je nacionalna i crkveno-pravoslavna, srpska građanska i domaćinska, banatsko-starosedelačka i urbana. U stvarnosti, ove različite tradicije, podložne stereotipizaciji, vrednosnom konotiranju i hijerarhijskom rangiranju koliko i preispitivanju, u intimnom kulturnom iskustvu našeg aktera prožimaju se kao različite ali ravnopravne i kompatibilne "linije porekla", na kojima on zasniva svoj identitet i integritet, i odakle crpi motivaciju i energiju u svom javnom delanju i privatnom životu. U idiomu Akcijaša, tri ključne komponente njegovog identiteta – "akcijaški takmičarski duh, potkozarski gen i banatska volja" – počivaju na toj hibridnoj osnovi. One se međusobno izmiruju kroz dinamički proces, kroz aktivnost i reinterpretaciju samog subjekta, koji istovremeno "pregovara" sa aktuelnom društvenom stvarnošću i istorijskom prošlošću, kao i sa odsutnim Drugim – u ovom kontekstu "Drugi" su proterani Nemci.

Društvena i kulturna napetost između starosedelaca i doseljenika manifestuje se kao tendencija stigmatizovanja kolonista zbog proterivanja Nemaca u Banatu:

"Bosanci su ovde bili tretirani kao krivci, njima je nabijen kompleks proterivanja Švaba, ali Švabe su već bile izbegle pred Rusima. Kada su Bosanci stigli, većina Nemaca, pretežno bogatih zemljoposjednika, već je bila otišla. A da bi dobio kuću ovde, moj deda je morao da se odrekne svoje zemlje tamo u BiH".

Psihološki indukovani "sindrom kolektivne krivice", koji je bio rezultat istorijskih događaja, ideoloških podela i procesa u toku Drugog svetskog rata i fazi posleratne obnove zemlje i izgradnje novog društvenog sistema, postaje aktuelan u 1990-im u vezi sa procesima retradicionalizacije i jačanja nacionalnog identiteta. U kontekstu životne priče našeg individualnog aktera, kompleks krivice zadobija duhovno, religiozno i transcendentno značenje – iz sfere profanog, događajne istorije i odozgo dirigovane politike, izmešta se u sferu svetog i eventualno redefiniše kao "greh" predaka, to jest, generacije kolonista.

"Park u Banatskom Velikom Selu je nastao pedesetih godina na mestu nemačkog groblja. U parku se nalazi Zavičajna kuća, bosanska brvnara iz okoline Bihaća. U Vatrogasnom domu u našem selu našao sam zvono preostalo od stare katoličke crkve, zvono teško 115 kg. O tome sam obavestio udruženje lokalnih Nemaca u Kikindi i zamolio ih da dođu na teren. Izgleda da i oni razmatraju mogućnost da zvono ostane u Banatskom Velikom Selu i da se podigne spomen-obeležje kao znak sećanja na ranije, nemačko stanovništvo. Imam viziju da se pored Zavičajne kuće u Banatskom Velikom Selu postavi to njihovo nemačko crkveno zvono. Da se na tom mestu postavi spomenik, stilizo-

van u obliku rimske osmice, sa imenima svih Nemaca koji su sahranjeni na tom groblju, kao i imenima srpskih doseljenika.

Isprva je bilo mnogo otpora u selu, tj. pre desetak godina kada sam došao na tu ideju. No, kako vreme prolazi, neki ljudi to sada propagiraju kao dobru ideju i to kao svoju. Povezao sam MZ i udruženje nemačke zajednice u Kikindi¹⁸, Nemcima je predočena ta zamisao i sada sazreva. Seme je posejano i nešto će da nikne."

Delovanje "greha" iz prošlosti može se, dakle, neutralisati ispravnim delovanjem u sadašnjosti, povratkom tradicionalnoj pravoslavnoj veri, masovnim krštenjem, ličnom religioznošću i duhovnom akcijom kakva je crkvogradiateljstvo, kao i kulturnom akcijom u cilju ispravljanja istorijske nepravde učinjene etničkom i verskom *Drugom*, ali i *Sebi*, tj. srpskom nacionalnom identitetu.

¹⁸ Vidi na adresi [http://www.d-vereinkikinda.net/Neuig kei ten.htm](http://www.d-vereinkikinda.net/Neuig%20kei%20ten.htm).

Nataša Simeunović Bajić

Fakultet za kulturu i medije, Beograd

Univerzitet Megatrend

nsimeunovic@megatrend.edu.rs

Medijsko (re)konstruisanje jugoslovenskog kulturnog nasleđa i kolektivnog pamćenja: slučaj "Dana mladosti"¹

Apstrakt: U ovom radu, na osnovu teorijskih promišljanja i empirijskih podataka, ispituje se sadašnja uloga medija u predstavljanju praznika "Dana mladosti" koji je imao centralno mesto u javnom prostoru nekadašnje Jugoslavije. Posebno se razmatraju mogućnosti prepoznavanja i očuvanja ove vrste jugoslovenskog nematerijalnog kulturnog nasleđa i kolektivnog pamćenja.

Ključne reči: masovni mediji, kulturno nasleđe, kolektivno pamćenje, Jugoslavija, Dan mladosti

¹ Ovaj rad je nastao na osnovu istraživanja koja su sufinansirana iz projekta Ministarstva kulture RS: *Definisanje jugoslovenskog kulturnog nasleđa* i Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije *Srbi i Srbija u jugoslovenskom i međunarodnom kontekstu: unutrašnji razvitak i položaj u evropskoj/svetskoj zajednici* (ev. br. 47027).

Problemi definisanja pojmova

Naslov ovog rada sadrži nekoliko pojmova koje je potrebno definisati. Međutim, ta potreba definisanja nije obeležena konačnošću budući da se svi ovi pojmovi još uvek definišu i redefinišu i da će se, sva je prilika, i u budućnosti definisati i redefinisati.

Kultura i kulturno nasleđe prvo uvek zahtevaju odnos prema aspektima ljudskosti² jer bez čoveka i društva nema ni stvaranja kulture niti očuvanja kulturnog nasleđa. Još su pre više od pola veka severno-američki antropolozi Kreber (Kroeber) i Klakhon (Kluckhohn) izdvojili preko sto šezdeset različitih definicija kulture svrstavajući ih u nekoliko grupa: deskriptivne, istorijske, normativne, strukturalne i genetske (1952). Od tog doba se, zahvaljujući burnom razvoju pre svega informacionog društva i nauke, broj definicija uvećao nekoliko puta ali na ovom mestu nije razložno utvrđivati njihov tačan ili približno tačan broj. Rejmond Vilijams (Raymond Williams) zaključio je da kultura predstavlja "jednu od najkomplikovanijih

² Prema mišljenju Sigmunda Frojda kultura predstavlja "nelagodnost" i sputavanje čovekove prirode, jer nikada ne podrazumeva negovanje lične čovekove slobode, već nastaje kao uređenje društvenih odnosa u određenoj zajednici. Takođe, Levi Stros govori o prelasku "prirodnog bića" u "društveno biće" što je označilo početak stvaranje kulture. Više o tome u Frojld, Sigmund. (1988), *Nelagodnost u kulturi*. Beograd: Rad i Lévi-Strauss, Claude. 1969 (1949). *The Elementary Structures of Kinship*. Boston: Beacon Press

reči" u engleskom jeziku (1976). Vilijams je bio u pravu, no, ovaj zaključak se verovatno može primeniti na sve jezike. Vredno je pomena da postoje različiti pristupi definisanju polisemičnog pojma "kultura", od morfogenetičkog preko normativističkog do pozitivističko-deskriptivnog i metafizičkog pristupa. Na sličan način, definisanja su označena i različitim nivoima, kao što je, na primer, opšti nivo (kultura ljudske vrste), pa nivo posebnosti (kultura određene društvene zajednice) pa zatim nivo pojedinačnosti (kultura pojedinca).

Od prve Tejlorove definicije 1871. godine da je kultura "složena celina koja uključuje znanja, verovanja, umetnost, moral, pravo, običaje i svaku drugu sposobnost koju čovek stiče kao član društvene zajednice" (Tylor 1920) do raznovrsnih određenja u postmodernističkom ključu Žana Bodrijar (Jean Baudrillard), Fredrika Džejmsona (Fredric Jameson) ili Done Haravej (Donna Haraway),³ moguće je izdvojiti nekoliko matrica bez kojih se promišljanja o kulturi ne bi mogla konceptualizovati: prostor, vreme, odnos prema prirodi, zajedništvo, proces učenja, simbolizacija. Na osnovu tih matrica, a u skladu sa tradicijom kulturnih studija⁴,

³ U Bodrijarovim pojmovima simulakruma i simulacije vidljiv je raskid sa svim starijim formama kulture, Džejmson navodi elemente kulture koju proizvodi multinacionalni kapitalizam, a Dona Haravej govori o savremenoj Hi-tech kulturi u kojoj su razlike između prirodnog i tehničkog nestale.

⁴ Kulturne studije su prve relativizovale pojmove visoke i niske kulture naglašavajući antielitizam, kulturu za sve, prostor-

može se zaključiti da kultura predstavlja svesno ljudsko odrađivanje od prirode, kroz različite simboličke forme, u dinamičkom i nikad dovršenom procesu održavanja ili prenošenja i proizvođenja novih materijalnih i duhovnih vrednosti u svakodnevnom životu čoveka i društva. Metaforično rečeno, Aristotelov *zoon politikon* uvek mora biti i Kasirerov *animal symbolicum*, tj. čovek mora biti društveno biće koje je uronjeno u kulturu proizvodnjom i tumačenjem simbola. Dakle, kultura nije samo u najužem smislu *cultura mentis* već i materijalna kultura i sve forme ispoljavanja i osmišljavanja svakodnevnih životnih praksi. "Znači, o kulturi se može govoriti kao o motivisanoj praksi koja zadovoljava ljudske potrebe na refleksivan način (propitujući kakve su potrebe i šta se njihovim zadovoljenjem postiže)" (Golubović 2009). Međutim, koji god aspekt kulture da upotrebimo, ona uvek treba da se posmatra kao opšta humanizacija čoveka i društva.

U vrlo tesnoj vezi s pojmom kulture stoji i pojam kulturnog nasleđa⁵. Ovaj pojam takođe inkorporira poznate matrice, prostor i vreme, prošlost i budućnost, ali i one druge o kojima se najčešće odmah ne razmišlja, kao što su aktivnost i pasivnost. Ako kulturno nasleđe podrazumeva tran-

no-vremensku promenljivost kulture i neprekidan proces proizvodnje značenja u društvenom životu.

⁵ O semantičkim razlikama i pragmatičkim upotrebama termina *nasleđe* i *baština* pogledati rad Ljiljane Gavrilović "Nomen est omen: baština ili nasleđe – (ne samo) terminološka dilema" koji je objavljen u časopisu *Etnoantropološki problemi*.

smisiju materijalnih objekata ili predmeta i nematerijalnog iskustva s jedne generacije na drugu generaciju, iz jedne epohe u drugu epohu, onda je odnos između aktivnog i pasivnog veoma važan. Da li je kulturno nasleđe pasivna transmisija i konzervacija materijalnih i nematerijalnih formi kulture? Nije i ne može biti. Kao što je kultura dinamički sistem koji se neprestano menja tako i kulturno nasleđe kao njen temelj, koliko god da jeste deo prošlosti, ne može nikada biti samo statički deo prošlosti. Nove generacije koje preuzimaju nasleđe aktivno deluju u domenima njegove interpretacije i reprezentacije. Kulturno nasleđe nije nešto što se pasivno nasleđuje. Odnos novih generacija prema njemu je uvek aktivan ili, u drugačijem smislu, nasleđe ne bi bilo nasleđe, dakle, ne bi se moglo naslediti. Zato je osnovna funkcija očuvanja kulturnog nasleđa uvek usmerena ka budućnosti. Vraćanje u prošlost moguće je samo ukoliko postoji oživljavanje i interpretacija njenih delova koji su označeni kao kulturno nasleđe. Označavanje uvek pripada novim generacijama i podrazumeva njihov selektivan odnos. Selekcija onog što je vredno očuvanja korespondira s identitetom određenih društvenih zajednica. Delovi kulturnog nasleđa se odbacuju ukoliko zajednice/grupe/elite smatraju da oni narušavaju do tada izgrađivan identitet.⁶ U istoriji ljudskog društva ovaj slučaj je vrlo čest. Odbacivanje ili

⁶ Na ovom mestu neću upotrebiti izraz *već izgrađeni identitet*, nego *do tada izgrađivan identitet*, jer je identitet fluidna kategorija, dakle, on nije fiksiran u vremenu i prostoru. Identitet je promenljiva kategorija.

čak fizičko uništenje kulturnih materijalnih artefakata je vidljivo, ali, otklon prema nematerijalnom iskustvu manje je vidljiv, prepoznatljiv i pod stalnim pritiskom različitih vrsta manipulacije.

Očuvanje nematerijalnog kulturnog nasleđa u normativnim i institucionalnim okvirima nema dugu tradiciju. Na nadnacionalnom nivou najznačajniji doprinos u prepoznavanju vrednosti nematerijalnog kulturnog nasleđa dao je UNESCO usvajanjem Konvencije očuvanja nematerijalnog kulturnog nasleđa (Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage) 2003. godina. Ovde je data ne tako uska i siromašna definicija (institucionalizovane definicije često imaju različite manjkavosti) nematerijalnog kulturnog nasleđa:

"Nematerijalno kulturno nasleđe" označava prakse, prikaze, izraze, znanja, veštine, kao i instrumente, predmete, artefakte i kulturne prostore koji su s njima povezani – koje zajednice, grupe i, u pojedinim slučajevima, pojedinci, prepoznaju kao deo svog kulturnog nasleđa. Ovakvo nematerijalno kulturno nasleđe, koje se prenosi s generacije na generaciju, zajednice i grupe iznova stvaraju, u zavisnosti od njihovog okruženja, njihove interakcije sa prirodom i njihove istorije, pružajući im osećaj identiteta i kontinuiteta, i na taj način promovišući poštovanje prema kulturnoj raznolikosti i ljudskoj kreativnosti" (UNESCO, Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage, 2003).

Nematerijalno kulturno nasleđe manifestuje se kroz usmenu tradiciju i jezik; scensku umetnost; društvenu praksu, rituale i praznike; znanje i primenu znanja o priro-

di i univerzumu; i tradicionalnu umetnost. Konvencijom iz 2003 godine države članice obavezuju se da preuzmu potrebne mere za identifikaciju nematerijalnog kulturnog nasleđa u cilju osiguranja njegove zaštite. Srbija je među poslednjim zemljama u Jugoistočnoj Evropi ratifikovala ovu konvenciju 2010. godine. Ono što Srbiju očekuje u narednom periodu jeste faza implementacije, tj. mapiranje nematerijalnog kulturnog nasleđa i stvaranje nacionalnog registra nematerijalnog kulturnog nasleđa. Takođe, potreban je izbor i uključivanje većeg broja stručnjaka. Međutim, ova faza još nije počela. Iz tog razloga na UNESCO-voj listi još uvek nema upisanog nematerijalnog nasleđa iz Srbije. Od zemalja u okruženju svoja materijalna blaga nisu evidentirale Crna Gora, Makedonija, Bosna i Hercegovina, a to su učinile Rumunija, Albanija, Bugarska, Mađarska i Hrvatska koja je već deset pojavnosti svog nematerijalnog nasleđa upisala na UNESCO-vu listu.

Teškoće u definisanju kulture, kulturnog nasleđa i nematerijalnog kulturnog nasleđa posebno su vidljive u pokušaju terminološkog, funkcionalnog i pragmatičkog obuhvatanja pojma "jugoslovensko nematerijalno kulturno nasleđe". U toku nešto više od pola veka postojanja druge Jugoslavije razvile su se mnoge kulturne prakse koje su teško održive nakon raspada zajedničkog kulturnog prostora. Te prakse ne postoje u fizičkom smislu kao, na primer, zgrade i spomenici nastali u Jugoslaviji, a koji se i danas nalaze na teritoriji svih novonastalih država. Oni se ne mogu svi porušiti i zameniti novim objektima, ali se zato kulturne prakse mogu mnogo lakše izgubiti u dekon-

strukciji jugoslovenskog identiteta i decentralizaciji nekadašnjeg jugoslovenskog kulturnog prostora. Nije teško zaključiti da je nematerijalno kulturno jugoslovensko nasleđe povezano sa osećanjem pripadnosti kulturnom prostoru koji je omeđen fizičkim granicama i vremenskim trajanjem druge Jugoslavije. Ali, nemaju svi osećaj pripadnosti bivšem kulturnom prostoru. Zapravo, u nacionalnom i nacionalističkom osveščivanju tokom ratova i posle njega kulturna politika u svim novonastalim državama odigrala je veoma bitnu ulogu u otklonu, institucionalnom namerenom zaboravljanju i brisanju iz javnog diskursa mnogih aspekata jugoslovenskog nematerijalnog kulturnog nasleđa. Najveći broj simbola, kulturnih praksi, ideja, umetničkih izraza, kolektivnih sećanja i različitih fenomena našao se na snažnom udaru nove kulturne politike⁷ koja je trebalo da brzo izgradi posebni nacionalno-kulturni identitet. Ta nova kulturna politika uvek je deo opšte politike u novonastalim nacionalnim državama kakve su bivše kolonije, postsovjetske zemlje i postjugoslovenske zemlje. Subjekti kulturne politike (država, političke partije, instituci-

⁷ Model kulturne politike koji je karakterističan za novonastale države naziva se u literaturi *nacionalno-emanipatorski*. O tome detaljnije pogledati u: Dragičević Šešić M, Stojković B. (2007). U novije vreme u Srbiji se modelima kulturne politike bave i autori Branko Prnjat, Ljubiša Mitrović, Zorica Tomić. Najznačajniji teorijski doprinos razumevanju modela kulturne politike, pre radova navedenih autora ,dao je Miloš Ilić za vreme postojanja bivše Jugoslavije.

je kulture) kroz različite vrste kulturnih akcija obeleženih visokim stepenom centralizacije, koje imaju za posledicu kulturni razvoj u skladu sa zatvaranjem prema svemu onome što čini blisku prošlost, utiču na otvaranje prema prošlosti pre zamišljene tačke diskontinuiteta ili prema stranim uticajima. Otuda je jedna od najbitnijih strategija kulturne politike za stvaranje novog nacionalno-kulturnog identiteta formiranje (često izmišljanje) novog jezika i/ili pisma ili revitalizacija jezika i/ili pisma koje je bilo u upotrebi pre perioda nepoželjne dominacije.⁸ U novonastalim postjugoslovenskim državama stvarani su na veštački način novi jezici kako bi se uspostavile granice i razlike prema najbližim susedima. Tako su od srpsko-hrvatskog jezi-

⁸ U Uzbekistanu, bivšoj sovjetskoj republici, do 1928. godine koristilo se arapsko pismo za pisanje na uzbečkom jeziku. Od 1928. do 1940. postojao je period latinizacije jezika (kao i u drugim turkijskim jezicima a po ugledu na Ataturkovo uvođenje latinice u Turskoj 1923. godine). Od 1940. godine u Uzbekistanu se pod sovjetskom vlašću koristila isključivo ćirilica. U ovoj državi nakon njenog osamostaljivanja, od 90-ih godina 20. veka osnovna strategija kulturne politike bila je povratak latinice u upotrebu. Slično, u Letoniji, postsovjetskoj baltičkoj zemlji, oko 30% stanovništva ruskog je etničkog porekla, a preko 90% celokupnog stanovništva pored letonskog tečno govori i ruski jezik. U ovom slučaju jezička politika činila je sve da reaktivira upotrebu letonskog jezika a da potisne upotrebu ruskog jezika. U obe zemlje značaj vaspitno-obrazovnih institucija, medijskih organizacija i službenih propisa u revitalizaciji jezika i pisma bio je ogroman.

ka stvoreni srpski, hrvatski, bosanski (bošnjački) i crnogorski jezik. Svi ovi narodi govore istim jezikom, kako god se on zvao, sa zanemarljivim leksičkim razlikama. O tome svedoči i potpuno međusobno razumevanje:

Na balkanskim prostorima se danas bez razmišljanja poistovjećuje nacija s jezikom kad se tvrdi da svaka nacija mora imati svoj zaseban jezik. Brojne nacije u Evropi i svijetu dokazuju da je suprotno istina jer govore istim jezikom kao i neka druga nacija, a unatoč tome su nacije (npr. američka, engleska, australijska, njemačka, austrijska, švicarska itd.) (Kordić 2005, 86).

Na tom istom jeziku stvoreno je zajedničko jugoslovensko nematerijalno kulturno nasleđe na koje sve bivše republike mogu polagati pravo. Međutim, vreme koje je prošlo od raspada Jugoslavije izgleda da nije dovoljno za dobru reinterpetaciju i reprezentaciju kulturnog blaga. U ovom radu analiziraću praznik koji je imao centralno mesto u javnom prostoru nekadašnje Jugoslavije.

"Dan mladosti": javni medijski spektakl i proizvodnja (ne)dosegnutih ideala

"Dan mladosti", 25. maj nije bio samo oficijelni rođendan doživotnog predsednika SFR Jugoslavije, Josipa Broza Tita. To je bio i praznik, i državni praznik, i rođendan mladih, i ritual, i javna svetkovina, i simbol, i spektakl. Ovaj datum, koji pada u najlepši deo proleća, 1957. godine, na Titovu inicijativu, proglašen je za "Dan mladosti".

Do tada, a od 1945. godine po prihvaćenom predlogu omladine Kragujevca, nošena je kroz zemlju "Titova štafeta", tj. "Štafeta mladosti". Prva štafeta je krenula iz Kumrovcu. Sledeće štafete svake godine kretale su iz nekog drugog grada, tj. iz druge republike kako nijedan deo zemlje ne bi bio zapostavljen. Od 1957. godine, kada je 25. maj proglašen "Danom mladosti" višednevno i višemesečno nošenje štafete završavalo se centralnim javnim kolektivnim i medijskim događajem, sletom na stadionu JNA, koji je zapravo predstavljao niz gimnastičkih tačaka koje su izvodili savršeno uvežbani omladinci uz pratnju muzike. Bio je tu veliki broj vojnika, sportista, predstavnika vlasti i običnih građana. Predaja štafete Titu bila je kulminativni momenat ove svetkovine. Direktan prenos na državnoj/društvenoj televiziji bio je obezbeđen pa je u događaju učestvovalo mnogo građana tadašnje Jugoslavije.

Iako je običnim ljudima sve izgledalo spontano i prirodno, iza organizovanja ovog događaja stajala je velika mašinerija dobro obučениh radnika koji su spektakl pripremali veoma dugo. Kako Mitrović pokazuje u svom istraživanju slavlja osamdesetog Titovog rođendana, pripreme su počinjale nekoliko meseci ranije, a glavni zadatak imao je Koordinacioni odbor (predstavnici društveno-političkih organizacija, armija, omladinci, pioniri) koji je objedinjavao sve akcije. Zasedalo je nekoliko sednica različitih tela, razmatrali su se razni predlozi, pojačano je interesovanje štampanih i elektronskih medija, održavale su se mnoge priredbe u zemlji. Međutim, centralnu priredbu, slet na stadionu JNA organizovao je Savez omladine Jugoslavije:

"Ovaj put omladina je kao moto Dana mladosti 25. maja istakla: "Ovo vreme se pamti po nama, zajedno u mladosti, zajedno u ratu, zajedno u budućnosti." Proslava je počinjala sa uvodnom slikom "Hvala Ti za rat, Hvala Ti za mir". Kako je već početkom 1972. isplanirano, na završnoj proslavi osam tačaka pripadalo je pionirima, radnicima, JNA, akcijašima, najistaknutijim sportistima. Predviđeno je da završna slika na stadionu budu ispisane reči "VOLIMO TE". Kao nikad do tad, broj omladinaca koji su učestvovali u priredbi iznosio je 7.500, od čega su 3.000-3.500 bili vojnici" (Mitrović, 2008: 246).

Dobra organizacija, velika finansijska sredstva i učešće svih delova društva u skladu je sa strategijama *državnog birokratsko-prosvetiteljskog* modela kulturne politike (Dragičević Šešić i Stojković 2007) u kome zapravo kulturnu politiku sprovodi "država inženjer".⁹ Država je kroz centralistički sistem upravljanja a uz pomoć partije, medijskih institucija, kulturnih institucija, vaspitno-obrazovnih institucija i drugih značajnih subjekata kulturne politi-

⁹ Kulturna politika bivše Jugoslavije ne može se u najčistijem obliku predstaviti kao *državni birokratsko-prosvetiteljski* model zbog "mekših" akcija koje su sprovedene u kulturi, a u skladu s karakteristikama "mekog socijalizma". Ovaj model primenjivan je u najčistijim formama u staljinističkoj Rusiji i komunističkoj Kini. Najautoritarnija kulturna politika sprovedena je u nacističkoj Nemačkoj. Jugoslavija na čelu sa Titom, slično svojoj spoljnoj politici, i u kulturnoj politici izgradila je specifičan "treći put". Pogledati više u: Manic, Lj. Torlak, N. Simeunović Bajić, N. (2011).

ke pokušavala da gradi sasvim nov kulturni identitet, koji je svoju afirmaciju dobijao u svakodnevnom usvajanju obavezne zvanične ideologije. U takvoj kulturi simboličke forme zadovoljavanja, tj. kulturne potrebe, bile su zasnovane na tendenciji ka većoj kulturnoj emancipaciji masa (radnika i seljaka). Zato je "Dan mladosti" u pravoj meri zadovoljavao određene kulturne potrebe najvećeg broja pripadnika nove jugoslovenske nacije.

Bez obzira na dobro definisane strategije i uspešno realizovane ciljeve ovog dugogodišnjeg projekta na nivou državnog aparata i negovanja Titovog kulta ličnosti, u sećanjima običnih ljudi ostale su zanimljive kulturne navike koje se vezuju za mesec maj. Atmosfera je bila svečarska, slavilo se i veselilo širom zemlje, omladina se sastajala i družila, a pojedinci su mogli da pokažu pred ogromnom publikom svoja umeća. "Dan mladosti" je bio praznik obeležen teško i privremeno dostignutim idealima bratstva i jedinstva. "Dan mladosti" je bio praznik mladosti, radosti, proleća i života. Pošto su svi ovi ideali obeleženi lepoto i bogatstvom duha, individualna i kolektivna sećanja uglavnom su označena nostalgичnim doživljajem prošlosti koja se ne može vratiti.

Veliku ulogu u distribuciji ove javne svetkovine imala je televizija. Njenim direktnim prenosom, slet na stadionu nije bio samo javni već i veliki medijski spektakl. Slike, zvuci, sveopšta dinamika, predstava – to je ono što čini okvire spektakla. A suština je misaoni konstrukt na strani recipijenata, tj. u ovom slučaju masovne publike. "Spektakl je promenio prostorno-vremenske i društveno-eko-

nomske okvire postmodernog društva. Zato gledalac, u skladu sa novim modelima društveno-ekonomske produkcije i tehnologije, prestaje da bude običan recipijent i postaje postmoderni subjekt" (Simeunovic 2010, 136). Time je "Dan mladosti" postao deo hibridne medijske kulture bez koje se svet danas ne može osmisлити.

Mediji i kolektivno pamćenje

Društvene promene ne nastaju samo pod uticajem isprepletanosti kulturnih, ekonomskih i političkih faktora. Mediji masovnog komuniciranja u savremenom svetu veoma su važni u različitim oblicima realizacije društvenih promena. Mediji, društvene promene i kolektivno pamćenje – pojmovi su koji se mogu postaviti u isti red. Posredstvom medija, ili tačnije medijske kulture, definiše se i konstruiše kolektivno pamćenje, a to dovodi i do određenih promena u društvu budući da se društvo stalno menja. Zašto govorimo o "medijskoj slici kolektivnog pamćenja" a ne o "medijskoj slici istorijskog sećanja"? Moris Albvaš (Maurice Halbwachs) je u prvoj polovini 20. veka u svojim studijama objasnio detaljno distinkciju između istorijskog sećanja i kolektivnog pamćenja¹⁰. Istorija je "zbirka

¹⁰ Na osnovu Albvašovih studija Asman je definisao svoj koncept "kulturnog pamćenja" koji je vrlo brzo prihvaćen u naučnim krugovima. U ovom radu ja ću se ograničiti na upotrebu izvornog

činjenica", "izabrani" prošli događaji, ona se "predaje i uči u školama", i počinje onda kada se "ugasi društveno pamćenje". Istorijsko sećanje se "napismeno fiksira" tek kada pamćenje nekih događaja "više nema za oslonac" određenu "društvenu grupu" koja je "ograničena u prostoru i vremenu". Kolektivno pamćenje je drugačije, ono je "slika sličnosti", ono teži "očuvanju prošlosti u sadašnjosti", ili "prošlost uvodi u sadašnjost", tu "nema jasno povučene linije" kao u istoriji, tu su samo "nepravilne i neizvesne granice". "To je kontinuirana struja mišljenja, ali taj kontinuitet nipošto nije veštački, jer od prošlosti zadržava samo ono što je još živo, ili kadro da živi u svesti grupe koja ga održava" (Albvaš 1999, 79).

Zapravo, u Albvaševom objašnjavanju razlika između istorijskog sećanja i kolektivnog pamćenja mogu se primetiti binarne opozicije: mrtvo-živo, pasivno-aktivno, diskontinuitet-kontinuitet. Glavni agens uokviravanja kolektivnog pamćenja jeste određena društvena grupa. U trenutku kada se ona raspe ili se ugasi njeno pamćenje, nastaje istorija. No, u smislu, medijske kulture koja svojom proizvodnjom simbola socijalizuje publiku, važno je utvrditi na koji način mediji, kao kontrolisane forme društvene proizvodnje, utiču na distribuciju kolektivnog pamćenja. Kao agenti "nezaboravljanja", tj. čuvanja informacija, odnosno oblikovanja pamćenja, mediji mogu biti u nekim slučajevima veoma korisni, a u nekim drugim prilično štetni, jer

Albvaševog koncepta "kolektivnog pamćenja". Pogledati više u: Assmann, J. (1992).

je njihova temeljna priroda *reprezentovanje* a ne *reflektovanje*.¹¹ Svaka nova medijska predstava (reprezentacija) dodaje i poneku novu dimenziju koja se tako ugrađuje u kolektivno pamćenje "Dana mladosti". Od posebnog je značaja ne samo identifikacija sa pamćenjem tog praznika i uranjanje u mrežu nostalgичnih emocija starijih članova društva, posredstvom medijskih reprezentacija, već i onih mlađih koji nisu imali nikakvo neposredno iskustvo "Dana mladosti". Kroz medijske reprezentacije konstruišu se i rekonstruišu slike prošlosti da bi se osmislila sadašnjost. Zato je potrebno analizirati medijsko konstruisanje kolektivnog pamćenja ovog velikog jugoslovenskog praznika.

Metodološki okvir istraživanja

U ovom istraživanju, čiji rezultati ne treba da budu samo teorijski već i empirijski, koristiće se metoda koja se u nauci zove analiza sadržaja (content analysis). Ona na

¹¹ Stuart Hol (Stuart Hall) je u svojoj kulturološkoj analizi medija masovnog komuniciranja objasnio razliku između *reflektovanja* i *reprezentovanja* sasvim raskinuvši sa modelom direktnog uticaja koji se oslanjao na bihejvioristička ishodišta i S-R teoriju. *Reflektovanje* je odraz stvarnosti, a *reprezentovanje* podrazumeva mnogo aktivniju i kreativniju ulogu u formiranju značenja koje i ne postoji izvan procesa reprezentovanja. Ta označavajuća praksa proizvodi značenje i osmišljava stvarnost. Pogledati detaljnije u: Hall, S. (1997).

objektivan način opisuje sadržaj nekog aspekta komuniciranja čime se izbegava subjektivna procena onoga što je predstavljeno. Berelson (1952) je definisao pet osnovnih ciljeva analize sadržaja: da opiše karakteristike sadržaja poruke, da opiše karakteristike forme poruke, da zaključi ko kreira sadržaje poruka, da zaključi kome su poruke upućene, da predvidi uticaj poruka na publiku. Pod sadržajem se podrazumevaju tekstovi, iskazi, reči, slike, tonski zapisi, pokreti ili neki drugi simboli kojima se izražava poruka. Ovakva metoda "se kreće po tekstualnom / slikovnom / zvučnom zapisu kao posmatrač kroz događaje, procese i pojave koje posmatra: neopterećen predrasudama, otvoren za inpute, pažljiv, sistematičan" (Branković 2009, 52).

U skladu sa tim, u ovom istraživanju analiza sadržaja odnosi se na izdvajanje i "merenje" tekstova u onlajn izdanjima dnevnih novina i na televizijskim veb sajtovima u svih šest novonastalih postjugoslovenskih država. Na osnovu toga detaljno se mogu proučiti obrasci predstavljanja ovog praznika u medijima. Zašto onlajn izdanja i veb sajtovi a ne tekstovi u štampanim novinama ili prilozi na televiziji? Nove tehnologije, različite vrste kriza u društvu, globalizacija, promene na svetskom tržištu uslovile su pojavu postepenog menjanja prirode i uloge tradicionalnih medija. Tradicionalne novine morale su da iskoriste veb i da obogate tradicionalne novinarske forme kako bi zadržale čitaoce. Prva onlajn izdanja dnevnih novina pojavila su se početkom devedesetih godina prošlog veka u Sjedinjenim Američkim Državama. Broj čitalaca onlajn izdanja novina od tada je naglo u porastu u odnosu na broj

čitalaca štampanih izdanja. Sve više i više korisnika prati medijske sadržaje na webu a sve manje i manje u svim drugim tradicionalnim medijima.¹² Ovaj trend ne prepoznaje se samo u najrazvijenijim zemljama sveta, nego i u manje razvijenim pa čak i u sasvim nerazvijenim. Tome je doprinelo u mnogome plasiranje vebe 2.0 gde i sami korisnici mogu da doprinesu izgledu platforme svojim različitim sadržajima. Zapravo, reč je o unapređenju interaktivnosti. Takođe, veoma bitna odlika onlajn novinarskih sadržaja jeste i ta što, za razliku od tradicionalnih medija koji su ograničeni vrstom svog sopstvenog medija, nema podeljenog načina komuniciranja, tj. mogu se koristiti zajedno i tekst i slika i zvuk.

U primeni novih onlajn strategija mediji su u postjugoslovenskim državama dosta kasnili za medijima u najrazvijenijim zemljama, ali danas se stanje popravilo: sajtovi se osvežavaju novim vestima mnogo puta u toku dana, dozvoljeno je komentarisati vest i lajkovati (naznačiti da se vest čitaocu dopada), postoje pregledi najčitanijih vesti, gledaoci ili čitaoci reporter, RSS feed (Really Simple Syndication, tj. jednostavan način za automatsko preuzimanje informacija sa web sajtova), integrisanje sa Facebook-om, Twitter-om i Youtube-om. Sve te nove strategije čine da čitanje vesti bude interesantnije na webu nego na papiru. Na primer, po najnovijim podacima za čitanje ili preuzimanje (dow-

¹² Ovo pokazuju istraživanja u Sjedinjenim Američkim Državama, Pew Research Center's Project for Excellence in Journalism, <http://www.journalism.org/>

nload) onlajn novina ili časopisa 63,7% koristi internet u privatne svrhe. Više od 1 900 000 građana koristi internet svakog dana, što u odnosu na 2010. godinu predstavlja povećanje od oko 200 000 korisnika (3,6%). Tako 73.8% osoba sa visokim obrazovanjem koristi internet, 99.5% studenata, a 61.7% zaposlenih (RZZS, 13.09.2011.).

U informaciono-komunikacionom svetu, budućnost onlajn izdanja i veb sajtova je skoro sasvim zagarantovana, dok je sudbina tradicionalnih medija prilično neizvesna jer će prema anticipacijama većine naučnika, internet progutati sve druge medije.

Iz svih navedenih razloga, cilj ovog istraživanja je da se u periodu od dvadeset dana maja 2011. godine utvrdi na koji način je u medijima predstavljen "Dan mladosti". Uzorak je formiran tako što su u onlajn arhivama novina i televizija prikupljeni svi tekstovi koji su objavljeni u periodu od 9. maja do 29. maja 2011. godine sa pretpostavkom da mediji prate kretanje štafete i sam praznik. Zbog toga što bi se mogla posmatrati kao posebna tema, nije uzeta u obzir godišnjica smrti Josipa Broza Tita koja se obeležava 4. maja. Odabrana su po tri različita onlajn izdanja novina i po dva veb sajta televizija u svakoj zemlji. Izabrani su sledeći mediji: Večernji list, Vjesnik, Novi list, HRT, Nova TV (Hrvatska); Nezavisne novine, Dnevni avaz, Dnevni list, RTV FBiH, RTRS (Bosna i Hertcegovina); Vijesti, Pobjeda, Dan, RTCG, RTV IN (Crna Gora), Dnevnik, Vest, Večer, MRT, Kanal 5 (Makedonija); Delo, Dnevnik, Večer, RTV SLO, INFO TV (Slovenija); Politika, Blic, Kurir, RTS, B92 (Srbija). Analiza sa-

držaja onlajn izdanja je mnogo komplikovanija od analize sadržaja štampanih izdanja jer se sajtovi stalno ažuriraju, menjaju i apdejtuju. Zato je prikupljanje tekstova obavljeno u jednom kratkom periodu, nakon zamiranja aktuelnosti ove teme, od 15. do 25. novembra 2011. godine. U arhivama je pronađeno ukupno 86 tekstova.

Zadaci istraživanja odnose se na utvrđivanje frekventnosti tema o ovom prazniku, na određivanje uloge praznika u kolektivnom pamćenju i na tumačenje značaja medijske kulture u promovisanju i konstruisanju jugoslovenskog nematerijalnog kulturnog nasleđa. Opšta hipoteza odnosi se na to da procesi kulturne proizvodnje i načini na koji se specifična značenja upisuju u strukturu medijskog diskursa podržavaju postojeće ekonomske, političke i društvene odnose snaga.

Medijske predstave kolektivnog pamćenja: "Dan mladosti" danas

Već broj tekstova (ukupno 86) u 30 izabranih medija govori da je ovoj temi posvećeno izuzetno malo medijskog prostora posebno iz razloga što se očekuje da će baš u ovom periodu mediji izveštavati o sećanju na praznik i o novom okupljanju poštovalaca Titovog kulta ličnosti. U proseku to je nešto manje od tri teksta po mediju. Najviše tekstova objavljeno je u slovenačkom Dnevniku, a zatim u Blicu, Kuriru, Novom listu i Delu.

Tabela 1. ID: naziv medija

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Vecernji list	2	2.3	2.3	2.3
	Vjesnik	3	3.5	3.5	5.8
	HRT	3	3.5	3.5	9.3
	Nova TV	1	1.2	1.2	10.5
	Nezavisne novine	3	3.5	3.5	14.0
	Dnevni avaz	3	3.5	3.5	17.4
	RTVFBiH	1	1.2	1.2	18.6
	RTRS	2	2.3	2.3	20.9
	Vijesti	3	3.5	3.5	24.4
	Pobjeda	2	2.3	2.3	26.7
	RTCG	4	4.7	4.7	31.4
	RTV IN	1	1.2	1.2	32.6
	Dnevnik MK	3	3.5	3.5	36.0
	VEST	2	2.3	2.3	38.4
	MRT	1	1.2	1.2	39.5
	Kanal 5	1	1.2	1.2	40.7
	Delo	5	5.8	5.8	46.5
	Dnevnik SI	10	11.6	11.6	58.1
	RTV SLO	2	2.3	2.3	60.5
	Politika	4	4.7	4.7	65.1
Blic	6	7.0	7.0	72.1	
RTS	3	3.5	3.5	75.6	

	B92	2	2.3	2.3	77.9
	Novi list HR	5	5.8	5.8	83.7
	Dan	1	1.2	1.2	84.9
	Vecer MK	4	4.7	4.7	89.5
	Vecer SI	1	1.2	1.2	90.7
	Dnevni list BA	2	2.3	2.3	93.0
	Kurir	6	7.0	7.0	100.0
	Total	86	100.0	100.0	

Dužina članka, kao i u štampanim novinama, veoma je važna za potvrđivanje aktuelnosti i zanimljivosti ove teme. Korišćenje duže forme omogućava novinaru da događaj predstavi iz nekoliko uglova, da objasni pozadinu i da analizira neke dopunske elemente važne za razumevanje cele priče. Međutim, u kratkim tekstovima (38.4%) i tekstovima srednje dužine (50%) koji se u najvećoj meri ovde pojavljuju skoro je nemoguće podrobnije analizirati događaj. Velikih tekstova ima svega 11.6% i najviše ih je objavilo Delo, a nešto manje Dnevni list i Blic.

Tabela 2. Velicina

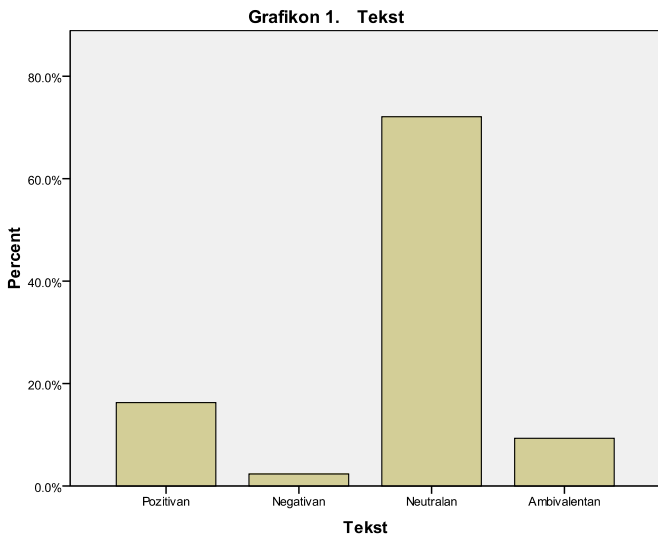
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative - Percent
Valid	Veliki	10	11.6	11.6	11.6
	Srednji	43	50.0	50.0	61.6
	Mali	33	38.4	38.4	100.0
	Total	86	100.0	100.0	

Po datumu objavljivanja, najveći broj ovih tekstova objavljen je 25. maja na sam praznik (42%), a nešto manje tekstova objavljeno je pre praznika i najčešće se odnose na kretanje štafete (34%). Međutim, ne mali broj tekstova objavljen je posle glavnog datuma 26, 27, 28, ili 29. maja što upućuje na zaključak da dešavanja na sam praznik nisu toliko interesantna novinarima da bi odmah pisali tekstove o tome. Nekadašnji veliki praznik nije *goruća tema*. Na sam praznik, 25. maj, najviše tekstova objavili su Kurir, slovenački Dnevnik, RTCG i Nezavisne novine. A najviše tekstova posle ovog datuma objavio je makedonski Večer.

Zanimljivo je, takođe, da su podteme (kretanje štafete, sam praznik, godišnjica nekadašnjeg praznika, ostalo) raspoređene tako da se najveći broj tekstova odnosi na sam praznik i na dešavanja u vezi sa njim danas (42%) što je sasvim logično, ali, veliki je i broj tekstova koji se odnosi na "ostalo", tj. na ostale podteme koje nemaju nikakve veze sa praznikom i štafetom, već sa Titom uopšte.

Sa ovakvim podtemama tekstovi su raspoređeni najviše u rubrikama Društvo (20%), Zemlja (17%), Region (15%), mada ih ima i u skoro svim drugim rubrikama. Međutim, analizi ne treba da promakne činjenica da je (9%) tekstova objavljeno u rubrici Svet. Povezivanje ove rubrike sa temom podsećanja na praznik ili slavlja praznika govori o distanciranju određenog medija prema prošlosti, Titu, Jugoslaviji i susedima budući da se sve dešava u zemljama u okruženju koje su dugo bile pod okriljem jedne države, a ne u svetu koji čine neke dalje i manje bliske zemlje.

Po tome što su tekstovi u najvećoj meri neutralni (72.1%), a ne negativni i ambivalentni izgleda da je bar u ovom delu medijskog sveta uspostavljen dobar i realan odnos prema kolektivnom pamćenju, kao i dobar odnos prema novinarskoj profesiji.

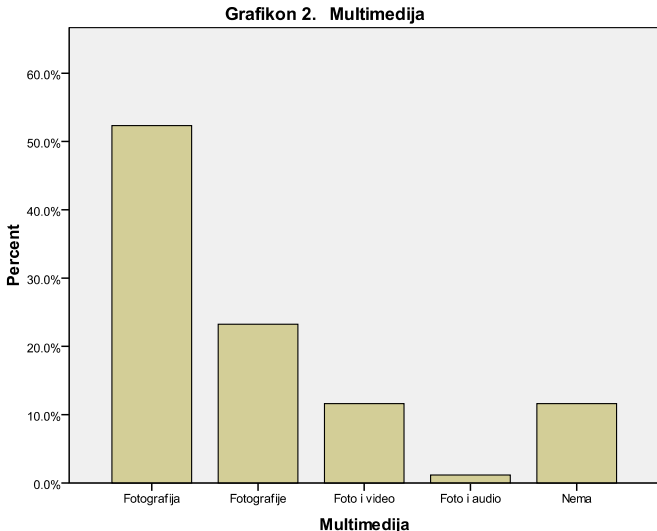
Međutim, nešto drugačije izgledaju naslovi ovih tekstova. U najvećem broju oni jesu informativni (49%) što je u skladu sa neutralnošću tekstova, ali dosta tekstova ima i metaforične naslove (38%), a postoje i senzacionalistički naslovi (13%) kojih je najviše u Kuriru i Blicu. Na

primer, informativni su sledeći naslovi: *Proslava Dana mladosti* (RTCG), *Rođen Josip Broz Tito* (HRT), *Obilježen Titov Rođendan i nošena štafeta* (RTRS), *Titov rođendan obeležen u Kumrovcu* (RTRS). Ovi naslovi mogu se označiti kao metaforični ("metaforični" je opšti naziv za korišćenje metafora, poređenja, antiteza i drugih stilskih figura): *Dan mladosti nekadašnje Juge* (RTV IN), *Dobri stari časi: "Titu" predali štafeto mladosti, pestro tudi drugod po Balkanu* (Dnevnik), *Praznik mladalačkog bunta i nostalgije* (Politika), *Od Umaga do Beograda* (RTS). A senzacionalističkim se mogu nazvati sledeći naslovi: *Druže Tito, srećan ti 119. rođendan!* (Nezavisne novine), *Sve je isto, samo njega nema* (Kurir).

Mereni su i komentari čitalaca koji su objavljeni do momenta kada su prikupljeni tekstovi. Najviše je uz tekst pristiglo do deset (30%), do pedeset (21%) i do sto komentara (10.5%), retko preko sto (3.5), a u nekim medijima nema mogućnosti komentarisanja (16%). Postoje i tekstovi bez komentara (19%). Najviše komentara pristiglo je uz tekstove objavljene na sajtu Blica. A najviše tekstova koji uopšte nisu komentarisani objavio je makedonski Večer. Sadržaji komentara kreću se od najnegativnijih do najpozitivnijih što je u skladu sa ambivalentnim odnosom celokupne javnosti prema postojanju Jugoslavije.

Pošto većina medija dozvoljava tzv. "lajkovanje" koje se možda može prevesti kao "pozitivna preporuka" zanimljivo je da ih najviše (preko sto) ima uz tekstove u Blicu i Vijestima, a u slovenačkom Dnevniku i Novom listu najviše je tekstova koji nisu imali nijednu pozitivnu preporuku.

Uz tekstove je najčešće objavljivana samo po jedna fotografija (52.3), ređe više fotografija (23.3), a vrlo retko fotografija plus video ili audio zapis. Postoje i tekstovi uz koje nije objavljena nijedna fotografija. Po nekoliko fotografija uz tekst najviše je objavio slovenački Dnevnik, a zatim Novi list, Vijesti, Nezavisne novine, Večernji list i Blic. Bez fotografija su najčešće tekstovi u makedonskom Dnevniku.

Ukoliko su objavljene fotografije, njihov sadržaj češće se odnosi na sadašnjost (62.8%) nego na prošlost (25.6), tj na okupljanja poštovalaca "Dana mladosti". Najviše tekstova sa fotografijama iz prošlosti objavili su slovenački

mediji RTV SLO, Delo i Dnevnik, a najviše onih koje se odnose na sadšnji trenutak objavili su hrvatski Novi list, RTCG, Kurir i Blic.

Tabela 3. Fotografija

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Sadasnjost	54	62.8	62.8	62.8
	Prosllost	22	25.6	25.6	88.4
	Nema	10	11.6	11.6	100.0
	Total	86	100.0	100.0	

Umesto zaključka

Kada se po zadatom kriterijumu tačnog izraza u polje za pretragu na Google-u unese pojam "Josip Broz Tito", dobije se oko 1,260,000 rezultata. A kada se unese pojam "Dan mladosti", dobije se oko 562,000 rezultata. Poređenja radi, o saboru u Guči po istim kriterijumima dobije se 150,000 rezultata. Dakle, veliki broj stranica o Titu i "Danu mladosti" ide u prilog tome da ovaj praznik može još dugo biti deo kolektivnog pamćenja. Veliki doprinos čine i različiti sajtovi sa simboličnim imenima: Konzulat SFRJ, Da je Tito živ, Titoville, Titomanija, Titoslavija, Yugoslavian itd. Međutim, mediji koji su analizirani, iako pripadaju novonastalim postjugoslovenskim zemljama, i, iako se pretpostavlja da bi u maju trebalo da posvete više pažnje ovoj temi, samo

u najelementarnijim oblicima izveštavaju o događaju. Tekstovi su u svim medijima vrlo slični i svode se uglavnom na kratko podsećanje praznika u prošlosti i onda na izveštaj o slavljenju praznika u sadašnjosti. Nema dublje analize niti istraživačkog novinarstva.

Analizirani mediji odražavaju nizak nivo svesti o značaju jugoslovenskog kulturnog nasleđa u celini i posebno nematerijalnog nasleđa koje se ne može materijalno ovaplotiti u muzejskim postavkama ili građevinama i spomenicima, već se mora stalno uživo revitalizovati. Zašto je važno da mediji prepoznaju značaj ovakve vrste nasleđa i da budu agensi produžavanja kolektivnog pamćenja?

Prvo, nijedan deo prošlosti koji je učestvovao u generisanju kulture ne treba da potone u mrak. U savremenom svetu, kako je to naglašavala Elizabet Tomen, "mediji ne utiču više na našu kulturu, oni su naša kultura" (Thoman 1993, 20) pa su iz tog razloga i najbitniji za očuvanje nasleđa i kolektivnog pamćenja. Novinari, urednici i vlasnici medija koji imaju otklon prema jugoslovenskom kulturnom nasleđu trebalo bi da ga uporede s otomanskim nasleđem ili s austrougarskim nasleđem. Mnogo toga iz ovog nasleđa inkorporirano je u različite obrasce kulture na ovim prostorima, ali u javnosti¹³ postoji jača svest o njihovom očuvanju. Opravdanje se može naći u velikoj vremenskoj distanci. Pokušaj namernog zaboravljanja, po-

¹³ Pojmovi *javnost* i *mediji* uvek idu zajedno, jer je "borba za podršku javnosti" zapravo "borba za podršku medija". Više o tome u: Manić, Lj. (2011)..

tiskivanja i negiranja vrednosti jugoslovenskog nasleđa povezan je ne samo s nacionalnim interesima posebnih država, nego i sa krvavim sukobima koji su se odigrali u bliskoj prošlosti i koji su upravo u medijima doživeli svoju najkrvaviju konstrukciju. Te slike su i dalje žive među običnim ljudima. Međutim, nisu samo tako crne slike žive. Žive su i lepe, vesele, obojene i bezbrižne slike koje čine dobar deo kolektivnog pamćenja i odnose se upravo na sam praznik i sva događanja u vezi sa njim. Ukoliko u medijima ne postoje adekvatna podsećanja, nova redefinisavanja i rekonstruisanja, bogato kolektivno pamćenje pretopiće se samo u hladnu istoriju.

Drugo, a u bliskoj vezi sa prvim objašnjenjem, jeste velika uloga medija u promovisanju kulturnog turizma koji bi mogao biti, u skladu s okretanjem ka liberalnom kapitalizmu, bazična dimenzija novih redefinisavanja i rekonstruisanja kolektivnog pamćenja. Zapravo, u njemu je ne samo očuvanje kolektivnog pamćenja nego i potencijalna ekonomska dobit za sve postjugoslovenske zemlje. Mediji bi trebalo da, ne samo prepoznaju, nego i da podstaknu aktiviranje ovakve ideje. Jedino u kulturnom turizmu, koji se okreće pre svega konzumiranju proizvoda kulturnog nasleđa, mogu se prevladati sve binarne opozicije i nepomirljivi crno-beli odnosi prema "Danu mladosti". Ovom zaključku ide u prilog i predviđanje Svetske turističke organizacije WTO (*Tourism 2020 Vision*) da će tržište kulturnog turizma biti jedno od pet glavnih segmenata turističkog tržišta u budućnosti. Uz kulturni turizam mogu se razviti i ostale nove vrste turizma kao što su kreativni turi-

zam (direktno učešće turista u turističkim atrakcijama) i "living heritage" (glumci uživo obnavljaju nasleđe). U tom smislu, sa velikim turističkim potencijalom, putanja štafete i proslava praznika mogu postati vrlo zanimljiv itinerer.

Iz prethodno navedenih razloga, bilo bi mnogo više koristi nego štete da se ovom prazniku posveti značajniji medijski prostor. Zbog toga rezultati ovog istraživanja treba da posluže kao uvertira za izradu temeljnijeg i sveobuhvatnijeg istraživanja o ulozi medija i medijske kulture u konstruisanju "Dana mladosti" i šire, jugoslovenskog kulturnog nasleđa i kolektivnog pamćenja.

Literatura:

- Albvaš, M. (Halbwachs, Maurice). 1999. *Kolektivno i istorijsko pamćenje* (odlomak). Reč, 56.2.
- Assmann, J. 1992. *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: Beck.
- Berelson, B. 1952. *Content analysis in communication research*. New York: Hafner.
- Branković S. 2009. *Metodi iskustvenog istraživanja društvenih pojava, monografija*, Beograd: Univerzitet Megatrend,
- Gavrilović, Lj. 2010. Nomen est omen: baština ili nasleđe – (ne samo) terminološka dilema. *Etnoantropološki problemi*, 5/2. Beograd.
- Dragičević Šešić, M, Stojković B. 2007. *Kultura, menadžment, animacija, marketing*. Beograd: Clio.

- Frojd, Sigmund. 1988. *Nelagodnost u kulturi*. Beograd: Rad.
- Golubović, Z. 2009. Kultura – izbor načina života. *Republika*, 450/45.
- Hall, S. 1997. "The Work of Representation". In *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. Ed. Stuart Hall. London: Sage.
- Kordić, S. 2005. I dalje jedan jezik. *Sarajevske sveske*, 10. Sarajevo
- Kroeber, A.L. and Kluckhohn, C. 1952. *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. New York: Random House Inc.
- Lévi-Strauss, C. 1969 (1949). *The Elementary Structures of Kinship*. Boston: Beacon Press.
- Manić, Lj. 2011. *Neprofitne organizacije i javnost*. Beograd: Zadužbina Andrejević..
- Manic, Lj. Torlak, N. Simeunovic Bajic, N. 2011. Tito, Yugoslavia, "Third Way": Understanding of the Physical and Symbolic Borders. *Eurolimes*, 11. Oradea, Romania.
- Mitrović M. 2008. Osamdeseti rođendan Josipa Broza Tita. *Tokovi istorije* 3-4.
- Simeunovic, N. 2010. Concept and Reality of European Public Sphere: The Eurovision Song Contest. Horst Pöttker / Christian Schwarzenegger (Hrsg.) *Europäische Öffentlichkeit und journalistische Verantwortung, Journalismus International*, 6. Köln: Halem.
- Thoman, E. Media are the world; media literacy is the guidebook. *Media & Values* 61 (Winter).
- Tylor, E. 1920 [1871]. *Primitive Culture*. New York: J.P. Putnam's Sons.
- UNESCO, *Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage*, 2003, dostupno na: <http://www.unesco.org/cul>

ture/ich/index.php?lg=en&pg=00006, Posećeno 15. novembra 2011.

Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji (2011), Republički zavod za statistiku Srbije. Dostupno na: <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/00/43/62/PressICT2011.pdf>. Posećeno 15. novembra 2011.

Williams, Raymond. 1976. *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. Oxford University Press.

WTO. *Tourism 2020 Vision*. Dostupno na: <http://pub.unwto.org/WebRoot/Store/Shops/Infoshop/Products/1184/1184-1.pdf>. Posećeno 15. novembra 2011.

THE MEDIA (RE)CONSTRUCTION OF THE YUGOSLAV CULTURAL HERITAGE AND COLLECTIVE MEMORY: THE CASE OF "YOUTH DAY" (DAN MLADOSTI)

by Natasa Simeunovic Bajic

Summary: This paper, based on theoretical considerations and empirical data, examines the current role of the media in the representation of holiday "Youth Day" (Dan mladosti) which had a central place in public space of the former Yugoslavia. Especially, this paper considers the possibility of identifying and preserving this type of Yugoslav intangible cultural heritage and collective memory.

Key words: mass media, cultural heritage, collective memory, Yugoslavia, Dan mladosti (Day of Youth)

Emilija Mijić

Institut društvenih nauka, Beograd

emamijic@yahoo.com

Nasleđe kao savremeni pop-kulturni sadržaj: industrijalizacija i reprezentacija SFRJ¹

Apstrakt: Rad je rezultat promišljanja na temu definisanja jugoslovenskog kulturnog nasleđa u okvirima savremene popularne kulture u Srbiji, kao i kroz procese proizvodnje artefakata materijalne kulture koji referišu na period postojanja SFRJ. Cilj rada je da ukaže na različite aspekte modeliranja i upotrebljavanja kulturnog nasleđa kao sadržaja koji fluktuiraju izvan okvira tradicionalne istorijske i muzeološke reprezentacije.

Ključne reči: jugoslovensko nasleđe, nostalgija, ostalgija, popularna reprezentacija

¹ Ovaj rad je nastao na osnovu istraživanja koja su sufinansirana iz projekta Ministarstva kulture RS: *Definisanje jugoslovenskog kulturnog nasleđa* i Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije "Društvene transformacije u procesu evropskih integracija – multidisciplinarni pristup" (br. 47010).

Uvod

Kulturno nasleđe je pojam usko povezan sa sećanjem i pamćenjem odnosno promišljanjem i vrednovanjem materijalnih i nematerijalnih sadržaja iz prošlosti. U društveno-humanističkim naukama nostalgija je počela da se proučava u drugoj polovini XX veka, ali je većina literature referisala na nostalgiju kao gubitak pamćenja ili narušavanje istoričnosti. Na taj način nostalgija je koncipirana kao neautentična, aistorična i maglovita percepcija prošlosti koja glorifikuje ono čega više nema, dok umanjuje ili briše sve nedostatke prošlog vremena. Takav pežorativni odnos prema konceptu nostalgije i sećanju uopšte, stavljen je u opoziciju s istorijom i to u jasnom hijerarhijskom odnosu. Istorija je tako viđena kao reprezentacija stvarne prošlosti i kulturnog nasleđa, dok je sećanje shvatano kao nejasna prošlost zamagljena emocijama. Shvatanje nostalgije kao definicije karakteristika amnezične kulture, neophodno dovodi do degradacije društvenog i kulturnog pamćenja, a nostalgiju podvodi pod kišobran površnog stila, stereotipa i kiča (Pickering and Keightley 2006, 924). Na taj način kulturno nasleđe biva odvojeno od svakodnevice i simbolike koja se koristi i koja kruži u savremenim vaninstitucionalnim okvirima. Nasuprot ovom poimanju, pojmovi nostalgija i kulturno nasleđe, iako na prvi pogled deluju kao koncepti okrenuti ka prošlosti, zapravo oslikavaju savremene društvene procese, a upravo upotreba socijalističkih simbola i artefakata u tranzicionom društvu

Srbije otkriva značenja koja se danas učitavaju u zaostavštinu kao i varijetete njene reprezentacije.

Postsocijalizam kao preduslov za socijalističko nasleđe

Kontekstualizacija nostalgичnih narativa i pre svega popularnih reprezentacija jugoslovenskog socijalizma ključan je analitički postupak ovog rada u kome se pretenduje na egzaktnu predstavu o prošlosti i o sadašnjosti.

Kolektivno sećanje ne postoji u jasnom i jednoznačnom vidu, jer su sećanja različita, neretko oprečna, podrazumevaju "aktivno zaboravljanje"², potiskivanje neprikladnih sadržaja, ali i romantizaciju prošlosti i učitanje sadržaja koji nisu bili autentični za period o kome je reč.

Određenje novih država-nacija u centralnoj i jugoistočnoj Evropi kao postkomunističkih implicira njihovu povezanost sa predhodnim komunističkim sistemom koji je na praktičnom i diskurzivnom nivou odlikovala metanarativnost (Đerić 2010, 100). Jugoslovensko pamćenje bilo je oblikovano u paradigmi metanaracije i u svim domenima javnog života uvedeno je kao *kulturno pamćenje*, uprkos činjenici da je bilo *komunikacijsko* (Assmann 2006, 45-78). Posle 1989. godine, istorijski materijalizam biva zamenjen *nacionalizacijom sećanja* (Đerić 2010, 100-101).

² O tipovima zaboravljanja i selektivnog sećanja v. Conner-ton 2008, 60 .

Državna instrumentalizacija prošlosti, nakon 2000. godine, u Srbiji referiše na nacionalnu prošlost s evropskom budućnošću, međutim proliferacija različitih tumačenja i percepcija prošlosti na ličnom nivou razvila se u poslednjih deset godina i vidljiva je u javnom komunikacijskom prostoru, s obzirom na demokratski poredak koji se razvija u građanskom društvu, a čija osnova leži u slobodi izražavanja.

Iako je postojanje jugonostalgičara bilo prisutno u svim bivšim jugoslovenskim republikama od njenog raspada do danas, u poslednjih nekoliko godina čini se da dobija drugačiju formu od uvreženog stanovišta da je to grupa ljudi koja "slepo veruje u ispravnost Titove države" i "bratstvo i jedinstvo". Devedesetih godina, u periodu bujanja nacionalističkih strasti sa jedne strane, i prividno načelnog održavanja socijalističkog sistema kroz dominaciju Socijalističke partije Srbije i Jugoslovenske levice u Srbiji sa druge strane, jugonostalgičari i uopšte oni koji pozitivno vrednuju socijalizam i jugoslovensko uređenje neretko su nazivani "bandom crvenom" i kod različitih grupa protivnika režima, kao i onih koji su ga podržavali, imali su negativnu konotaciju. Protivnici tadašnjeg režima shvatali su ih kao pobornike Miloševićeve politike, dok su pristalice režima krivile Josipa Broza Tita za sve ratove i otcepljenje država koje su do 1991. godine bile u sastavu SFRJ.

Takođe, u tom periodu dolazi do religijskog "osvešćenja" i sve većeg uticaja i učestvovanja Srpske pravoslavne crkve u javnom komunikacijskom prostoru, tako da u takvoj klimi nije bilo mesta za pozitivno konotiranje žala za

nekadašnjom državom i njenim nasleđem, čija je uređivačka politika svojom ideologijom zabranjivala izražavanje religioznosti.

Tadašnji odnos prema socijalističkom nasleđu slao je jasnu poruku i kroz odnos prema materijalnim artefaktima vezanim za socijalizam. U zemljama Istočnog bloka, tako i u bivšim republikama SFRJ, bila su česta rušenja spomenika iz komunističkog perioda koja su, u trenutku ideološke promene, građanima na simbolički način predstavljala materijalizaciju pada represivnog državnog uređenja i režima (Groys 2008, 52). Bronzani Titov spomenik zagrebačkog vajara Frana Kršinića, visok pet metara i težak nekoliko desetina tona, koji je trideset godina krasio Trg partizana u (Titovom) Užicu, prvi je uklonjen sa mesta na kojem je prvobitno postavljen. Otkad je 1991. godine, uz svu potrebnu građevinsku mašineriju, ispraćen psovkama i kletvama novoosvešćenih ideologa i uklonjen sa svog "prirodnog staništa", kip Tita smešten je u užičkom Narodnom muzeju. To nije bio usamljeni slučaj.

Odnos prema materijalnoj kulturi i socijalističkom nasleđu ogleda se u nizu primera, a jedan od njih je nedavno pojavljivanje građanina Kragujevca Dejana Nikolića, u čijem se privatnom vlasništvu nalazi baklja sa Zimskih olimpijskih igara u Sarajevu iz 1984. godine, koju na internet aukciji prodaje po početnoj ceni od deset hiljada evra. Iako je, bez obzira na ideološka načela, baklja imala u toku devedesetih i danas neospornu muzeološku vrednost, zainteresovanost institucija za taj artefakt, koji je građanin doneo iz razrušenog preduzeća u Vukovaru, nije

postojala. Kako je i on sam naglasio u gostovanju u emisiji na jednoj nacionalnoj televiziji, "Uzimali su sve što su mogli, a baklju jednostavno niko nije hteo."³ Iako ističe kako mu je baklja veoma draga jer ga podseća na "neka bolja vremena", odlučio se na prodaju zbog loše materijalne situacije.

Nakon pada Miloševićevog režima, građani Srbije bili su zaokupljeni "gledanjem u budućnost", te su nostalgичni narativi i prakse vezane za jugoslovensko kulturno nasleđe bile izuzete iz javnog vrednovanja kako građana, tako i same države. Tada je dominantan osvrt na prošlost bio usmeren na dekadu Miloševićeve vladavine, odnosno na devedesete godine XX veka u kojima se tražio i pre svega pronalazio korpus razloga za nezavidnu situaciju Srbije kao države i pada svih vrednosti, načina života i lošeg statusa građana.

Međutim, čini se da osvrt na devedesete godine i traženje objašnjenja i neretko opravdanja u procesima koji su se tada odvijali, a uzrok su lošeg standarda i nezadovoljstva građana danas, jedanaest godina nakon uspostavljanja demokratskog poretka na prostoru Srbije, nije dovoljan.

U protekle tri godine, čini se da nailazimo na porast jugo-nostalgичnih narativa koji postaju vidljivi kako u medijskom i uopšte javnom prostoru, tako i na ličnom planu, u individualnim sećanjima koja, pre svega, predstavljaju mehanizam za ocenu sadašnjnjeg stanja i situacije. U mediji se sve više pojavljuju emisije koje su zabavnog karakte-

³ <http://www.vesti.rs/Drustvo/Taksista-prodaje-olimpijsku-baklju.html>

ra i u kojima se nalaze prilozi o justalgičnim praksama, pa su tako intervjuisane osobe koje su unutar svojih imanja i domova napravile svojevrzne mauzoleje u čast Josipa Broza Tita ili, kao što sam već pomenula, prilog o građaninu iz Kragujevca koji prodaje baklju sa Zimskih olimpijskih igara u Sarajevu. Međutim, predstavljanje jugo-nostalgičara u medijima ima etiketu "zanimljivosti" odnosno "egzotičnosti" i ne razlikuje se od *kulture titostalgije*⁴, tj. namerno stvorenog, materijalizovanog diskursa o Josipu Brozu.

Od sredine devedesetih godina XX veka svedoci smo rađanja i "buma" nostalgije u bivšim socijalističkim državama Istočnog bloka koja podrazumeva oporavak, (re)produkciju, marketing i trgovinu proizvodima kao i muzealizaciju svakodnevnog života u post-socijalističkim zemljama (Berdahl 1999, 93). Svakako, intenzitet i prisutnost nostalgija, kao i vreme njihovog "buma" različite su u kontekstima posebnih država. Tako je u Istočnoj Nemačkoj produkcija proizvoda iz socijalističkog perioda u ličnoj upotrebi i u "industriji nostalgije" dostigla svoj vrhunac samo sedam godina nakon ujedinjenja Nemačke (Ibid, 95), dok se autentično socijalističko materijalno nasleđe u Mađarskoj i Litvaniji potpuno drugačije tretiralo, te su u tim zemljama, umesto rušenja i uklanjanja spomenika nakon pada komunističke vlasti, organizovani *Sobor* i *Grutas park* u kojima su smešteni spomenici iz socijalističkog perioda, koji danas predstavljaju popularna mesta obilaska za turiste i za nostalgičare (Williams 2008, 186).

⁴ O konceptu "kultura titostalgije" v. Velikonja 2010, 49.

S obzirom na specifičnu istorijsku situaciju na prostoru bivše Jugoslavije, Srbija, kao i ostale republike koje su bile u sastavu SFRJ, nije imala jasan i direktan prekid sa socijalizmom, kao što je to bio slučaj u ostalim državama Istočnog bloka. Konkretna prekid sa socijalističkim uređenjem se dogodio tek nakon perioda devedesetih godina XX veka, u kome je vođena nacionalistička politika pod kišobranom socijalističkog režima, odnosno 2000. godine kada je uspostavljena demokratska vlada. Iako je do 2002. godine formalno postojala Jugoslavija, jugoslovensko nasleđe isključivo je vezano za period pre dolaska Miloševića na vlast i za onu državu u čijem su sastavu bile sve bivše republike SFRJ.

U tom kontekstu, javlja se materijalizovana jugo-nostalgiju za (Titovom) Jugoslavijom, kako u kolektivnim predstavama tako i u aktivnim potrošačkim procesima tranzicionog građanskog društva usmerenog ka kasnom kapitalizmu. Nisu jedino politički, ekonomski i društveni uslovi ti koji su je stvorili, već i unutrašnja igra između hegemonističkih i opozicionih sećanja kao takvih (Berdahl 1999, 200). Iako predstavlja pogled "unazad", upotreba socijalističkih simbola i artefakata u svakodnevnom životu i javnom prostoru zapravo potvrđuje novi poredak.

Ostalgija

Ostalgija je pojam skovan nekoliko godina nakon ujedinjenja Istočne i Zapadne Nemačke i predstavlja igru reči. Termin je sastavljen od dve reči: *Ost* što na nemačkom

jeziku znači Istok i *Nostalgia*, te zapravo predstavlja "nostalgiju za Istokom". Ovaj termin referiše na "bum" nostalgicne industrije koja podrazumeva oporavak, (re)produkciju, marketing i trgovinu proizvodima iz bivše Istočne Nemačke kao i muzemifikaciju svakodnevnog života u bivšoj Nemačkoj Demokratskoj Republici (Berdahl 1999, 93). Tako je u Istočnoj Nemačkoj produkcija proizvoda iz socijalističkog perioda u ličnoj upotrebi i u "industriji nostalgije" dostigla svoj vrhunac samo sedam godina nakon ujedinjenja Nemačke (Ibid, 95). Produkti Ostalgije (*Oste-product*) nude značenje sećanja na izbrisanu državu NDR u istoj meri kao i povezivanje ličnih biografija sa prošlim vremenom i državom.

Intershop koji je pre ujedinjenja za Istočne Nemce predstavljao free-shop sa zapadnom robom, odnosno njihov "porozor u svet", deset godina nakon ujedinjenja ima ponudu starih NDR proizvoda, a od 1999. godine u njemu se događaju tematizovane zabave svakodnevice u bivšoj republici, u ponudi su "oživljeni" istočnonemački proizvodi, suveniri i sl. i zapravo je on postao imenitelj Ostalgije (Bach 2002, 545). Danas postoje specijalizovane radnje sa natpisima "Mi prodajemo Istočne proizvode".

Naime, Istočni Nemci su u vreme NDR-a žudeli za zapadnim proizvodima koji su im bili teško dostupni, pa su u prvim godinama nakon ujedinjenja kupovali isključivo zapadne proizvode, smatrajući istočne lošijim, pa čak i odvratnim. Međutim, iako je Istočna Nemačka bila superiorna u odnosu na ostale zemlje Istočnog bloka, nakon ujedinjenja, građani NDR-a su bili suočeni sa jasnim subor-

diniranim položajem u odnosu na svoju zapadnu braću. Visoka stopa nezaposlenosti, niže plate i pežorativni odnos zapadnjaka prema njima ukazala je na prve tranzicione efekte ujedinjenja, a to su ujedno i bile prve naznake pada obećavajućeg sistema ujedinjene Nemačke iz vizure građana sa Istoka.

Prvi meseci nakon pada Berlinskog zida protekli su u potrošačkoj pomami, jer je upravo to bio način na koji su Istočni Nemci želeli da se inkorporiraju u kapitalistički Zapad. Međutim, to ih nije dovelo do hibridne "zlatne zajedničke budućnosti" u kojoj svi žive u harmoniji i uživaju u razvitku, pa je već 1991. godine tri četvrtine građana s istoka izrazilo želju za istočnonemačkim proizvodima (Bach 2002, 551).

U tom kontekstu Osteproduct-i su na neki način postali oblik simboličkog kapitala, nekada rezervisanog za superiorne proizvode sa Zapada, a Istočni Nemci su kupovinom tih proizvoda paradoksalno koristili tržište u svojoj, pre svega simboličkoj, borbi protiv kapitalističkog Zapada. Svakako većina Osteproduct-a je proizvedena u zapadnim korporacijama, te tako Ostalgija zapravo predstavlja potvrdu novog poretka.

Ostalgija predstavlja kombinaciju dve vrste nostalgije, tj. *modernističke nostalgije* i *nostalgije stila*. Ona se javlja kao postmoderni proces i precizno je vrednovana nedostatkom emocionalne povezanosti prema specifičnoj i tačno određenoj prošlosti (Bach 2002, 547).

Ostalgija ne predstavlja čežnju za stvarnom Istočnom Nemačkom koja je postojala pre ujedinjenja, već predsta-

vlja čežnju za fantazijama i željama (o Zapadu) koje su bile moguće u prošlosti i vremenski su se reflektovale u budućnost, a prostorno na Zapad. Ostalgija, tako, predstavlja čežnju za socijalističkom projekcijom harmonične budućnosti u kojoj naporan ljudski rad proizvodi utopijsku državu spojenju sa slikama koje su Istočni Nemci dobijali sa druge strane Berlinskog zida.

Jugoslovensko nasleđe ili pop-kulturni sadržaj

Da Jugoslavija i danas za građane Srbije predstavlja period napretka, bezbrižnosti i humanog društva, vidljivo je kako na ulicama, tako i u medijskom odnosno javnom i umetničkom prostoru u kome je sve prisutnija upotreba socijalističkih simbola, znakova i nasleđa. Takav vid reprezentacija ne bih isključivo kategorizovala kao "čist" nostalgičarski postupak, već kao popularizaciju i čini se "industrijalizaciju" nostalgije. Artefakti, majice, upaljači i ostali predmeti koji se na ulicama prodaju, kao i temeaski povezane kafane (npr. *Korčagin*, bife *Gde je Juga* i sl.), a obiluju simbolikom vezanom za bivšu SFRJ i referiraju na taj period, ne razlikuju se od procesa u Istočnoj Nemačkoj nakon ujedinjenja, koji je Daphne Berdahl nazvala *Ostalgie* odnosno "nostalgija za Istokom" ili pak *Kulture Titostalgije* kojom je Mitja Velikonja označio "namerno stvoreni materijalizovani diskurs o Brozu". Ovakav vid prividne nostalgičnosti iskorišćava socijalističko nasleđe u kapitalističke svrhe i bez obzira na simboliku potvrđuje novi

poredak i potrebu za kumulacijom kapitala. Osim ovakvog vida reprezentacije, u savremenim vidovima umetnosti jugoslovenski socijalizam postaje veoma važna popkulturalna tema koja se obrađuje na različite načine i čiji simboli imaju raznovrsnu primenu, kako u izložbenom tako i u drugim umetničkim konceptima. Pored materijalnih artefakata i različitih privatnih i institucionalnih postavki, domaći filmovi novije generacije koriste socijalističko nasleđe koje Jugoslaviju, a ne njen raspad, predstavljaju kao značajan označitelj. Ono što se u poslednjih nekoliko godina događa kada je srpski film u pitanju jesu latentne manifestacije popularne kulture Jugoslavije prisutne u radnjama istih. Naime, iako se u filmovima radi o svakodnevnom životu likova u savremenom vremenu, često (a, čini se i sve češće) se koristi muzika iz šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih godina XX veka proizvedena u SFRJ (npr. muzika korišćena u filmu Srđana Koljevića *Žena sa slomljenim nosom*), kao i scenografija koja obiluje predmetima iz tog vremena (najčešće kada se prikazuju mesta stanovanja aktera i sl.). Kroz ceo taj korpus simbola nazire se blagonaklon i nostalgičarski odnos prema Jugoslaviji i vremenu koje je nosila sa sobom, iako ona ne predstavlja glavnu temu narativizacije.

U tom kontesktu, primetno je da se jugoslovensko kulturno nasleđe ne percipira kao jasno određena istorijska epoha sa kruto utvrđenim i statičnim muzeološkim postavkama. Najbolji primer za to jeste Muzej istorije Jugoslavije koji je od 2008. godine postao popularno mesto obilaska. Danas se u njegovim prostorijama održava Ok-

tobarski salon koji je manifestacija obeležena avangardnim umetničkim instalacijama umetnika iz cele Evrope. Takođe ovaj muzej pretenduje da svoje postavke predstavi publici na popularan način i da privuče pažnju nazivima izložbi koje intrigiraju javnost dinamičnošću, savremenim pristupom i jezikom.

Tako je naziv prošlogodišnje postavke "Joko, Lenon, Tito – jedna konceptualistička akcija" jasno referirao na tadašnju povezanost globalne popularne kulture i Josipa Broza Tita, odnosno slao je poruku kako je nekadašnja Jugoslavija išla u korak sa svetom spajajući tako socijalističkog državnika i najpopularniji par hipi pokreta. Izložba "Ženska strana" je otkrila rodni aspekt socijalističkog razdoblja predstavljajući javnosti modernizaciju i razvoj jugoslovenske žene od Antifašističkog ženskog pokreta do moderne građanke, ističući ulogu žena u progresu koji je pratio razvoj SFRJ. Ukidanja Yu domena na internetu takođe je obeležen u ovoj ustanovi pokazavši tako savremeni pristup i neisključivanje modernih tehnologija iz muzejske prakse. Prikazivanje fotografija sa proslava Novih godina jugoslovenskog predsedničkog para približio je posetiocima život "najpoznatijeg Jugoslovena", ali i prikazao glamur i bogatstvo koje je pratilo socijalističkog vođu. "Zlatni album" je postavka "modnih slika predsedničkog para u periodu od 1952-1968". Poslednja u nizu izložbi, koja treba da započne 17.12.2011. godine, ima simboličan naziv "Poslednja mladost u Jugoslaviji 1977-1984." i istražuje načine funkcionisanja omladinske kulture predstavljajući projekte koji su se razvili na preseku popularne muzike, likovnih umetnosti,

pozorišta, filma, mode, (eksperimentalnog) TV programa, fotografije, dizajna i klupskog života.

U svetlu navedenih postavki Muzeja istorije Jugoslavije na denotativnom nivou se može uočiti da se ova, pre svega moderna institucija, bavi uključivanjem jugoslovenskog kulturnog nasleđa u savremene tokove i pitanja popularne kulture, roda, novih tehnologija i kulture mladih koja predstavljaju okosnicu reprezentacije istorijske građe na popularan način i prevazilaze krute šablone muzejske prakse koja najčešće pokušava da na statičan način predstavi nasleđe koje vezuje za prošlost i tamo ga i ostavlja.

Kao i u nostalgичnim narativima, tako i u popularnoj reprezentaciji kulturnog nasleđa, SFR Jugoslavija ne predstavlja "isečak u vremenu", već dinamičnu blisku prošlost koja se kontinuirano razvija i menja u savremenom trenutku i to je najvažnija odrednica upotrebe nasleđa koje nikada po sebi nije jednoznačno i čvrsto strukturirano, već je podložno promenama i kontekstualizaciji.

Upotreba simbola i artefakata jugoslovenskog nasleđa, kako u ličnoj, tako i u javnoj sferi najbolje se može videti u nostalgичnim narativima i praksama koje su prepoznate i u savremenom srpskom umetničkom stvaralaštvu i na njenom su tragu. Krucijalno određenje modernističke nostalgije koja je materijalizovana jugoslovenskim kulturnim nasleđem jeste "da je ona manje čežnja za neiskupljivom prošlošću, koliko je čežnja za fantazijama i željama koje su nekada bile moguće u prošlosti" (Bach 2002, 547). Nostalgija nije čežnja za stvarnom prošlošću, već za osećajem koji je postojao u prošlosti (Pickering and Keightley

2006, 935). Iako je u naučnom diskursu ona shvatana radije kao konzervacija i povratak u prošlost, nego kao proces okrenut ka budućnosti i progresu, neminovno je da nam ona govori o stremljenjima i željama vezanim za budućnost. Savremena upotreba jugoslovenskog nasleđa određuje pozitivno vrednovanje života u bivšoj SFRJ, koji je determinisan subjektivnim osećajem sigurnosti, stabilnosti i napretka. Pozitivno vrednovanje socijalističkog perioda osnaženo je kritičkim osvrtom na trenutnu socio-ekonomsku situaciju u državi. Nakon sunovrata devedesetih, osećaj progresa, koji je toliko nedostajao građanima u tom periodu, ponovo se javio nakon promena iz 2000. godine sa uspostavljanjem demokratske vlade u Srbiji. Iako je tada životni standard bio veoma nizak, postojala je nada i ideja za boljom budućnošću. Zaključno sa 2008. godinom, životni standard je rastao, te je bruto proizvod po stanovniku 2005. god iznosio 3400. dolara, a 2008. 6.870. dolara.⁵ Od 2008. godine, prema statistici bruto proizvod stagnira, ali su zbog krize cene proizvoda porasle, tako da je u subjektivnom osećaju građana životni standard opao.

Umesto zaključka

Zbog promena koje se nisu dogodile očekivanom brzinom, zatim privatizacije i masovnih otpuštanja radnika izgubilo se poverenje u političku elitu, što je samo otvorilo

⁵ V. <http://data.un.org/CountryProfile.aspx?crName=Serbia>

put bujanju nostalgčnih narativa i još svetlijem i lepšem sagledavanju života u bivšoj SFRJ. Zbog stagnacije i ovaploćenja krize nostalgija nastupa kao neminovni talas narativizacije, a jugoslovensko nasleđe čini se još bliskijim građanima za koje simboli i artefakti tog vremena predstavljaju materijalizaciju čežnje za socijalističkom projekcijom harmonične budućnosti koju su pružale tadašnje slike Zapada. To je nostalgija koja nudi idealizovanu verziju nedostižne prošlosti i konceptualizovana je kao kontradiktorni fenomen vođen utopijskim impulsima s jedne strane, i melanholičnim odgovorom na stvarnost s druge strane. Na taj način jugoslovensko kulturno nasleđe, preko simbola, popularne muzike tog doba, proizvoda karakterističnih za taj period, filmova i predstava o nekadašnjoj svakodnevi pruža materijalnu osnovu za bujanje reprezentacija prošlosti koje nostalgičarima obezbeđuju utopijsku i idiličnu sliku Zapada, koji je kao takav mogao da postoji samo u socijalističkoj percepciji.

Literatura:

- Assmann, Jan. 2006. "Kultura sjećanja". *Kultura pamćenja i historija*. Zagreb : Holden Marketing- Tehnička knjiga. 45-78.
- Bach, Johnatan. 2002. "The Taste Remains": Consumption, (N)ostalgia and Production of East Germany". *Public Culture*. 14(3): 543-556.
- Berdahl, Daphne. 1999. "'(N)Ostalgie' For the Present:Memory, Longing and East German Things". *Ethnos* 64 (2): 192-211.

-
- Connerton Paul. 2008. Seven types of forgetting. *Memory Studies* 1 (1): 59-71.
- Đerić Gordana. 2010. Postkomunistička izgradnja sećanja: između "velike priče" i (dnevno)političkog mita. *Etnoantropološki problemi* 5(3): 99-116.
- Groys Boris. 2008. *Art Power*. Massachusetts: The MIT Press-Cambridge
- Pickering M. and Keightley E. 2006. The Modalities of Nostalgia. *Current Sociology* 54(6): 919-941
- Velikonja Mitja. 2010. *Titostalgija*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Williams Paul. 2008. The Afterlife of Communist Statuary: Hungary's Szoborpark and Lithuania's Grutas Park. *Forum for Modern Language Studies*, 44(32) Oxford University Press for the Court of the University of St. Andrews: 185-198.

Sadržaj

Ivan Kovačević Jugoslovensko kulturno nasleđe – od jugoslovenske ideje do jugonostalgije	7
Мира Радојевић Југословенска идеја као део југословенског културног наслеђа	21
Ljiljana Gavrilović Nepostojeće nasleđe zemlje koje nema	39
Марија Крстић Покрет несврстаних као југословенско наслеђе	57
Ljubica Milosavljević Stvaranje društvenog sloja penzionera – prilozi o kulturnom nasleđu jedne zemlje u penziji	83
Miloš Milenković Jugoslovenski multikulturalizam? <i>Preliminarna razmatranja</i>	109

Nenad Radić

- Jedan muzejski predmet kao metafora jugoslovenskog kulturnog nasleđa 123

Веселинка Кастратовић-Ристић

- Континуитет у дисконтинуитету Телесне вежбе, слетови, штафетне палице 139

Gordana Gorunović

- Sećanja na Omladinske radne akcije kao element jugoslovenskog nasleđa: iz perspektive učesnika i aktiviste 159

Nataša Simeunović Bajić

- Medijsko (re)konstruisanje jugoslovenskog kulturnog nasleđa i kolektivnog pamćenja: slučaj "Dana mladosti" 193

Emilija Mijić

- Nasleđe kao savremeni pop-kulturni sadržaj: Industrijalizacija i reprezentacija SFRJ 225

Izdavači: "Srpski genealoški centar", Radnička 50, Beograd i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Čika Ljubina 18-20. Za izdavače: Filip Niškanović i Bojan Žikić. Urednik: Miroslav Niškanović. Kompjuterska obrada i štampa: SGC, Beograd. Tiraž: 500 primeraka. Beograd 2011.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

930.85(497.1)(082)

316.722(497.1)(082)

OGLEDI o jugoslovenskom kulturnom nasleđu / uredio
Ivan Kovačević. – Beograd : Srpski genealoški centar :
Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i
antropologiju, 2011 (Beograd : SGC). – 224 str. : graf.
prikazi, tabele ; 18 cm. – (Etnološka biblioteka / [Srpski
genealoški centar] ; knj. 61)

Tiraž 500. – Napomene i bibliografske reference uz tekst.
– Bibliografija uz većinu radova.

ISBN 978-86-83679-78-2

a) Културна антропологија – Југославија – Зборници
b) Југославија – Културна историја – Зборници
COBISS.SR-ID 188576268